

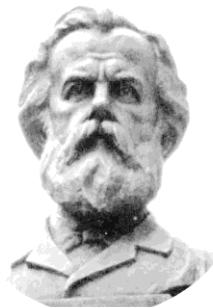
DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32>

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 32

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2022

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2

Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від 22.04.2008 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова

(протокол № 4 від 24 листопада 2022 р.)

Редакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** - доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна (**головний редактор**);
- Бабкіна О. В.** - доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
- Андрущенко Т. В.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Арабаджисв Д.Ю.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових та політичних наук НУ «Запорізька політехніка»;
- Батрименко О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Волянчук О. Я.** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
- Головатий М. Ф.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** - доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** - доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології Київського національного торговельно-економічного університету, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** - доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** - доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Новакова О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Остапенко М. А.** - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** - PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзіньго Ван** - професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, Китайська Народна Республіка;
- Шайгородський Ю. Ж.** - доктор політичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шипунов Г. В.** - доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** - професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSJ), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 32: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. – 114 с.

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

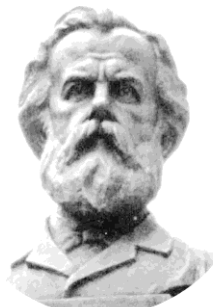
DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32>

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 32

Kyiv
Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University
2022

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

**The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010
Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine**

No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences)

State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine

Certificate of State registration of print media CV No. 13895-2869P dated of April 22, 2008

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of

National Pedagogical Dragomanov University (protocol No. 4 dated of 24.11.2022)

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Arabadzhiev D.** - Dr. in Political Science, Professor, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Zaporizhzhia, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovaty M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Pobochyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevtsuriani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34 Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 32: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2022. 114 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.01>

УДК 32.019.5

Марина Остапенко,

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
ORCID 0000-0002-4412-0229; EMAIL: m_ost@i.ua

КОНСЦІЄНТАЛЬНА ВІЙНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається феномен консцієнтальної війни, її об'єкт та інструменти ураження. Здійснено аналіз підходів науковців щодо змісту поняття консцієнтальної війни, підкреслено її психологічний та інформаційний виміри. Обґрунтовано, що до її об'єктів ураження потрапляє не лише свідомість, а й політична культура через розмивання ціннісної основи та ідентифікації людини як основи для подальшого маніпулювання. Консцієнтальну війну авторкою розглянуто через контекст понять культури війни та насильства і культури миру, які відображено у документах Організації Об'єднаних Націй. Характеристиками «культури війни та насильства» є віра в силу, яка базується на силі; наявність ворога; авторитарне управління; секретність і пропаганда; озброєння; експлуатація людей; експлуатація природи; чоловіче панування. Означені характеристики відтворюють ціннісні, поведінкові, інструментальні виміри культури. Засадами культури миру є толерантність, солідарність, міжнародне розуміння; демократична участь; вільний потік інформації; роззброєння; права людини; сталий розвиток; рівність жінок і чоловіків. Важливим є культивування культури миру, що зужує можливість для формування і розповсюдження культури війни та насильства.

Окреслено особливості консцієнтальної війни як елементу війни Росії проти України: руйнування українських університетів, музейних та культурних центрів; брехня, викривлення і перекручування фактів, інформації, порушення домовленостей, створення і розповсюдження міфів тощо. Наголошено на комплексному вирішенні питання протистояння консцієнтальній зброї та інструментам на рівні держави, суспільства і громадянина. Окремо приділено увагу ставленню громадян різних країн до війни Росії проти України. Визначено спільні позиції та розбіжності у поглядах європейців щодо значення, участі та підтримки України у цій війні.

Ключові слова: консцієнтальна війна, політична свідомість, політична культура, гібридна війна, культура війни, культура миру.

Вступ. Ознакою сучасних війн і конфліктів є їхній гібридний характер, який вказує на існування військових, економічних, політичних і інформаційних фронтів. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій надає великої ваги інформаційній складовій такої війни, де об'єктом ураження є свідомість і поведінка як окремої людини, так і усього суспільства. Умови війни Росії проти України актуалізували питання сформованої національної і політичної свідомості, ідентичності й кола інших політико-культурних феноменів, що стали об'єктами ураження у цій війні.

Метою статті є аналіз не нового для науки і практики явища, але досить важливого елементу в гібридній війні, а саме консцієнтальної війни. Серед завдань наукового пошуку є окреслення змісту, чинників, елементів, інструментів, наслідків консцієнтальної війни, а також виокремлення її особливостей у війні Росії проти України.

Методологічну основу дослідницької спроби складає комплекс загально-філософських, загальнонаукових і спеціальних методів і підходів. Серед підходів використано політико-культурний, поведінковий, соціологічний, психологічний та інші. Використання елементів діалектичного, антропологічного, аксіологічного, поведінкового методів дозволило дослідити взаємозумовленість когнітивного, ціннісного та поведінкового рівнів політичної культури як об'єктів ураження консцієнтальної війни. Використано

матеріали та результати соціологічних досліджень, отримані вітчизняними та зарубіжними дослідницькими центрами.

Аналіз останніх публікацій. Поняття інформаційної та гібридної війни стало предметом досліджень багатьох науковців, серед яких М. Варій, К. Кононенко, Є. Магда, Л. Смола, Г. Почепцов та багато інших. Питання консцієнтальної війни розкрито такими авторами як Ю. Горбенко, Г. Задорожний, А. Колодій та іншими.

Результати та дискусії. Вітчизняна дослідниця А. Колодій (2015) розкриває зміст цієї війни як «війни на ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації». Термін походить від латинського *conscientia*, що перекладається як свідомість, сумління. Особливостями консцієнтальної війни науковці називають: «прихований характер упродовж тривалого часу; різноманітність, гнучкість та непередбачуваність засобів впливу; застосування прийомів викривлення інформації; стирання чіткого розмежування «друг-ворог»; руйнування духовних цінностей, уявлень про добро і зло, здатності людини до вільної самоідентифікації та інші» (Колодій, 2015).

Фахівці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, розкриваючи тему консцієнтальної війни, згадують висновки Ю. Громика про основні способи ураження і руйнування свідомості. На наш погляд, їх можна розглядати ширше, не лише як інструменти, а й як чинники руйнування свідомості і зниження мисленнєвої активності людини. Мова йде про вплив хімічних речовин (забруднене повітря, «штучно» створена їжа, радіаційний фон тощо); примітивність інформаційно-комунікативного середовища (посилення шоувізації та сила візуального подання інформації); вплив психотропної зброї – пропаганди – через поширення образів і текстів, що руйнують роботу свідомості; деперсоналізація і деідентифікація, що змінює форми самовизначення (*Національна стійкість*, 2022, с. 377-378).

Дослідники вищезгаданої наукової установи визначають, що це війна «психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за засобами, в якій об'єктом руйнування і перетворення є ціннісні установки народонаселення противника, в результаті чого первинні життєві цілі замінюються вторинними, третинними і більш низькими, приземного рівня» (*Національна стійкість*, 2022, с. 378).

У цьому контексті набуває актуальності й думка В. Портнікова про те, що розмивання, «вакуум» ціннісної основи, криза ідентичності, брак раціональної оцінки явищ і процесів стали певними «хворобами колишніх радянських людей після краху комунізму». Адже, як вказує експерт, «неможливо провести реальні зміни, коли у тебе сміття в голові і ти підміняєш цінності доцільністю» (цит. за: *Національна стійкість*, 2022, с. 379). Тобто можна припустити, що свідомість суспільства, яке переживає перехідний період, є поживним ґрунтом для проведення такої війни.

Також до чинників консцієнтальної війни у широкому сенсі можна віднести глобалізаційні процеси. Цю думку підтверджують висновки Г. Задорожного (2021) про те, що за окреслених умов «кардинально змінюється сам предмет праці – ним стає свідомість людини, а зміни у предметі праці – свідомості, технології маніпулювання свідомістю – зараз є найбільш прибутковим бізнесом» (с. 203).

Отже, об'єктом ураження консцієнтальної війни передусім є свідомість, а точніше її зміна. Разом з тим, варто відзначити, що до її об'єктів ураження потрапляє також і політична культура через розмивання ціннісної основи та ідентифікації людини як основи для подальшого маніпулювання. Важливою для українців в контексті війни є думка вищезгаданого фахівця про те, що спрямованість війни – це «зруйнувати того суб'єкта, який може вести війну і здатний розробляти й ставити стратегічні цілі. Тому головний наступ спрямовується на знищення тих інтелектуальних центрів, які займаються розробкою національних стратегій виживання» (Задорожний, 2021, с. 202). Тому РФ руйнує українські університети, музейні та культурні центри. Міністерство культури та інформаційної політики України створило мапу пошкоджень об'єктів української культури (*Воєнний злочин*, 2022).

Крім цього, зазначена установа постійно фіксує й оновлює обсяги руйнувань української культурної спадщини (*Вже зафіксовано*, 2022).

Подібні думки, зокрема щодо того як Росія атакує і нищить українську культуру та духовну спадщину, роль російської культури у війні РФ проти України було висловлено вітчизняними та американськими фахівцями в галузі культури на дискусійній онлайн-панелі «Культура як головна ціль російської війни в Україні» (травень 2022 р.), що проводив Центр аналізу європейської політики (Centre for European Policy Analysis) за підтримки Посольства України в США (*Культура як головна ціль*, 2022).

Дотично проблема концентральної війни відображена у Резолюції 52/15 від 20 листопада 1997 р. (*Resolutions Adopted*, 1999) Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) щодо культури миру. У документі визначено низку характеристик «культури війни та насильства»: віра у владу, яка базується на силі; наявність ворога; авторитарне управління; секретність і пропаганда; озброєння; експлуатація людей; експлуатація природи; чоловіче панування. На наш погляд, вони відтворюють ціннісні, поведінкові, інструментальні характеристики такої культури.

У 1998 р. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; далі – ЮНЕСКО) розробила Програму дій ООН щодо культури миру, де було враховано вісім характеристик культури війни та запропоновано альтернативи кожній з них. Документ запропонований ЮНЕСКО, був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1999 р. (*Resolutions Adopted*, 1999). Відповідно у згаданому документі «культура миру» базується на таких засадах: виховання культури миру; толерантність, солідарність, міжнародне розуміння; демократична участь; вільний потік інформації; роззброєння; права людини; сталий розвиток; рівність жінок і чоловіків.

У «Декларації...» та «Програмі дій з культури миру» відтворено «концептуальну основу» для вирішення «глибоких культурних коренів війни та насильства» та «основу для цілісної стратегії перетворення до культури миру та ненасильства» (*Resolutions Adopted*, 1999). Фахівці стверджують ідею про те, що якщо «не жити» культуру війни і насильства і «просувати» культуру миру, у першій буде мало шансів на подальший розвиток. Так, авторитарна влада, пропаганда і секретність та інші є інструментами, що живлять культуру війни. Натомість, такі інструменти як діалог, співпраця, солідарність, повага до прав і свобод людини посилюють формування культури миру.

Х. Діес-Ніколас (Diez-Nicolas, 2010) у статті «Культурні відмінності щодо цінностей щодо конфлікту, війни та миру» досліджує зв'язок між національною гордістю та готовністю воювати за свою країну у разі війни. У фокусі уваги фахівця країни, які відрізняються як за економічним розвитком, політичними системами, так і культурними особливостями. Науковець доходить висновків про те, що національна гордість є головним показником готовності воювати за свою країну. Варто відзначити, що результати опитування Соціологічної групи «Рейтинг», проведеного у серпні 2022 р., зафіксували, що «головною емоцією, яку відчують респонденти, думаючи про Україну, є гордість (75%)» (*Сімнадцяте загальнонаціональне*, 2022). Саме тому Росія намагається «вдарити» по цим почуттям і емоціям, зламати дух українців, використовуючи терористичні інструменти, зокрема руйнування енергетичної системи.

Вище згаданий науковець аналізує різницю між країнами щодо національної гордості і готовності воювати за свою країну. Причиною цього Х. Діес-Ніколас вважає наявність/відсутність досвіду воєн на власній землі. Громадяни країн, що мали досвід ведення воєн на своїй батьківщині, менш схильні втягуватися в конфлікти, які вимагають бойових дій. Науковець робить припущення щодо різниці у ставленні європейських та англосаксонських країн на прикладі конфлікту в Іраку й пояснює масові демонстрації на підтримку або протест щодо участі в цьому конфлікті в багатьох європейських країнах, навіть коли їхні уряди були долучені до конфлікту (Diez-Nicolas, 2010).

Це припущення можна екстраполювати на ставлення громадян різних країн до війни Росії проти України. Згідно опитування громадської думки, яке проводили Datapraxis, AnalitiQs та Dynata для Європейської ради з міжнародних відносин (цит. за: Krastev, Leonard, 2022) у Фінляндії, Франції, Німеччині, Італії, Польщі, Румунії та Швеції напередодні війни Росії проти України (січень 2022 р.) більшість європейців вказали, що Україну потрібно захищати. Разом з тим І. Крестев і М. Леонард (2022) виокремили певні розбіжності: європейці не одноставні «щодо того, які найактуальніші загрози, пов'язані з кризою, і щодо ціни, яку мають заплатити їхні країни, щоб захистити Україну: люди в Польщі, Румунії та Швеції набагато більше готові йти на жертви, ніж у Франції та Німеччині». Зокрема, 65% поляків вважають, що Польща має стати на захист України, серед респондентів у Фінляндії, Італії та Німеччині фіксується думка, що їхні країни не повинні цього робити (відповідно 54%; 43%; 40%). Дослідники відзначили, що більшість польських респондентів «готові прийняти ризики економічного спаду, підвищення цін на енергоносії, кібератак, кризи біженців та російської військової агресії, щоб захистити Україну». Більшість респондентів у Німеччині, Франції, Італії та Фінляндії вказали, що «не варто цього робити, якщо це загрожує економічному спаду для їхньої країни. Вони в основному, підтримують санкції, які зашкодять Росії, але не зашкодять їм» (цит. за: Krastev, Leonard, 2022).

Результати опитування дозволили І. Крестеву і М. Леонарду (2022) зробити наступні загальні висновки: «Війна в Україні може стати переломним моментом для європейської безпеки; європейські уряди розділені щодо конфлікту, але європейські громадяни, здається, надзвичайно об'єднані навколо трьох ключових ідей: вважають ймовірним ще одне вторгнення Росії в Україну; вбачають у цьому проблему не лише для України, а й для європейської безпеки загалом; хочуть, щоб Європа відреагувала на кризу, причому більшість підтримує відповідь НАТО та ЄС зокрема. ... Криза, ймовірно, перевірить готовність європейців захищати європейський порядок безпеки».

Згідно з опитуванням Європейської ради з міжнародних відносин ECFR, проведеним у квітні-травні 2022 р. виявлено дві тенденції у ставленні європейців щодо війни в Україні: досягнення миру та припинення війни (35%) і «справедливість» та покарання Росії (22%) (*Europeans divided*, 2022). Опитування проводилося у 9 країнах ЄС (Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія та Швеція) і Великобританії. Згідно з ним справедливості найбільше бажають поляки; найшвидшого миру – італійці, німці та румуни. Переважна більшість європейців (64% респондентів) визнали Росію перешкодою в досягненні миру, 17% вважають, що це Україна, ЄС чи США (*Europeans divided*, 2022).

Згідно з опитуванням (*Europeans divided*, 2022), відповідальність Росії у війні визнали 83% опитаних польських громадян, 83% – респондентів із Швеції, 90% – Фінляндії, 83% – Великобританії, 66% – у Німеччині, 62% – у Франції, 56% – в Італії. Дослідження зафіксувало, що найбільше респондентів, які вважають Україну, ЄС чи США винними у конфлікті серед італійських респондентів (35%). У відповідь на конфлікт більшість європейців підтримали політику Заходу щодо розриву зв'язків із Росією та висловили підтримку прагненню України приєднатися до ЄС. Водночас, більшість опитаних відзначили, що війна в Україні зашкодить ЄС. Європейці більше занепокоєні економічними наслідками – зростанням цін, інфляції тощо. Фахівці зазначають, що інфляція в ЄС становила 8% (червень, 2022 р.), що є найвищим показником, зафіксованим Євростатом. Німці, італійці, французи стурбовані впливом війни на вартість життя та ціни на енергоносії; шведи, британці, поляки, румуни стурбовані загрозою ядерної війни. Більшість європейців (55%) заявили, що буде «трохи» або «набагато гірше» в результаті війни. Також серед висновків дослідження фахівці вказали на існуючий «розрив» між позиціями багатьох національних урядів і настроями суспільства: 42% респондентів стверджують, що їхні лідери витрачають занадто багато часу на війну в Україні, тоді як 4% зазначили, що занадто мало уваги. Також науковці звертають увагу на «розрив» між тими, «хто хоче завершити війну якомога швидше, і тими, хто хоче, щоб Росія була покарана».

Розглядаючи феномен консцієнтальної війни як елементу гібридної, варто звернути увагу на інструменти чи зброю цієї війни. Зброєю консцієнтальної війни є слово, інформація, мова. Саме через них відбувається вплив на створення образу дійсності у свідомості людей і формується ставлення до неї (установки, переконання тощо), сприйняття і ставлення до опонентів, створення образу «ворога».

У цьому контексті О. Сенченко вказує, що зброя консцієнтальної війни «вражає усіх, хто не має системи сталих цінностей, властивих певній цивілізації, моральності й моральних принципів, але головними її жертвами стає саме молодь, без життєвого досвіду» (цит. за: Горбенко та ін., 2017, с. 30).

Вітчизняні науковці розкривають етапи формування переконань людини як засобу підкорення в умовах сучасного інформаційного суспільства: «розмивання поняття совісті і формування міфологічного “образу світу”». Якщо людина не здатна мислити раціонально і критично (а серед задач консцієнтальної війни є досягнення такого стану), то людина сприймає нав'язаний «образ світу» і в його межах створює власну «картину світу» (Горбенко та ін., 2017, с. 29). Людина не здатна вийти за межі простору «образу і картини світу», що позначається на обмеженості мислення і відповідно її діяльності, часто агресивної щодо опонента чи ворога.

Серед інструментів і засобів консцієнтальної війни фахівці називають те, що суперечить загальнолюдським цінностям: брехня, викривлення і перекручування фактів, інформації, порушення домовленостей, створення і розповсюдження міфів, підкуп тощо. Крім інформаційно-комунікативних технологій і технік маніпуляції свідомістю потужними інструментами є сучасні засоби масової комунікації.

Серед наслідків використання консцієнтальної зброї фахівці виокремлюють: зниження загального рівня свідомості людей, що живуть на певній території; руйнування у них стійкої системи світоглядних цінностей і заміщення їх різними ціннісними симулякрами; знищення родової і культурної пам'яті людей, психотизація і невротизація суспільства; руйнування традиційних механізмів самоідентифікації (історична й суспільна пам'ять) і заміщення їх механізмами ідентифікації нового типу через створення різного роду «груп участі»; впровадження в суспільство спеціально сконструйованої матриці цінностей, норм поведінки і реакцій як єдиної можливої моделі життєдіяльності населення; знищення здатності ставити глобальні і стратегічні цілі – руйнування суб'єктності цілих етносів і народів тощо (цит. за: Горбенко та ін., 2017, с. 29-30).

Висновки. Усвідомлюючи наслідки ураження в консцієнтальній війні, логічним видається питання як можна убезпечити чи знешкодити їх? У науковому середовищі пропонується комплексне розв'язання цієї проблеми – на рівні держави, суспільства та окремої людини.

Фахівці вказують на те, що для людини важливими є реальний, інформаційний та когнітивний виміри, що задіяні у формуванні образу світу. Окреслені рівні впливають один на одного. Важливим є розвиток когнітивного виміру, через формування критичного мислення, отримання знань (а не лише інформації про події та процеси), що актуалізує не лише роль інформаційного, а й освітнього фронту в наших сучасних реаліях.

Щодо держави і суспільства, то важливим кроком є створення стратегічної державної інформаційної політики, стратегічної комунікації між державою і суспільством з метою об'єктивного висвітлення і осмислення політичних, економічних, соціальних процесів. Важливою є сформована стратегія розвитку України. Погоджуємося із вітчизняними дослідниками, що фундаментом «має бути правда про історію нації, правда про походження мов, правда про події на фронті, правда про героїв фронту і волонтерів, правда про стан суспільства і економіки, правда про сучасні виклики і можливості їх подолання» (Горбенко та ін., 2017, с. 31). Правда викликає довіру до органів влади з боку суспільства, сприяє формуванню поваги до суб'єктів влади, що є основою для цивілізованої взаємодії влади і громадянського суспільства. Україна має створити і захищати власну модель світу, що будується на історії, культурі, враховуючи як власні поразки, так і здобутки.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Вже зафіксовано 464 епізоди воєнних злочинів росії проти українських об'єктів культурної спадщини та закладів культури (2022, серпень, 11). Міністерство культури та інформаційної політики України: <https://mkip.gov.ua/news/7509.html>
2. Воєнний злочин російських військ проти культурної спадщини України, зафіксовані МКІП станом на 27.05.22. (2022, травень, 22). Міністерство культури та інформаційної політики України: <https://lifeimg.pravda.com/images/doc/5/5/5551acb-3012d292-d997-4560-a68f-0a089ff5e3ca-original.jpg>
3. Горбенко, Ю., Горбенко А., Горбенко, О. (2017, травень) *Консцієнтальна зброя: механізми та засоби протидії* [Міжнародна науково-практична конференція] Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України. Київ: Вид-во НУОУ імені І. Черняхівського.
4. Задорожний, Г. (2021). Консцієнтальна війна – провідна форма геоекономічного підкорення свідомості як нового предмету праці в умовах неоліберальної глобалізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1 (40), 199-206. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180122/25-Zadorozhnyi.pdf?sequence=1>
5. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (2022). *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь*. Київ. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf
6. Колодій, А. (2015, січень, 02). *Війна на ураження свідомості продовжується / Думки з приводу*. Авторський сайт Антоніни Колодій: http://zik.ua/ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viyna_na_urazhennya_svidomosti_prodozhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739
7. Культура як головна ціль російської війни в Україні (2022, травень, 29). *Polskie Radio*: <https://www.polskieradio.pl/398/8106/Artykul/2968761>
8. Соціологічна група «Рейтинг» (2022, серпень, 17-18). *Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності*: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html
9. Askew, J. (2022, June, 16). Europeans divided over how Ukraine war should play out, reveals poll. *Euronews*: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/06/16/europeans-divided-over-how-ukraine-war-should-play-out-reveals-poll>
10. Diez-Nicolas, H. (2010). Cultural differences in values regarding conflict, war, and peace. *Study of world values*. Vol. 3 (1), 1-19. http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/paperseries_35/files/WVR_03_01_Diez-Nicolas.pdf
11. Krastev, I. & Leonard, M. (2022, February, 09). The crisis of European security: What Europeans think about the war in Ukraine. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*: <https://ecfr.eu/publication/the-crisis-of-european-security-what-europeans-think-about-the-war-in-ukraine/#methodology>
12. Resolutions Adpted by General Assembly 53/243 (1999, October, 06). Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace. *General Assembly of United Nations*: <https://cpnn-world.org/resolutions/resA-53-243B.html>

REFERENCES:

1. *Vzhe zafiksovano 464 epizody voiennykh zlochyniv rosii proty ukrainskykh obiektiv kulturnoi spadshchyny ta zakladiv kultury* (2022, serpen, 11) [464 episodes of Russian war crimes against Ukrainian objects of cultural heritage and cultural institutions have already been recorded]. Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy: <https://mkip.gov.ua/news/7509.html> [in Ukrainian]
2. *Voienni zlochyn rosiiskykh viisk proty kulturnoi spadshchyny Ukrainy, zafiksovani MKIP stanom na 27.05.22.* (2022, traven, 22) [The war crime of Russian troops against the cultural

- heritage of Ukraine, recorded by the ICIP as of 05/27/22.]. Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy: <https://lifeimg.pravda.com/images/doc/5/5/5551acb-3012d292-d997-4560-a68f-0a089ff5e3ca-original.jpg> [in Ukrainian]
3. Horbenko Yu., Horbenko A., Horbenko O. (2017, traven) *Konstsiientalna zbroia: mekhanizmy ta zasoby protydii* [Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia] Informatsiinyi vymir hibrydnoi viiny: dosvid Ukrainy. [Conscientious weapons: mechanisms and countermeasures]. Kyiv: Vyd-vo NUOU imeni I. Cherniakhovskoho. [in Ukrainian]
4. Zadorozhnyi, H. (2021). Konstsiientalna viina – providna forma heoekonomichnoho pidkorennia svidomosti yak novoho predmetu pratsi v umovakh neoliberalnoi hlobalizatsii [Consciousness war is the leading form of geo-economic subjugation of consciousness as a new subject of labor in the conditions of neoliberal globalization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 2021. № 1 (40), 199-206. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180122/25-Zadorozhnyi.pdf?sequence=1> [in Ukrainian]
5. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy (2022). *Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid*. [National resilience of Ukraine: strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats: national report]. Kyiv. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf [in Ukrainian]
6. Kolodii, A. (2015, sichen, 02). *Viina na urazhennia svidomosti prodovzhuietsia* [The war on consciousness continues]. Dumky z pryvodu. Avtorskyi sait Antoniny Kolodii: http://zik.ua/ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viyna_na_urazhennya_svidomosti_prodovzhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739 [in Ukrainian]
7. Kultura yak holovna tsil rosiiskoi viiny v Ukraini (2022, traven, 29) [Culture as the main goal of the Russian war in Ukraine]. *Polskie Radio*: <https://www.polskieradio.pl/398/8106/Artykul/2968761> [in Ukrainian]
8. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh» (2022, serpen, 17-18). *Simnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Identychnist. Patriotyzm. Tsinnosti* [Seventieth National Survey: Identity. Patriotism. Values]. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html [in Ukrainian]
9. Askew, J. (2022, June, 16). Europeans divided over how Ukraine war should play out, reveals poll. *Euronews*: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/06/16/europeans-divided-over-how-ukraine-war-should-play-out-reveals-poll>
10. Diez-Nicolas, H. (2010). Cultural differences in values regarding conflict, war, and peace. *Study of world values*. Vol. 3 (1), 1-19. http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/paperseries_35/files/WVR_03_01_Diez-Nicolas.pdf
11. Krastev, I. & Leonard, M. (2022, February, 09). *The crisis of European security: What Europeans think about the war in Ukraine*. European Council on Foreign Relations (ECFR): <https://ecfr.eu/publication/the-crisis-of-european-security-what-europeans-think-about-the-war-in-ukraine/#methodology>
12. Resolytions Adpted by General Assembly 53/243 (1999, October, 06). Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace. *General Assembly of United Nations*: <https://cpnn-world.org/resolutions/resA-53-243B.html>

Maryna Ostapenko,

*Doctor of Political Sciences, Associate Professor
National Pedagogical Dragomanov University*

Consciential War as an Element of Hybrid War

The phenomenon of consciential war, its object and tools of impression are examined in the article. An analysis of the approaches of scientists regarding the content of the concept of

conscientious war was carried out, its psychological and informational dimensions were emphasized. It is justified that not only consciousness, but also political culture enters its objects of impression due to the erosion of the value basis and identification of a person as a basis for further manipulation. The author considered the war of consciousness through the context of the concepts of the culture of war and violence and the culture of peace, which are reflected in the documents of the United Nations. The characteristics of a «culture of war and violence» are a belief in power based on force; the presence of the enemy; authoritarian management; secrecy and propaganda; armament; exploitation of people; exploitation of nature; male dominance. The specified characteristics reproduce the value, behavioral, and instrumental dimensions of culture. The foundations of a culture of peace are tolerance, solidarity, international understanding; democratic participation; free flow of information; disarmament; Human Rights; Sustainability; equality of women and men. It is important to cultivate a culture of peace, which narrows the opportunity for the formation and spread of a culture of war and violence.

The features of the conscientious war as an element of Russia's war against Ukraine are outlined: the destruction of Ukrainian universities, museum and cultural centers; lies, distortion and twisting of facts, information, violation of agreements, creation and dissemination of myths, etc. The comprehensive solution to the issue of confronting conscientious weapons and tools at the level of the state, society and citizen is emphasized. Particular attention is paid to the attitude of citizens of different countries to Russia's war against Ukraine. Common positions and disagreements in the views of Europeans regarding the importance, participation and support of Ukraine in this war have been determined.

Keywords: conscientious war, political consciousness, political culture, hybrid war, culture of war, culture of peace.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.02>

УДК 32:008]:324

Марина Баранівська,

аспірантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0001-9504-6631; EMAIL: baranivskamm@gmail.com

СТИГМАТИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПУЛІСТСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено теоретичному аналізу стигматизації як одного з інструментів популістського політичного дискурсу. Соціальну стигматизацію визначено як процес таврування групи людей на основі певної ознаки, здебільшого – під впливом негативних стереотипів. З використанням положень теорії установки Д. Унадзе розкрито механізм соціальної стигматизації як когнітивного конструкта. Обґрунтовано, що стигматизація – це негативна соціальна установка, яка несе в собі упереджену інформацію про індивіда, завдяки чому ігноруються всі інші якості його особистості, які не узгоджуються зі загальним стереотипним уявленням. Акцентовано, що ключову роль у формуванні стигматизуючих установок у соціально-політичному дискурсі відіграють цінності, стосовно яких більшістю громадян досягнуто консенсусу. Доведено, що стигматизація є продуктом уявлюваного способу захисту суспільних цінностей і норм, своєрідним механізмом запобігання загрозам, які можуть перешкоджати об'єднанню та функціонуванню суспільних груп. Основою функціонування стигматизуючої установки в політичному дискурсі є уявний поділ суспільних груп за ціннісною ознакою через своєрідний поділ за належністю – на «Ми» та «Вони», когнітивна сепарація таврованої соціальної групи та уявлення про неї як про ворожого «Іншого». Акцентовано на актуальності дослідження процесів стигматизації в контексті сучасної російсько-української війни. Обґрунтовано, що раціоналізована в популістському дискурсі стигматизація соціальних груп за регіональною ознакою ускладнює процес консолідації українського суспільства, а

також – майбутній процес реінтеграції тимчасово окупованих територій. Наголошено на провідній ролі державних органів та інститутів громадянського суспільства у сприянні процесу консолідації українського суспільства та протидії стигматизації.

Ключові слова: політичний популізм, стигматизація, політичний дискурс, політична комунікація.

Вступ. Популізм – один із феноменів сучасного політичного дискурсу. За нинішніх умов зростає важливість дослідження особливостей цього дискурсу, адже популістські практики впливають на формування громадської думки й, опосередковано, – на суспільно-політичні процеси. На думку окремих науковців, в Україні популістський дискурс набув гегемонічного характеру, здатен абсорбувати цілі пласти провідних політичних дискурсів країни. Причиною цього стала наявність тривалої інституційної кризи, коли значна частина вимог українського суспільства залишалась незадоволеною. Така ситуація відкриває можливості для представників політичного класу, у процесі боротьби за електоральну прихильність і владу, вводити в публічний простір різні інтерпретації цих вимог, які й формують основу популістського дискурсу (Лісничук, 2015, с. 64).

У наративі популістського дискурсу суспільство трактується як дві гомогенні та антагоністичні групи: «істинний простий народ» та «корумпована еліта». Стверджується, що державна політика повинна бути результатом певної загальної народної волі, представником якої може бути лише популіст (Muller, 2014). Серед основних ознак популістського дискурсу – апеляція до широких мас; виступ від імені «простого народу»; підтримання образу людини з народу; спрощеність уявлень про соціально-політичне життя; реалізація дискурсивної стратегії поляризації суспільства, за допомогою якої популіст делегітимізує опонента. Використання в популістському дискурсі соціальної стигматизації сприяє процесу поділу суспільства на конфронтаційні групи. Тож актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу соціальної стигматизації як інструменту популістського дискурсу, з'ясування наслідків його застосування та пошуку шляхів подолання.

Актуалізують дослідження зазначеної проблеми й події останнього часу. На тлі російсько-української війни відбувається посилення прояву стигматизації, оскільки війна, що природно, сприяє спрощеному бінарному поділу соціуму на «ворогів» та «своїх», на «зло» та «добро». Оперування недостовірною інформацією, маніпуляція свідомістю, які лежать в основі інформаційної війни Російської Федерації проти України, подекуди доповнюється популістським дискурсом всередині нашої країни, посилює стигматизацію як на побутовому, так і на рівні соціальних інститутів. Майбутнє звільнення тимчасово окупованих територій актуалізує пошук ефективних шляхів реінтеграції й українських громадян – мешканців цих територій (Повноцінно реінтеграція окупованих територій..., 2021).

В основі процесу соціальної стигматизації – упередженість, своєрідне «таврування» людей чи груп за певними – негативно маркованими – ознаками. Стигма видозмінює раціональність, визначає відповідні моделі поведінки та комунікативної взаємодії. «Таврування» ж на основі негативної стереотипізації призводить до відчуження, сепарації, дискредитації та дегуманізації стигматизованих осіб. Таке «тавро» деформує ідентичність людини та спонукає оточуючих ставитися до неї тільки як до носія небажаної якості, ігноруючи інші аспекти її особистості (Підтримка стигматизовуваних меншин: соціально-психологічні технології, 2022, с. 12).

Соціальна стигматизація базується на міфологічних, ірраціональних, емоційних засадах – на почуттях страху та загрози з боку невідомого «Іншого», бажанні самостверджуватись в соціумі, сепарувати порушників суспільних норм, захищати цінності як основу цілісності своєї соціальної групи. Виявлення механізмів та ознак популістської комунікації з використанням стигматизації як одного зі засобів отримання та утримання влади дозволяє, на нашу думку, дослідити ірраціональні засади популістського дискурсу, методи маніпулятивного впливу на суспільство, попередити його негативні наслідки.

Тож, **метою** статті є дослідження феномену стигматизації як інструменту популістського дискурсу, її витоків і наслідків для суспільства. Серед основних **завдань** статті: окреслити стигматизацію як інструмент популістського дискурсу і розширити розуміння популізму як політико-психологічного феномену.

Дослідження виконано з використанням **методів** системного, логічного, структурно-функціонального, соціально- та політико-психологічного аналізу.

Аналіз наукових публікацій, присвячених дослідженню політичного популізму, засвідчив наявність різних підходів до його трактування й визначення. Популістський дискурс як політичний феномен був окреслений в працях зарубіжних дослідників, зокрема – Р. Водак (2018), Ф. Хартлеба (2014), В. Галстона (2018), Ф. Фукуями (2017), Е. Лаклау та Ш. Муффа (2014), Я. Мюллера (2017) та українських вчених О. Новакової (2017), В. Бурдяк (2020), І. Кіянки (2016) та інших науковців.

Дослідження явища соціальної нерівності завжди були в центрі уваги суспільствознавців. Щоправда, вивченню стигми, як однієї з причин соціальної ексклюзії, здебільшого приділяли увагу науковці соціологічної та психологічної галузей знань. Аналіз результатів наукових пошуків дозволив виокремити кілька теоретичних підходів до дослідження феномену стигматизації. До їх числа можна віднести: теорію міжгрупових протиріч, запропоновану Д. Кемпбеллом (2006); теорію стигми як наслідку соціального впливу (Allport, 1954); теорію «авторитарної особистості» (на основі аналізу передумов піднесення нацистської ідеології) Т. Адорно (1967) тощо. Вітчизняними науковцями явище стигматизації досліджується здебільшого в контексті «нетипових» соціальних явищ, пов'язаних, наприклад, із поширенням епідемії СНІДу та особами з ВІЛ-позитивним статусом, з особами зі психічними захворюваннями, або ж з особами, які перебували/перебувають у в'язниці (зокрема, Галецька, 2007, Доній, 2016).

Разом з тим, стигматизація як складова структури популістського дискурсу і як феномен реальної політики залишається малодослідженою. Прийоми ж стигматизації, як свідчить політична практика, досить часто використовується окремими політиками та лідерами суспільної думки для створення та відтворення ситуації суспільної дискримінації опонентів, формування та використання у політичній боротьбі негативно маркованих стереотипів та оцінок.

Результати та дискусії. Термін «стигма» походить з Давньої Греції, де так називали фізичне маркування, яким позначали порушників норм і законів поліса. Злочинців таким чином сепарували та називали «чужими серед своїх» (Goffman, 1963, с. 11). У науковий обіг термін «стигма» запровадив американський соціолог І. Гофман. На його думку, стигма – це ознака відмінності та знецінення на основі аномалій тіла, уявних недоліків особистості, або родових особливостей (визначається приналежністю людини до певної раси, національності або релігії) (Goffman, 1963, с. 13). Науковець визначав стигматизацію передусім як знецінення міжособистісних і соціальних стосунків. Це знецінення взаємовідносин між людьми доповнюється дискримінацією стигматизованих, яка пояснюється необхідністю захисту суспільства. Однією з форм стигматизації, на думку І. Гоффмана (1963), є її інтеріоризація (самостигматизація), яка позначається почуттями сорому, ненависті до себе і самоприниження, породжує недовірливість, пригніченість, ворожість стигматизованої людини як результату нереалізованої потреби в соціальному прийнятті.

Стигматизація як одна з найдавніших соціально-психологічних причин соціальної ексклюзії та нерівності, тісно пов'язана з політичними дискурсами, за допомогою яких вона конститується та закріплюється в суспільній свідомості. Стигматизація як явище створюється за допомогою мови тому, що це суб'єктивний когнітивний конструкт, який формується політичними та соціальними суб'єктами внаслідок динамічної взаємодії дискурсів. Закріплення стигматизації у свідомості людей реалізується через наративи, які створюють уявлення про негативне забарвлення індивідуальних характеристик, і таким чином таврують певні соціальні групи людей, які мають ці характеристики.

На нашу думку, механізм стигматизації лежить у площині формування установки, як «передготовності», схильності суб'єкта до певного сприйняття оцінки ситуації та відповідної активності в тій чи тій ситуації. Теорія установки, розроблена на основі численних експериментальних досліджень Д. Узнадзе (Узнадзе, 2001), дає можливість розкрити механізм стигматизації як когнітивних конструктів (атітюдів), а відтак – визначити можливі шляхи протидії стигматизації. Атітюд або установка за Д. Узнадзе – це готовність суб'єкта до певної форми когнітивної, емоційної та поведінкової реакції на об'єкт, тобто певний набір знань, емоцій, очікувань щодо цього об'єкта. Ці реакції та очікування формуються на основі наявного у суб'єкта досвіду, сформованих уявлень та особистого ставлення щодо цього об'єкта, яким в такому випадку є певна соціальна група.

Соціальні установки є необхідною та незамінною складовою соціалізації особистості й виконують важливі функції: інструментально-інформаційну (в установках відображені наявні в суспільстві цінності, норми та світоуявлення, на основі яких він формує свої реакції та дії); захисну (установки допомагають ефективно реагувати на напружені ситуації та вирішувати внутрішні конфлікти особистості); ціннісно-експресивну (установки сприяють самоствердженню особистості через антипатії/симпатії до об'єкта, сформовані на основі цінностей); систематизуючу (установки допомагають індивіду систематизувати суспільні норми та цінності) та консолідуєчу (сприяють консолідації людей навколо спільних цінностей). Завдяки установкам люди здатні формувати уявлення про навколишній світ, категоризувати його, реагувати на наявні життєві ситуації. Та й самі цінності, як справедливо зауважує Ю. Шайгородський, мають біполярну структуру (2012, с. 223).

Установки щодо певної людини відносяться до її віртуальної ідентичності – це, на противагу актуальній ідентичності, – не те, якою людина є насправді, а те, що думають про неї інші, не знаючи її. Віртуальна ідентичність людини може збігатися або не збігатися з актуальною ідентичністю. Згідно з І. Гофманом стигма виникає тоді, коли віртуальна ідентичність має яскраво виражене негативне забарвлення та не збігається з актуальною ідентичністю людини – тобто робить людину в очах оточення гіршою, ніж вона є насправді (1963, с. 152). Тому стигма належить до установок, які формуються на основі узагальнених негативних стереотипних уявлень та не несуть в собі правдиву інформацію щодо ідентичності стигматизованого об'єкта. Стигматизуюча соціальна установка має багато спільного з упередженням, тому що зміст її когнітивного компонента зазвичай викривлений (Маслюк, 2014, с. 273). Особливості дії механізму упередження проявляються в тому, що люди краще сприймають і пам'ятають інформацію, яка узгоджується зі стереотипами й, часто неусвідомлено, ігнорують ту інформацію, яка ці упередження спростовує або заперечує. Основними властивостями упередження є: ірраціональність, недоступність для розуміння і пояснення; неадекватність, невідповідність дійсності; ригідність-негнучкість, закритість для впливу (Доній, 2019, с. 39). Забарвлена негативним тавром, віртуальна ідентичність людини оцінюється через призму цієї стигматизуючої ознаки як упередження, а всі інші якості особистості, які не узгоджуються з упередженням, починають ігноруватись, поглинаючи внутрішнє «Я» людини.

Конструкт стигматизуючої установки містить не лише когнітивну, але й афективну та поведінкову складові реакції на соціальну групу. Когнітивна складова – це знання, уявлення, стереотипи чи переконання про недоліки чи небезпеку соціальної групи, афективна – внутрішні емоції щодо цієї групи, такі як страх, відраза, зневага тощо, поведінкова – як певні негативні дії (агресія, ігнорування), уникання чи дискримінація соціальної групи. Когнітивна складова дозволяє людям пояснити та виправдати негативне ставлення, дискримінацію щодо таврованих груп. Одним із основних пояснень, яке виправдовує застосування стигматизації є своєрідний «захист» суспільних цінностей, суспільної моралі.

Стигматизуючі установки в соціально-політичному дискурсі формуються навколо цінностей і нормативних соціальних стандартів, стосовно яких досягнута прийнятна для переважної більшості громадян консолідуєча ціннісна парадигма. Ціннісний консенсус – один із найважливіших чинників стабільності соціальної системи, ефективний шлях

консолідації нації, суспільства, держави (Шайгородський, 2019). Без спільних цінностей, як зазначав С. Хантінгтон (2020), держава перетворюється на «ворогуючі племена», які прагнуть дестабілізувати систему. Стигматизація використовується та виправдовується, в першу чергу, як засіб захисту системи цінностей, як покарання за порушення суспільних норм, усунення загрози, яка може перешкоджати ефективному об'єднанню та функціонуванню суспільних груп. М. Фуко описав стигматизацію як елемент дисциплінарного дискурсу, котрий функціонує як соціальний ритуал встановлення влади та покарання шляхом завдання певного виду болю (1999). За М. Фуко, раніше цей ритуал функціонував у вигляді публічних страт, але після того, як феномен публічних страт було ліквідовано, почав формуватись стигматизуючий дискурс як латентне бажання соціуму бути залученим до практики публічних покарань – бажання, яке наразі належить до сфери ірраціонального. Стигматизація раціоналізує цю ірраціональну основу соціально-політичної поведінки: «Стигма часто інтерпретується як покарання, що послане конкретній людині чи групі людей як справедлива відплата за порушення норм, прийнятих у суспільстві. Стигматизованих людей можуть також притягувати до відповідальності за реальну або уявну шкоду, заподіяну спільноті, позбутися якої можна тільки вигнанням або ізоляцією цього згубного впливу. Присутність таких людей може поставити під загрозу виживання всієї групи. Надалі таких людей виключають із соціуму, переслідують, перетворюють на «цапів-відбувайлів», виправдовуючись тим, що вони «інші», нелюди, і не відчувають тих самих почуттів, що відчувають «нормальні» громадяни. Їх страждання неминуче: вони згрішили та становлять «загрозу порядку» (Савкіна, 2007, с. 9).

Таке уявлення про стигматизовану групу як про певного ворожого «Іншого» та категоризація суспільного простору у вигляді поділу на «Ми» та «Вони» становить основу механізму функціонування стигматизуючої установки (Link, B., Phelan, J., 2001, с. 372). Г. Фальк (2002) зазначав: «Усі суспільства завжди будуть стигматизувати деякі якості та певну поведінку, тому що це забезпечує групову солідарність, відмежовуючи «чужих» від «інсайдерів». Поділ суспільства на «Ми» та «Вони» уособлює також суть політичного дискурсу як такого. Такий поділ суспільства зумовлюється бінарною властивістю міфологічної політичної свідомості, яка забезпечує ідентифікацію та консолідацію групи. В популістському політичному дискурсі смислотвір «Ми» уособлює народ, або ж «простих людей», яким загрожує «Інший», а «Іншого» – уособлює політичний опонент, яким може бути чинна влада, еліти, або групи населення, які популіст пов'язує з діями чи замислами еліт (наприклад емігранти, журналісти тощо)» (Laclau, 2005).

Дієвим механізмом політичної популістської комунікації стає формування в суспільстві почуття онтологічної небезпеки, яка може надходити від «Іншого». Публічні комунікації, які посилюють в аудиторії почуття страху, активізують увагу до політика та об'єднують людей навколо вказаної загрози (Roser C., Thompson M., 1995). Такі комунікації, за браком раціональних критеріїв оцінки, ґрунтуються на інтуїції й вірі, а не верифікованих фактах, посилюючи вагу ірраціональних, емоційних оцінних суджень та упереджень. Звертаючись до захисту суспільних цінностей і спекулюючи на темі національної безпеки, популістський дискурс спрощує соціально-політичну реальність та описує політичний процес як протистояння добра та зла, а «Іншого» як джерело загрози або як того, хто винен у негативних явищах, котрі відбуваються в країні (De Cleen B., Stavrakakis Y., 2017). Під час застосування комунікативних механізмів, які опираються на ціннісно-моральну парадигму суспільства, популісти можуть застосовувати форму м'якого впливу, відому як «репрезентативна сила». Репрезентативна сила в популістському наративі здійснюється тоді, коли популіст маніпулює морально-ціннісними уявленнями людини про саму себе. Популіст може описувати свої погляди як єдино справедливі чи добрі та структурувати свій наратив таким чином, щоб прихильність до його точки зору виглядала як моральний вибір добра, а протилежна точка зору – як вибір зла, або ж вибір позиції ворожого «Іншого». Люди погоджуються з думкою оратора, сприймаючи її як єдино правильну та справедливу для

того, щоб не втратити власну ідентичність та зберегти власне онтологічне уявлення про свою моральність (Mattern, 2005).

Негативними наслідками стигматизуючого дискурсу може стати поява у таврованої людини переживань з приводу власного соціального статусу, а згодом і закріплення негативних форм поведінки у вигляді втрати самоповаги, зневіри у власних силах та відтворення девіантної поведінки. П. Корріган і А. Вотсон описали соціально-когнітивну модель особистої реакції на стигматизацію, яка виникає, коли стигматизовані люди знають про негативні культурні образи, які характеризують їхню групу (автостереотипи), що призводить до самопередження та самодискримінації (2002). Самостигматизація, на думку науковців, є останнім етапом механізму стигматизації, коли негативне ставлення до самого себе стає засобом підтримки власної негативної ідентичності. Життєва позиція такої людини проявляється у відмові від прагнення змін, особистісної знеціненості.

Процеси стигматизації посилюються під час кризових періодів історії, таких як війна, й торкаються майже усіх сфер соціуму – міжетнічних, релігійних, сімейних, політичних, професійних тощо. За влучним визначенням О. Славинського: «Війна – це чорно-біле кіно, яке ділить простір на дві категорії „свій” та „ворог”. Суспільство, що грає в таку гру ненависті, – надзвичайно легкий об’єкт для маніпуляцій: воно стає нестійким, легкозаймистим. У двовимірному просторі ненависті там, де раніше був Інший, з’являється ворог. Гра в ненависть – ніби гра в карти: тут є масті лише двох кольорів, „правильного” і „неправильного”» (Славинський, 2020, с. 41). Домінування популістського дискурсу з використанням стигматизуючих наративів є особливо загрозливим у період війни та мілітарного тиску на Україну з боку Росії. Поширення популізму означає формування особливої спрощеної двовимірної картини світу, творення специфічної суспільної реальності, в якій суспільство розмежовується на «праведних» та на «інших» (які здебільшого є також «ворогами»), підтримуючи і підживлюючи стан постійної конфронтаційності (Лісничук, 2015, с. 70–71).

Починаючи з 2014 р., популістський дискурс може позначати як «інших» різні категорії населення. Така риторика поділяє на конфронтаційні групи та будує своєрідні «стіни» між українцями за певною ознакою (наприклад, за місцем проживання чи місцем реєстрації: для однієї частини українців ворогом стає мешканець Донбасу чи Криму, який з тих чи інших причин лишився на окупованих територіях, для іншої, – завдяки інформаційній війні РФ, – жителі Заходу України, яких демонізують російські ЗМІ на тимчасово окупованих територіях). Цей поділ може відбуватися й за ознакою належності до тих чи тих соціально-професійних груп – заможні еліти/простий народ, цивільні/військові, бізнесмени/волонтери тощо. Стигматизуючі установки в популістському дискурсі раціоналізуються за допомогою певного набору міфів, зокрема таких як міф про прадавнє спільне походження і «справжню» Україну, міф про «дві України», міф про «братські» народи тощо (Журженко, 2005, с. 109). Міфологічність свідомості, в якому одна категорія людей всередині країни описується як «наша» чи «справжня», а решта – як «чужа», – визначає поведінку та комунікативну взаємодію.

Стигматизація, здійснена на основі своєрідної «раціоналізації» міфологічної свідомості, призводить до конфронтації соціальних груп. Негативні емоції, такі як страх, відраза, презирство, згодом можуть трансформуватися в агресію та дискримінацію цих груп – наприклад, за регіональною ознакою, з упродовженням дискримінаційних практик, на побутовому та інституційному рівні. Наприклад, згідно з дослідженням Аналітичного центру CEDOS, окремі внутрішньо переміщені особи після повномасштабного вторгнення Росії, стикалися з упередженим ставленням з боку місцевих жителів та обмеженням доступу до орендного житла (Перші дні повномасштабної війни, 2022). З проблемою дискримінації стикалися мешканці окупованих територій і раніше – після окупації частини українських територій у 2014 р. Й не лише з боку співгромадян, але й – державних органів (Пошук житла і роботи, 2016). Очевидно, що попри значні зусилля органів державної влади й інститутів громадянського суспільства з реінтеграції тимчасово окупованих територій, проблема

захисту прав людини, консолідації українського суспільства залишається актуальною (Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій, 2021).

Результати соціологічних досліджень свідчать, що на тлі повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, ставлення громадян до жителів окупованого Росією Криму окупованої частини Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) погіршилося. Так, за результатами опитування (серпень, 2022 р.) до жителів окупованого Криму позитивно ставляться 22% респондентів, негативно – 23%, нейтрально – 45% (у квітні позитивно ставилися 41%, негативно – 14%, нейтрально – 40%). Про позитивне ставлення до мешканців ОРДЛО заявили лише 14%, про негативне – 47%, нейтральне – 32%. У квітні 2022 р. позитивне ставлення висловили 27% респондентів, негативно – 31%, нейтральне – 37% (Як українці ставляться до жителів окупованих Криму і Донбасу, 2022). Однією з очевидних причин погіршення ставлення до жителів ОРДЛО є примусова мобілізація, яку здійснює Російська Федерація на тимчасово окупованих територіях. Посилюється таке ставлення й під впливом медіа, зокрема, коли йдеться про доцільність обмеження, після звільнення окупованих територій, виборчих прав громадян, які мешкають в ОРДЛО (рф і культура скасування, 2022). Серед наративів такого дискурсу існують також тези про те, що після звільнення окупованих територій потрібно позбавляти громадянства всіх мешканців тимчасово окупованих територій (Журналіст Остап Дроздов, 2020). В цьому випадку стигматизована група населення, навіть не здійснюючи ніяких протиправних дій, вчиняє, за термінологією Дж. Оруелла, «думкозлочин», а отже – кожен представник такої групи в думках обов'язково зраджує державу і тому мусить бути сепарований і покараний обмеженням прав.

Наявність різних підходів до проблем реінтеграції нині окупованих територій після їх деокупації потребує законодавчого забезпечення, створення відповідної нормативно-правової бази. Про актуальність зазначеної проблеми свідчить і те, що в проєкті закону «Про державну політику перехідного періоду» наведений алгоритм проведення виборів до органів місцевого самоврядування, але не унормовано процедуру виборів Президента України (Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій, 2021). Невизначеність правових положень стосовно мешканців нині окупованих територій призводить до спекулювання на цій темі в популістських дискурсах. Тож, одним із методів протистояння стигматизації, зокрема в медіапросторі та в суспільній думці, є розробка такої нормативно-правової бази, яка сприятиме дотриманню прав людей, враховуватиме особливості правосуддя перехідного періоду. Суттєвою, у реалізації цих завдань може і має стати роль інститутів громадянського суспільства, зокрема – у забезпеченні взаємозв'язку між соціальними групами та державою (Підтримка стигматизованих меншин: соціально-психологічні технології, 2022, с. 99).

Важливим напрямом у подоланні процесів стигматизації соціальних груп є розвиток соціальних комунікацій та упровадження дестигматизуючих практик у діяльності соціальних та державних інститутів. У цьому сенсі суттєво зростає роль інститутів, які забезпечують реалізацію державної інформаційної політики. Особливої ваги, за сучасних умов, набуває спрямування освітньої й культурно-просвітницької діяльності, спрямованої на вивчення історії України, її регіонів, формування політики пам'яті, документування та висвітлення порушень прав людини на окупованих територіях, вшанування жертв збройної агресії Російської Федерації. Розроблення заходів, спрямованих на формування взаєморозуміння та взаємоповаги, протидії будь-яким формам нетерпимості, стигматизації та дискримінації, особливо у повоєнний період, є не лише актуальним практичним, але й перспективним науковим завданням.

Висновки. Аналіз явища стигматизації, як одного з інструментів популістського політичного дискурсу, засвідчив, що стигматизуючі установки – це форма реагування на тавровану соціальну групу; охоплює когнітивну, емоційну та поведінкову складові. Вони формуються в соціально-політичному дискурсі навколо цінностей та норма, стосовно яких досягнутий суспільний консенсус. Застосування таких установок пояснюється необхідністю

захисту цінностей та цілісності соціальної групи. Популістський дискурс сприяє формуванню стигматизуючих установок, спекулюючи на ціннісно-моральному аспекті.

Україна прагне європейського майбутнього, яке вимагає розвитку політичної культури, толерантної поведінки з дотриманням ідеалів рівності та справедливості. Дотримання прав людини й відсутність дискримінаційних практик є важливим інструментом задля порозуміння, консолідації та забезпечення якісних змін в Україні. Особливої ваги й значущості заходи, спрямовані на суспільну консолідацію, набудуть в період післявоєнної відбудови та реінтеграції окупованих територій. Перспективою подальших досліджень є розроблення шляхів консолідації українського суспільства та протидії стигматизації окремих його соціальних груп.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бурдяк В. (2020). Тенденції авторитаризму і популізму в діяльності політичних лідерів та партій Болгарії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. № 42. 136–147.
2. Водак Р. (2018). Політика страху. Что значит дискурс правых популистов? Харків : «Гуманітарний Центр».
3. Галецька І. (2007). Психологічні аспекти стигми психічних розладів. *Психологічні аспекти стигматизації та реабілітації* / за наук. ред. І. Влох, І. Галецька. Львів : Видавництво Романа Романка. 60–96.
4. Доній Н. (2019). Стигма в'язницею як соціально-комунікативний бар'єр у міжособистісній взаємодії. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. № 2 (14). 34–41.
5. Доній Н. (2016). Стигматизація осіб, які оступилися: питання новітнього часу. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. № 2 (11). 93–100.
6. Журженко Т. (2005). Миф о Двух Украинах. *Перекрестки*. № (3–4). 108–118.
7. Журналіст Остап Дроздов у "Рандеву" з Яніною Соколовою (2020). *5 канал*. <https://youtu.be/Y17s4kr63Jw>.
8. Повноцінно реінтеграція окупованих територій настане тільки після ментальної реінтеграції мешканців Криму та Донбасу (10 червня 2021). *Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. <https://www.minre.gov.ua/news/povnocinno-reintegraciya-okupovanyh-terytoriy-nas-tane-tilky-pislya-mentalnoyi-reintegraciyi>
9. Кіянка І. (2016). Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології : монографія. Львів.
10. Лісничук О. (2015). Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. № 4 (78). 63–73.
11. Маслюк А. М. (2014). Вплив забобонів на психологію українців. *Вісник Національного університету оборони України*. № 3 (40). 273–279.
12. Новакова О. (2017). «Синдром популізму» як виявлення кризи сучасної політики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 21. 36–42.
13. Перші дні повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії (03 березня 2022). *CEDOS*. <https://cedos.org.ua/researches/pershi-dni-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dum-ky-perezhyvannya-diyi-analitychna-zapyska-z-pershymy-rezultatamy-doslidzhennya/>.
14. Пошук житла і роботи – сфери, де найбільше дискримінують переселенців (27 червня 2016). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/27823752.htm>.
15. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід. Аналітичний звіт (2021). *Школа політичної аналітики НАУКМА*. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Reintegration-Policies-UA.pdf>.
16. Підтримка стигматизовуваних меншин: соціально-психологічні технології / за ред. Л. М. Коробки (2022). Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

17. РФ і культура скасування (серпень 2022). *ISLND TV*. <https://youtu.be/zo1Vw6YZPDY>
18. Савкина С. (2007). Трудности организации паллиативной помощи для людей, живущих с ВИЧ/СПИД. Стигма и милосердие. Обобщение имеющегося опыта православного психолога. *Свеча. Информационно-публицистический журнал*. № 4. 9–11.
19. Славинський О. (2020). Математика ненависті. *Мости замість стін, або Що об'єднує українців?* Видавництво Старого Лева. 41–42.
20. Узнадзе Д. Н. (2001). Теория установки. Санкт-Петербург : «Питер».
21. Фуко М. Надзирать и наказывать. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Turm/02.php.
22. Хантінгтон С. (2020). Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ : Наш Формат.
23. Шайгородський Ю. (2012). Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Сучасна українська політика*. Вип. 26. 219–228.
24. Шайгородський Ю. (2019). Ціннісні та міфологічні детермінанти політичної поведінки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 26. 3–10.
25. Як українці ставляться до жителів окупованих Криму і Донбасу: дані опитування (24 серпня 2022). *РБК-Україна*. <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-otnosyatsya-zhityam-okkupirovannyh-1661329844.html>.
26. Adorno T. (1967). *Sociology and psychology*. *New Left Review*. 46–97.
27. Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA : Perseus Books.
28. Campbell C. and Deacon H. (2006). Special issue: understanding and challenging stigma. Unravelling the contexts of stigma: from internalisation to resistance to change. *Journal of Community and Applied Psychology*. № 16 (6). 411–417.
29. Corrigan P. W., Watson A. C. (2002). The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9 (1). 35–53.
30. De Cleen B., Stavrakakis Y. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost – The Public*. № 24 (4). 301–319.
31. Fukuyama F. (2017). *What is Populism?* Berlin : Atlantik-Brücke Publication, 2017.
32. Galston W. (2018). The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Journal of Democracy*. № 2 (29). 5–19.
33. Gardner C. & Falk G. (2002). Stigma: How We Treat Outsiders. *Contemporary Sociology* (31).
34. Goffman E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. London : Penguin.
35. Hartleb F. (2014). *Populism within Europe and beyond its Borders (International Studies on Populism)*. Berlin : Nomos Publishers.
36. Laclau E. (2005). *On populist reason*. London; New York : Verso.
37. Laclau E., Mouffe Ch. (2014). *Hegemony and Socialist Strategy*. London : Verso Books.
38. Link, B. G., Phelan, J. C. (2001) Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology* (27). 363–385.
39. Mattern J. B. (2005). Why “Soft Power” Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. *Millennium*. Vol. 33 (3). 583–612.
40. Müller J–W. (2017). *What is Populism?* Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
41. Müller J–W. (2014). “The People Must Be Extracted from Within the People”: *Reflections on Populism*. <https://www.princeton.edu/~jmueller/Constellations-Populism-JWMueller-March2014-pdf.pdf>
42. Roser C., Thompson M. (1995). Fear appeals and the formation of active publics. *Journal of Communication*. Vol. 45. 103–121.

REFERENCES:

1. Burdiak V. (2020). Tendentsii avtorytaryzmu i populizmu v diyalnosti politichnyh lideriv ta partyi Bolgarii [The tendencies of authoritarian rule and populism in the activities of politicians and political parties in Bulgaria]. *Istoriko-politichni problemy suchasnogo svitu*. № 42. 136-147. [In Ukrainian].
2. Vodak R. (2018). Polityka straha. Chto znachit diskurs pravih populistov? [The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean?]. Kharkiv : Humanitarnii Centr. [In Russian].
3. Galetska I. (2007). Psychologichni aspekty stygmy psichichnih rozladiv [Psychological aspects of stigma of the psychological diseases]. *Psychologichni aspekty stygmatyzacii ta rehabilitacii: za nauk. red. I. Galetska, I. Vloh*. Lviv : Vydavnytstvo Romana Romanka. 60-69. [In Ukrainian].
4. Doniy N. (2019). Styhma viaznytseiu yak sotsialno-komunikatyvnyi barier u mizhosobystisnii vzaiemodii [Stigma of jail as a socio-communicative barrier in personally communication]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofii, psikhologii, sotsiologii*. № 2 (14). 34–41. [In Ukrainian].
5. Doniy N. (2016). Stygmatyzaciya osib, yaki ostupylysia: pytannia novitnyogo chasu. [Stigmatization of people who were in prison: the questions of modern times]. *Filosofiya ta politologiya v konteksti suchasnoyi kultury*. № 2 (11). 93-100. [In Ukrainian].
6. Zhurzhenko T. (2005). Myf o Dvukh Ukraynakh [The myth about two Ukraines]. *Perekrestky*. № (3–4). 108–118. [In Russian].
7. Zhurnalist Ostap Drozdov u "Randevu" z Yaninoiu Sokolovoiu (2020). 5 kanal. <https://youtu.be/Y17s4kr63Jw>. [In Ukrainian].
8. Povnotsinno reintehratsiia okupovanykh terytorii nastane tilky pislia mentalnoi reintehratsii meshkantsiv Krymu ta Donbasu (10 chervnia 2021). Ministerstvo reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. <https://www.minre.gov.ua/news/povnocinno-reintegraciya-okupovanykh-terytoriy-nas-tane-tilky-pislya-mentalnoyi-reintegraciyi>. [In Ukrainian].
9. Kiyanka I. (2016). Populism v istorii ta suchasnosti: ideologichni techii, ruhy ta politichni tehnologii: monografiya [Populism in history and modernity: ideological flaws, movements and technologies]. Lviv. [In Ukrainian].
10. Lisnychuk O. (2015). Populizm v Ukraini: teoretychni zasady i problemy vyvchennia fenomenu [Populism in Ukraine: theoretical grounds and problems of researching of the phenomenon]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. № 4 (78). 63–73. [In Ukrainian].
11. Masliuk A. M. (2014). Vplyv zaboboniv na psikhologiiu ukrainsiv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy* [The influence of superstitions on the psychology of Ukrainians]. № 3 (40). 273–279. [In Ukrainian].
12. Novakova O. (2017). «Syndrom populizmu» yak vyjavlennia kryzy suchasnoi polityky [Populism syndrome as a manifestation of the crisis of modern politics]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Vyp. 21. 36–42. [In Ukrainian].
13. Pershi dni povnomasshtabnoi viiny v Ukraini: dumky, Perezhyvannia, dii (03 bereznia 2022). CEDOS. <https://cedos.org.ua/researches/pershi-dni-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dum>. [In Ukrainian].
14. Poshuk zhytla i roboty – sfery, de naibilshe dyskryminuiut pereselentsiv (27 chervnia 2016). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/27823752.htm>. [In Ukrainian].
15. Polityky reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii: modeli, stsenarii, dyskussii, dosvid. *Analitychnyi zvit (2021). Shkola politychnoi analityky NAUKMA*. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Reintegration-Policies-UA.pdf>. [In Ukrainian].
16. Pidtrymka stygmatyzovuvanykh menshyn: sotsialno-psikhologichni tekhnologii [Support of stigmatized minorities: socio-psychological technologies] / za red. L. M. Korobky (2022). Kyiv : Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhologii NAPN Ukrainy. [In Ukrainian].

17. RF i kultura skasuvannia (serpen 2022). ISLND TV. <https://youtu.be/zo1Vw6YZPDY>. [In Ukrainian].
18. Savkyna S. (2007). Trudnomy orhanyzatsyy pallyatyvnoi pomoshchy dlia liudei, zhyvushchykh s VYCh/SPYD [Difficulties in organizing palliative care for people living with HIV/AIDS]. *Styhma i myloserdye. Obobshchene ymeyushchehosia opyta pravoslavnoho psykholoha. Svecha. Ynformatsyonno-publytsystycheskyi zhurnal*. № 4. 9–11. [In Russian].
19. Slavynskyi O. (2020). *Matematyka nenvysti* [The mathematics of hate]. *Mosty zamist stin, abo Shcho obiednuie ukraintsiv?* Vydavnytstvo Staroho Leva. 41–42. [In Ukrainian].
20. Uznadze D. N. (2001). *Teoryia ustanovky* [Theory of Set]. Sankt-Peterburh : «Pyter». [In Russian].
21. Fuko M. Nadzyrat y nakazyvat. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/02.php. [In Russian].
22. Khantinhon S. (2020). *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh* [Political order in changing societies]. Kyiv : Nash Format. [In Ukrainian].
23. Shaihorodskyi Yu. (2012). Tsinnosti yak determinanty suspilnoho rozvytku. *Suchasna ukrainska polityka* [Values as determinants of social development]. Vyp. 26. 219–228. [In Ukrainian].
24. Shaihorodskyi Yu. (2019). Tsinnisni ta mifolohichni determinanty politychnoi povedinky [Value and mythological determinants of political behavior]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplyn*. Vyp. 26. 3–10. [In Ukrainian].
25. *Yak ukraintsi stavliatsia do zhyteliv okupovanykh Krymu i Donbasu: dani opytuvannia* (24 serpnia 2022). RBK-Ukraina. <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-otnosyatsya-zhitelyam-okkupirovanykh-166-1329844.html>. [In Ukrainian].
26. Adorno T. (1967). *Sociology and psychology*. *New Left Review*. 46–97.
27. Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA : Perseus Books.
28. Campbell C. and Deacon H. (2006). Special issue: understanding and challenging stigma. *Unravelling the contexts of stigma: from internalisation to resistance to change. Journal of Community and Applied Psychology*. № 16 (6). 411–417.
29. Corrigan P. W., Watson A. C. (2002). The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9 (1). 35–53.
30. De Cleen B., Stavrakakis Y. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost – The Public*. № 24 (4). 301–319.
31. Fukuyama F. (2017). *What is Populism?* Berlin : Atlantik-Brücke Publication, 2017.
32. Galston W. (2018). The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Journal of Democracy*. № 2 (29). 5–19.
33. Gardner C. & Falk G. (2002). Stigma: How We Treat Outsiders. *Contemporary Sociology* (31).
34. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. London : Penguin.
35. Hartleb F. (2014). *Populism within Europe and beyond its Borders (International Studies on Populism)*. Berlin : Nomos Publishers.
36. Laclau E. (2005). *On populist reason*. London; New York : Verso.
37. Laclau E., Mouffe Ch. (2014). *Hegemony and Socialist Strategy*. London : Verso Books.
38. Link B. G., Phelan J. C. (2001) Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology* (27). 363–385.
39. Mattern J. B. (2005). Why “Soft Power” Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. *Millennium*. Vol. 33 (3). 583–612.
40. Müller J–W. (2017). *What is Populism?* Philadelphia : University of Pennsylvania Press.

41. Müller J–W. (2014). “The People Must Be Extracted from Within the People”: *Reflections on Populism*. <https://www.princeton.edu/~jmueller/Constellations-Populism-JWMueller-March2014-pdf.pdf>

42. Roser C., Thompson M. (1995). Fear appeals and the formation of active publics. *Journal of Communication*. Vol. 45. 103–121.

Maryna Baranivska,

*PhD student of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Stigmatization as a Tool of Populist Political Discourse

The article is devoted to the theoretical analysis of stigmatization as one of the tools of populist political discourse. Social stigmatization is defined as the process of marking a group of people on the basis of a certain characteristic, mostly under the influence of negative stereotypes. The mechanism of social stigmatization as a cognitive construct is revealed using the theses of D. Unadze's attitude theory. It is substantiated that stigmatization is a negative social attitude that carries biased information about a person, due to which all other qualities of his personality that do not cohere with the general stereotype are ignored. It is emphasized that the key role in the formation of stigmatizing attitudes in the socio-political discourse is played by values, in relation to which a consolidating value paradigm acceptable to the vast majority of citizens has been achieved. It has been proven that stigmatization is used primarily as the imagined method of protection of social values and norms, a kind of threat prevention mechanism that can hinder the effective unification and functioning of social groups. It is shown that the basis of the functioning of the stigmatizing attitude in political discourse is the imaginary division of social groups according to value through a kind of division according to belonging – into «Us» and «Them», cognitive separation of the branded social group and the perception of it as a hostile «Other». Emphasis is placed on the relevance of the study of stigmatization processes in the context of the modern Russian-Ukrainian war. It is substantiated that the stigmatization of social groups based on regional characteristics, rationalized in the populist discourse, complicates the dialogue and consolidation of Ukrainian society, as well as the future process of reintegration of temporarily occupied territories. The leading role of state bodies and institutions of civil society in promoting the process of consolidation of Ukrainian society and counteraction to stigmatization is emphasized.

Key words: *political populism, stigmatization, political discourse, political communication.*

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.03>

УДК 342.8:328.1:323.39(477)

Ольга Науменко,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних технологій,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
ORCID 0000-0003-0136-460X; EMAIL: naumenko.olya@gmail.com*

**НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РЕКРУТУВАННЯ
ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано трансформацію виборчої системи України за роки незалежності. Розглянуто вплив виборчих систем на рекрутування політичної еліти. Еволюція виборчої системи проходила значні законодавчі зміни майже під кожні парламентські та частково місцеві вибори. Виборча система була апробована у виборчому процесі в формі мажоритарної, пропорційної та змішаної. Під час виборчих кампаній механізм структурування в Україні має створювати взаємозв'язок між електоральними уподобаннями і партійною структурою парламенту. З'ясовано, що зміна виборчої системи трансформує механізми рекрутування до політико-управлінської еліти. У результаті місцевих виборів 25 жовтня 2020 р. здебільшого кандидатами ставали депутати, які отримали мандат партією, при цьому навіть не подолавши виборчої квоти. Виборча система гарантувала депутатство кандидатам, що знаходилися на перших позиціях у загальнопартійних списках, при умові якщо їх партія долала виборчий бар'єр. Новий адміністративно-територіальний поділ в Україні зменшив кількість адміністративних одиниць та кількість місцевих депутатів. Проаналізовано, що для України наразі оптимальною буде пропорційна виборча система з відкритими регіональними списками. Президентом України В. Зеленським було запропоновано законопроект щодо зменшення кількості парламентарів до трьохсот, який залишився рішенням без практичної його реалізації. Подальшого дослідження потребує зменшення кількості народних депутатів в українському парламенті. Обґрунтовано висновок, що необхідним є підвищення рівня виборчого бар'єру, обрання політичних партій на ідеологічних засадах, можлива структуризація палат українського парламенту до двопалатного парламенту. Це сприяло б підвищенню структурованості парламенту та унормуванню шляхів входження до політичної еліти в Україні.

Ключові слова: виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, політична еліта, місцеві вибори.

Вступ. Формування виборчої системи зумовлюється постійними трансформаціями щодо її оптимізації, змінюючи відтак процедуру рекрутування до політичної еліти України. Політична еліта визначається за двома критеріями: ціннісний – на основі суспільного авторитету, якого набули особи незалежно від їх формального/офіційного статусу; формальним – на основі офіційного становища, яке посідають певні особи. Перефразування цих критеріїв щодо політичної еліти є таким: політична еліта за формальною ознакою – це ті, хто править; за ціннісною – це ті, хто гідний правити. Ці критерії можуть збігатися, але зміст та мета демократії в наближенні до даного ідеалу. Тому сучасна політична еліта України є завше елітою за формальною ознакою (Рудич, 2012, с. 90), відповідаючи лише певним особистісним, психологічним та професійним якостям.

Метою цієї статті є пошук та політологічний аналіз трансформації виборчої системи в Україні задля поліпшення механізмів рекрутування до політико-управлінської еліти. Серед **завдань:** аналіз трансформації виборчої системи за період незалежності України; визначення оптимальної виборчої системи для України; обґрунтування можливості запровадження двопалатного парламенту і шляхів рекрутування політичної еліти до обох палат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність і типологія виборчих систем досліджувалися у багатьох працях вітчизняних і зарубіжних учених. Т. Бевз досліджувала трансформацію виборчої системи за часів української незалежності (1989–2010 рр.) (Бевз, 2010, сс. 6–17). Л. Кочубей розглядала виборчі системи як основу формування політичних еліт та політичних лідерів (Кочубей, 2012, сс. 72–102). О. Розумний досліджував електоральний вибір на президентських і парламентських виборах 2019 р., а саме домінування партій лідерського типу на українській політичній арені (Розумний, 2021, сс. 7–8). Г. Зеленко досліджує інститут парламентаризму, феномен політичного відчуження та деформацію інституту парламентаризму; інститут виборів, який за кланово-олігархічного режиму зазнав суттєвої деформації. Як наголошує дослідниця, український політикум досить міцно тримався за змішану мажоритарно-пропорційну систему, яка забезпечила формування системи «превентивних заходів», що надавало можливість отримувати необхідний результат (Зеленко, 2022, сс. 86, 88).

Інститут виборів та виборче законодавство України перебуває в постійних змінах щодо виборчої системи на всіх рівнях виборів, тому потребує подальших досліджень. Вироблення оптимальних шляхів впровадження виборчого процесу для народних обранців та на місцевих виборах спричинить появу нових засобів реалізації пасивного виборчого права на законодавчому рівні, практичної реалізації механізмів рекрутування політичної еліти в законодавчій владі всіх рівнів.

У статті використано сукупність **методів** для дослідження зміни виборчої системи та її вплив на методи рекрутації політичної еліти. Історичний метод виявив зміни виборчого законодавства і виборчої системи. Системний аналіз дав можливість осмислити виборчу систему в Україні. Порівняльно-правовий метод дав змогу здійснити аналіз виборчого законодавства України.

Результати та дискусії. Виборча система виконує функцію рекрутування політичної еліти. Зі здобуттям незалежності відбувалася постійна трансформація виборчої системи, що змінювало правила для входження до законодавчих органів і виконавчих органів влади.

У держав і суспільств, які стали на шлях демократичного розвитку, важливе місце посідає у їх політичному процесі проблема утворення виборчого законодавства, яке відповідає стану суспільних відносин і вибору типу виборчої системи, що створювала б передумови задля формування ефективної політичної еліти.

За роки незалежності в Україні відбулися значні зміни в правовому регулюванні виборів, здійснився пошук оптимальної виборчої системи, поліпшилися шляхи забезпечення законності проведення виборів і формування справжньої еліти. Досконалої демократичної процедури проведення виборів не існує, наявність більш ніж двох кандидатур при голосуванні не призводить до «оптимізму» всіх голосуючих. Існує багато факторів, через які неможливо визначити яка виборча система є найкращою. Переваги або ж недоліки тієї чи іншої виборчої системи залежать від тих конкретних умов, в яких система застосовується (Рудич, 2012, с. 73).

Інститут виборів є системою формування інших політичних інститутів, вибори сприяють здійсненню регулювання діяльності основних політичних інститутів, вибори як засіб легітимації владних інститутів є рушійним чинником політичної стабільності. Умовою ж політичної нестабільності часто є постійна змінюваність порядку проведення виборчих процедур, що знижує легітимність (Щедрова, 2015, с. 25).

Після розпаду СРСР Україна успадкувала виборчу систему, яка ґрунтувалася на мажоритарному принципі. Аналіз еволюції виборчої системи незалежної України розпочинається зі Закону «Про вибори» 1989 р. Вибори до Верховної Ради України 1990 р. проводилися за умов однопартійності, за мажоритарною системою абсолютної більшості в одномандатних виборчих округах. Основними політичними гравцями були блок комуністів і позапартійних, тоді як кандидати у депутати були рекомендовані відповідними партійними комітетами, кінцеве схвалення яких відбувалося Центральним Комітетом Компартії України. Вибори до Верховної Ради України у березні 1990 р. пройшли за умов ідеологічного

плюралізму і мали демократичний характер. За результатами виборів до парламенту потрапили 378 комуністів – 84 % від складу парламенту, і 72 безпартійних – 16 %. У парламенті після відновлення незалежності України почали утворюватись фракції, депутатські об'єднання та депутатські групи.

Формування парламентської еліти здійснювалося за таких соціально-політичних умов: у виборах брали участь представники різних громадсько-політичних рухів, що стало причиною занепаду однієї партії, наданню переваги для вибору демократичній платформі. Депутатський склад поповнився представниками партійно-радянської номенклатури, господарського та управлінського апарату, долучилися опозиційні письменники, колишні дисиденти, вчені та офіцери. Завдяки партійному структуруванню за партійною і ідеологічною ознаками утворилася парламентська більшість і меншість.

У вищому представницькому органі минула партноменклатура почала втрачати свої позиції, і як результат мало місце політичне структурування парламентської еліти за ідеологічними рисами. Попередній комуністичній еліті протистояла прагматична і реорганізована комуністична еліта і частина національно-демократичної інтелігенції.

У 1992–1993 рр. набула актуальності проблема реалізації виборчих прав громадян України, постала потреба у формуванні нових засад виборів в Україні, відповідності виборчої системи новим політичним відносинам, застосуванні в організації виборчого процесу демократичних міжнародних виборчих стандартів у сукупності з вітчизняним досвідом і традиціями.

Лише з листопада 1992 р. після ухвалення Закону України «Про статус народного депутата України» посада народного депутата стає офіційною на постійній основі, до цього періоду депутати працювали на громадських засадах. Назва Верховної Ради України як терміну «парламент» була визнана законодавчо 7 жовтня 1993 р. у Законі України «Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України», що стало правовим сприйняттям парламентської ролі депутатів.

Вибори до Верховної Ради України 1994 р. були позачерговими та проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості, що були дійсними за умов не менше 50 % виборців, які внесені до списків. У законодавчій роботі парламенту відбулася професіоналізація діяльності. Прийняття мажоритарної системи було спричинене слабкістю політичних партій та політичною неструктурованістю Верховної Ради України.

Виборча система 1998 р. та 2002 р. була змішаною: половина складу Верховної Ради України обиралася на основі системи пропорційного представництва, а половина – на основі мажоритарної системи відносної більшості. Запровадження мажоритарно-пропорційної системи сприяло підвищенню ролі політичних партій в суспільному житті. Політичні партії стали механізмом фактичного впливу на державну політику й діяльність парламенту.

Виборча система покликана забезпечувати: порядність, професіоналізм, чесність, відповідальність парламентарів перед виборцями, як основні чинники політичної стабільності, встановлення справжньої демократії в суспільстві і формування професійного парламенту, який спроможний виконувати в повній мірі завдання, покладені на нього Конституцією України. Мажоритарна виборча система сприяє формуванню в кандидатів лідерських якостей (Рудич, 2012, сс. 80–87).

Вибори до парламенту 2006 р. відбулися на пропорційній основі. Основними елементами української моделі виборчої системи стали: «жорсткий» бюлетень, загальнонаціональний багатомандатний виборчий округ, 3 % бар'єр, який на минулих парламентських виборах за пропорційної виборчої системи становив 4 %, що не збільшило представництво партій і їх блоків у парламенті. Виборці у виборчих кампаніях здебільшого орієнтувалися на особистості політиків, лідер був як стиль і бренд партії. Ті вибори були найдорожчими на певному проміжку формування виборчої системи України. Вибори ж до Верховної Ради України 2007 р. проходили на пропорційній основі та характеризувалися застосуванням адмінресурсу, війни референдумів і підтасування рейтингів, які були технологіями в боротьбі за голоси виборців (Рудич, 2012, сс. 92–93).

В багатьох країнах важливою є проблема наповнення моделі загальнонаціонального представництва функціональністю, механізмами реалізації політичних прав громадян та процедурами відповідальності. У зарубіжній практиці з ціллю адаптації виборчої системи до суспільно-політичних викликів часто інші держави запроваджують істотні зміни в виборче законодавство, навіть і на передодні виборів. Пошук напрямів збільшення ефективності інституту виборів і виборчої системи для України допоможе зміцнити демократичні здобутки і підвищить динаміку процесу демократизації (Щедрова, 2015, с. 24).

Проаналізувавши характер виборчих кампаній в Україні, виявилось, що наявний механізм структурування в Україні не створює відповідний взаємозв'язок між електоральними уподобаннями та партійною структурою парламенту, не заохочує формування стабільної більшості й не підтримує партійну дисципліну. Як результат – фрагментарність і нестабільність партійної структури парламенту, незначний рівень впливу партій на прийняття рішень, спостерігається значна залежність між ефективністю прийняття рішень і рівнем партійної фрагментації парламенту (Бевз, 2010, с. 15–16).

У Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. була змішана пропорційно-мажоритарна система. Парламентські вибори 27 жовтня 2019 р. пройшли за пропорційно-мажоритарною виборчою системою. 19 грудня 2019 р. був прийнятий кодифікований законодавчий акт Виборчий кодекс України який вмістив в собі всі положення законодавчих актів про виборчі процеси. Відповідно до даного Кодексу вибори до парламенту проводяться за пропорційною системою з відкритими регіональними списками. У виборчому бюлетені існує графа як для номеру партії, так і для номеру кандидата від цієї партії з регіонального списку.

25 жовтня 2020 р. відбулися місцеві вибори в Україні за нового адміністративного поділу і за нової виборчої системи, та новим Законом «Про місцеві вибори». Виборці голосувати як за кандидатів в депутати рад всіх рівнів місцевого самоврядування, так і за кандидатів у голови територіальних громад. Новий адміністративно-територіальний поділ в Україні зменшив кількість адміністративних одиниць і кількість місцевих депутатів. Тоді, як було сформовано 1470 територіальних громад, за винятком окупованої території Криму. Порівняно з місцевими виборами 2015 р. відбулося зменшення кількості мандатів до органів місцевого самоврядування на 78 %. Як результат – збільшилася конкуренція між кандидатами та партіями, зросло значення мандату, що політичні актори чітко усвідомили. Відмінність проведення виборів стосувалася тих громад, де вибори проходили за мажоритарною або пропорційною виборчою системою з гнучкими списками. Для пропорційних партійних виборів поріг становив від 90 тисяч виборців до 10 тисяч. Громади з кількістю виборців понад 10 тисяч мали значення для політичних партій, тому що самовисування залишилося лише в містах та селищах з кількістю виборців до 10 тисяч. Пропорційна система з гнучкими списками більше переваги надавала партіям впливати на процес, хто пройде до ради, чим виборцям. Це залежало від законодавчої норми, або ж 25 % від виборчої квоти, не подолавши яку кандидат не в змозі покращити своє місце у списку. У протилежному випадку партійний список залишається таким, яким був сформованим політичною партією від початку виборчих змагань. Наявна складна система по підрахунку голосів зважає на місце кандидата в окружних і загальнопартійних списках. Як результат, досить часто кандидатами ставали депутати, що отримали мандат партією, але при цьому навіть не подолавши виборчої квоти. Виборча система гарантувала депутатство кандидатам, що знаходилися на перших позиціях у загальнопартійних списках, при умові якщо їх партія додала виборчий бар'єр (Лебедюк, 2021, сс. 68–69).

Питання щодо оптимальної виборчої системи в політичному дискурсі підіймалося з часу проголошення української незалежності. Перехід від мажоритарної виборчої системи до змішаної, відповідно до якої половина депутатського корпусу обиралася в одномандатних округах, а інші половина за пропорційною виборчою системою у загальнодержавному окрузі, викликали ідею обрання всього складу парламенту на основі пропорційного представництва всередині політичних партій та блоків.

Оголошуючи початок політичної реформи 24 серпня 2002 р., Президент України Л. Кучма підкреслив, що реформування системи виборчого законодавства повинно відповідати запитам парламентсько-президентської системи, мало відбутися впровадження пропорційної системи виборів «європейського зразка». Іншим кроком щодо впровадження пропорційної виборчої системи було намагання Президента України В. Януковича з підтримки програми діяльності уряду в обмін на голоси фракцій більшості за пропорційний закон про вибори. Ці умови не набули практичної реалізації.

19 вересня 2003 р. був підписаний «Меморандум солідарності демократичних сил» керівниками фракцій «Наша Україна», КПУ, БЮТ, СПУ, базою якого була потреба у проведенні парламентських виборів за пропорційною основою. Такий перехід до пропорційної системи виборів надав би можливість забезпечення чіткої фракційної структуризації парламенту і збільшення його впливу на формування уряду (Бевз, 2010, с. 9; сс. 12–13).

В Україні був схвалений пропорційний виборчий закон в ніч з 25 на 26 березня 2004 р., який був підписаний чинним Президентом та набрав чинності. Цей закон про пропорційні вибори був компромісом для затвердження політичної реформи та мав безліч змістовних недоліків. Запровадження пропорційної виборчої системи в Україні передбачало її конфронтаційний характер, перетворивши вибори на інструмент сепарації українських регіонів і їх відсторонення один від одного через політиків, а не через об'єктивні причини.

Провідні українська партії так і не стали загальнонаціональними за допомогою пропорційної виборчої системи, остерігаючись ризиків втрати своїх виборців без одержання прихильності чужих виборців (Бевз, 2010, с. 14–15).

Найбільш яскраво за президенства В. Януковича проявилось позбавлення парламенту права поточного коригування складу уряду, а його номінальне право в його ж утворенні і відставці зламало притаманний для повноцінних демократій ланцюг «виборець – партія – парламент – уряд». Через відміну в 2010 р. конституційної реформи 2004 р. відбулася відміна норм про ексклюзивне право фракцій щодо формування коаліції більшості та належна індивідуалізація права на входження до такого об'єднання, що створило сприятливі обставини для легального переходу депутатів Верховної Ради України з одного табору в інший, зазвичай пропрезидентський. За цих обставин сформувався режим найбільшого сприяння для парламентської корупції, коли створився «ринок депутатських послуг» за допомогою якого «монетизувалися» переходи по фракціях, деякі голосування чи участь у просуванні законопроектів. Відміна конституційної реформи була початком зрощення держави і криміналу.

Кланово-олігархічному політичному режиму притаманні відповідні механізми інкорпорації політичного класу, специфічна конфігурація виборчої системи та соціальні ліфти. Як зауважує Г. Зеленько (2022), в новоприйнятому Виборчому кодексі варто було б диференціювати обмежувальний бар'єр, знизивши його до 3–4 %, або ж підвищивши для партійних коаліцій на рівні 8–10 % з ціллю стимулювання політичних партій до об'єднання, що поліпшить стабілізацію партійної системи і повернення партіям їх функцій та ролей у політичному процесі (Зеленько, 2022, сс. 86–87; с. 95).

Основними характерними ознаками пропорційної виборчої системи є голосування громадян за створені ними списки кандидатів у депутати і їх політичні програми, а не за окремих депутатів.

Україна успадкувала однопалатний парламент ще з радянських часів, тоді як у більшості країн Європи функціонує двопалатний парламент. Верхню палату могли б представляти представники з регіонів (посадові особи областей, голови обласних державних адміністрацій, голови обласних рад), у відповідності до кількості адміністративно-територіальних одиниць в Україні. Тоді як нижньою палатою був би вже існуючий склад народних депутатів Верховної Ради України, які виконуватимуть виключно законодавчі функції. Основною функцією нижньої палати було б представлення інтересів виборців шляхом народного волевиявлення через вибори. Відповідно нижню палату парламенту варто

було б обирати за вже визначеною пропорційною виборчою системою, а верхню палату – за мажоритарною виборчою системою по одномандатному виборчому округу. Тому, оптимізація виборчого процесу в Україні має в певній мірі сприяти зазначеним процесам у майбутньому.

Президент України В. Зеленський в серпні 2019 р. на виконання своєї передвиборчої програми ініціював законопроект щодо внесення змін до Конституції України в частині зменшення кількості народних депутатів до трьохсот. Даний законопроект попередньо був схвалений Верховною Радою України і проаналізований Конституційним Судом, які у висновку підтримали ініціативу Глави держави як таку що відповідає вимогам Основного закону. 25 жовтня 2020 р. в загальнонаціональному опитуванні в «5 питаннях від президента» було питання «Чи підтримуєте ви скорочення кількості народних депутатів до 300?», з ним погодились 89,6 % опитаних виборців, та не підтримали 7,1 %. Це рішення керується фаховістю на рівні національного парламенту, що позитивно вплине на якість представництва інтересів виборців. Зважаючи на новий адміністративно-територіальний поділ, кількість у 300 народних обранців є доцільною (*Щодо зменшення кількості*, 2020).

Висновки. За наявної адміністративно-територіальної реформи місцеві еліти посилили своє значення. На місцевих виборах 2020 р. перемогу в переважній більшості регіонів України отримали регіональні проекти, глави міст перемагали на основі власного авторитету і хорошого іміджу локальних господарників. З однієї сторони, це надало змогу щодо рекрутування нових еліт, з іншої – це могло посприяти фрагментації й консервації місцевих еліт. Більшість місцевих проектів здійснювали функцію альтернативи парламентським партіям, що стало ухиленням від проблем і пристосуванням місцевих еліт до проросійських політичних сил на Сході й Півдні України. Парламентські партії отримали суттєву підтримку виборців в регіонах, де були відсутні потужні місцеві проекти. Але водночас парламентські партії не знайшли відповідного рівня підтримки виборців, що засвідчує зацікавленість виборців у новому інтеграційному проекті. Місцеві вибори показали заборону на функціонування регіональних еліт, місцеві еліти швидко обійшли юридичні обмеження (Лебедюк, 2021, с. 76).

У демократичному суспільстві вибори є механізмом рекрутування політичної еліти до всіх органів законодавчої гілки влади. Тому запровадження пропорційної системи з відкритими регіональними списками для обрання народних депутатів України є оптимальним наразі. Також необхідним є підвищення рівня виборчого бар'єру, обрання політичних партій на ідеологічних засадах, можлива структуризація палат українського парламенту до двопалатного. Як результат це сприяло б підвищенню структурованості парламенту та унормуванню шляхів входження до політичної еліти в Україні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бевз, Т. (2010). Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. Вип. 6 (50). 6–17.
2. Зеленюк, Г. (2022). *Політико-інституційні детермінанти національної стійкості*. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. Київ : НАН України. 77–103.
3. Лебедюк, В. (2020, листопад, 28). *Регіональні особливості місцевих виборів в Україні 2015 та 2020 рр.* [Міжнародна наукова конференція]. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 68–78.
4. Розумний, О. (2020, листопад, 28). *Президентські та парламентські вибори 2019 року: параметри тягlosti та мінливості електорального вибору.* [Міжнародна наукова конференція]. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 7–13.

5. Рудич, Ф. (Ред.). (2012). *Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти)*. Київ: ПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
6. Щедрова, Г. (2015). Виборча система як чинник ефективності ротації еліт і демократичних зрушень в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія, № 4*. 24-30.
7. *Щодо зменшення кількості народних депутатів України*. (2020). Офіційне інтернет-представництво Президента України. <https://www.president.gov.ua/news/shodo-zmenschennya-kilkosti-narodnih-deputativ-ukrayini-64633>

REFERENCES:

1. Bevz, T. (2010). Transformatsiia vyborchoi systemy v umovakh ukrainskoi politychnoi diisnosti. [Transformation of the electoral system in the conditions of Ukrainian political reality.]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy*. Вуп. 6 (50). 6–17. [in Ukrainian].
2. Zelenko, H. (2022). *Polityko-instytutsiini determinanty natsionalnoi stiikosti*. [Political and institutional determinants of national stability.]. *Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidy na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid*. Kyiv : NAN Ukrainy. 77–103. [in Ukrainian].
3. Lebediuk, V. (2020, lystopad, 28). *Rehionalni osoblyvosti mistsevykh vyboriv v Ukraini 2015 ta 2020 rr.* [Regional features of local elections in Ukraine in 2015 and 2020]. [Mizhnarodna naukova konferentsiia]. «Politychni partii i vybory: ukrainski ta sivitovi praktyky» (pam'iaty Yuriiia Romanovycha Shvedy). Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 68–78. [in Ukrainian].
4. Rozumnyi, O. (2020, lystopad, 28). *Prezydentski ta parlamentski vybory 2019 roku: parametry tiahlosti ta minlyvosti elektoralnoho vyboru*. [Presidential and parliamentary elections of 2019: parameters of durability and variability of electoral choice]. [Mizhnarodna naukova konferentsiia]. «Politychni partii i vybory: ukrainski ta sivitovi praktyky» (pam'iaty Yuriiia Romanovycha Shvedy). Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 7–13. [in Ukrainian].
5. Rudych, F. (Red.). (2012). *Polityka v osobakh (Politychne liderstvo na postsotsialistychnomu prostori: natsionalnyi i rehionalnyi konteksty*. [Politics in individuals (Political leadership in the post-socialist space: national and regional contexts)]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Shchedrova, H. (2015). Vyborcha systema yak chynnyk efektyvnosti rotatsii elit i demokratychnykh zrushen v Ukraini. [The electoral system as a factor in the efficiency of rotating elites and democratic changes in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia : Filozofiiia. Sotsiolohiia. Politolohiia, № 4*. 24-30. [in Ukrainian].
7. *Shchodo zmenschennia kilkosti narodnykh deputativ Ukrainy*. [Regarding the decrease in the number of People's Deputies of Ukraine]. (2020). Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. <https://www.president.gov.ua/news/shodo-zmenschennya-kilkosti-narodnih-deputativ-ukrayini-64633>

Olha Naumenko,

*PhD of Political Sciences, Associate Professor of Political Technology Department,
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman*

***The Consequences of the Transformation of the Electoral System Regarding Recruitment
to the Political-Power Elites of Ukraine***

The article analyzes the transformation of the electoral system of Ukraine during the years of state independence. The influence of electoral systems on the recruitment of the political elite is

considered. The evolution of the electoral system underwent significant legislative changes almost for every parliamentary election, partly local elections. The electoral system was tested in the electoral process in the form of majoritarian, proportional and mixed. During election campaigns, the structuring mechanism in Ukraine should create a relationship between electoral preferences and the party structure of the parliament. It was found that the change in the electoral system transforms the mechanisms of recruitment to the political-power elites. As a result of the local elections on October 25, 2020, the candidates were mostly deputies who received a mandate from the party, while not even overcoming the electoral quota. The electoral system guaranteed the seats of deputies to the candidates who were in the first positions in the all-party lists, provided that their party passed the electoral barrier. The new administrative-territorial division in Ukraine reduced the number of administrative units and the number of local deputies. It was analyzed that a proportional electoral system with open regional lists would be optimal for Ukraine at the moment. The President of Ukraine V. Zelenskiy proposed a draft law on reducing the number of parliamentarians to three hundred, which remained a decision without its practical implementation. The decrease in the number of people's deputies in the Ukrainian parliament requires further research. The conclusion is substantiated that it is necessary to raise the level of the electoral barrier, to elect political parties on ideological grounds, and to structure the chambers of the Ukrainian parliament into a bicameral parliament. As a result, this would help increase the structure of the parliament and normalize the ways of entering the political elite in Ukraine.

Keywords: electoral system, majority electoral system, proportional electoral system, political elite, local elections.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.04>

УДК 342.8

Анна Бучинська,

аспірантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАН України
ORCID:0000-0002-1850-3605; EMAIL: buchynska.anna@gmail.com

ЗМІНА ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена вивченню наслідків зміни виборчого законодавства в Україні та дослідженню причинно-наслідкових зв'язків між зміною виборчих систем і якісними нововведеннями в політичне середовище. Зазвичай, в Україні зміни виборчого законодавства відбувалися напередодні чергових виборів кожного електорального циклу, що дає підстави стверджувати, що це стало своєрідною виборчою технологією в політичній боротьбі. Адже перевага надавалась тій виборчій системі, за якої саме партія влади могла б набрати максимальну кількість голосів. Нехтуючи порадами міжнародних організацій спостереження за виборами, нівелюючи експертну думку вітчизняних громадянських організацій, політики, залежні від представників фінансово-промислових груп, продовжували маніпулювати прогалинами в законодавстві та не кодифікували виборче законодавство до грудня 2019 року. Як відбувалася еволюція виборчих систем, основні мотиви законодавчих нововведень та причини вибору оптимальної системи виборів для українського суспільства є предметом аналізу у цій статті.

Ключові слова: виборча система, парламентські вибори, виборче законодавство, електоральний цикл, виборча технологія.

Постановка проблеми. Активна електоральна участь громадян – це невід'ємна ознака демократичного та відповідального суспільства, в якому інститут виборів слугує інструментом ротації політичних еліт. Право обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування на основі загального та рівного виборчого права за умов здорової політичної конкуренції та чесних виборів є ознакою прямої демократії. На прикладі

сусідніх країн ми маємо змогу побачити до чого призводить систематичне і планомірне порушення основних політичних прав громадян, тому для здорового суспільства важливим є функціонування всіх демократичних інститутів, які нерозривно пов'язані між собою.

Інститут виборів слід розглядати не лише як інструмент легітимації політичного процесу, а й як засіб політичної соціалізації населення, адже користуючись загальним виборчим правом та цікавлячись передвиборчими програмами партій, громадяни підвищують рівень політичної свідомості та культури і завдяки цьому якість політичного класу теоретично може покращуватися. Не дивлячись на те, що в Україні регулярно проводяться вибори усіх представницьких органів влади, демократія в нашій країні характеризується як недостатньо зріла, а демократичні інститути народовладдя потребують вдосконалення та регулювання. Значні недоліки існують у виборчому законодавстві України, до якого вносились зміни перед кожним голосуванням задля забезпечення інтересів чинної на певний час політичної сили та провладних груп. Однією з причин частої зміни виборчого законодавства було прагнення посередництвом виборчої системи налагодити процеси законотворення та формування партійної системи України відповідно до прагматичних цілей правлячого політичного класу. Без наявних об'єктивних причин, політики то відмовлялись від змішаної виборчої системи у 2006 та 2007 роках, то знову ж таки повертались до неї у 2012, 2014 та 2019 роках. Зокрема, нові закони про вибори народних депутатів України приймалися у 1993, 1997, 2001, 2004 та 2011 роках, з безліччю змін та доповнень. Характерну тенденцію мають і кримінальне законодавство та законодавство про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за виборчі злочини та адміністративні проступки (Бондаренко та ін., 2019, с. 9). Зміни механізму формування вищого законодавчого органу відбувались напередодні виборчого процесу, що фактично дестабілізувало виборчу систему та свідчило про намагання політиків вибудувати сприятливу для себе кон'юнктуру для забезпечення представництва у владі або для збереження існуючого впливу.

Така негативна риса політичної боротьби за владу актуалізує необхідність постійного аналізу та дослідження недоброчесних маніпуляцій в законодавстві, і як наслідок – впливу цих змін на електоральну участь громадян. Тому, проводячи дослідження ставимо за **мету** довести, що зміну виборчих систем варто розглядати як елемент виборчих технологій. Відповідно до мети **завдання статті** полягають у аналізі еволюції змін виборчих систем України; дослідженні передумов запровадження нововведень до виборчого законодавства та обґрунтуванні оптимальної виборчої системи України.

Методологічною основою статті є загальнонаукові принципи дослідження. Завдяки використанню історичного підходу було проаналізовано еволюцію нововведень до виборчого законодавства та змін виборчих систем в Україні. На основі методу критичного дискурс-аналізу було досліджено питання вибору найбільш оптимальної виборчої системи для українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням юридичних питань пов'язаних з виборчим законодавством та виборчих систем в Україні займається Ю. Клочковський, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, О. Олійник. Історичним аспектам та динаміці змін виборчих систем присвячені роботи Р. Балабана, Т. Бевз, І. Жданова, О. Сидорчука, Н. Тарасенко. Питанням впливу кланово-олігархічної системи на політичне життя суспільства присвячені роботи О. Бабкіної, С. Брехарі, Г. Зеленько. Для отримання всебічної, експертної оцінки виборчого процесу слід послуговуватись звітами Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ та громадянської мережі ОПОРА.

У результатах та дискусіях встановлено, що досліджувати політичне життя, політичну систему та вибори в Україні без згадки про представників фінансово-промислових груп (далі ФПГ), було б помилково, адже саме вони контролюють значну частину економіки України, володіють основними телевізійними каналами, більше того, вони не лише впливають на траєкторію ухвалення державних рішень, а й стають ініціаторами створення нових політичних інститутів – партій та фондів. Дослідниця С. Брехаря (2021, с. 250), як

вивчає вплив представників великого бізнесу на політику, надає таке визначення ФПП – це групи компаній промислового, торговельного, фінансового спрямування, що об'єднані спільними інтересами, адже їх діяльність контролюється одним або кількома пов'язаними юридичними або фізичними особами, а відносини між підприємствами у складі ФПП впливають на результати їх діяльності. Для ФПП вважають характерним поєднання політичних, економічних і адміністративних складових, контроль над певними сегментами промисловості через систему політико-адміністративного патронажу, наявність медійного ресурсу.

Зокрема, в науковому дослідженні авторського колективу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (2021), вчені приходять до висновку, що в Україні за роки незалежності сформувався гібридний, кланово-олігархічний політичний режим, за якого вирішальний вплив у політиці мають наближені до фінансово-промислових груп особи або ж самі представники олігархату. За наявності гібридної системи, політичний клас, який займається професійною політикою, має бізнесові або інші зв'язки з певними ФПП. Це призводить до існування так званих «інституційних пасток» – інститутів та інструментів, які створювалися з метою забезпечення інтересів (політичних, бізнес-інтересів) ФПП, наслідки застосування яких мають кумулятивний ефект: з часом вони призводять до нагромадження проблем, які починають руйнувати державу через вихолощення її функцій. Через таку негативну особливість, в Україні існують відповідні механізми інкорпорації політичного класу, що формують так звану «превентивну виборчу систему», за якої обирається та модель цілком демократичної виборчої системи, яка дає можливість максимально пристосувати її до інтересів ФПП з метою максимально гарантованого залучення до представницьких органів влади «своїх» людей. В Україні найбільш прийнятною для ФПП була змішана мажоритарно-пропорційна виборча система. Саме тому, всі рекомендації міжнародних експертних груп десятиліттями ігнорувалися.

Як зазначає Г. Зеленько (2021, с. 153-155), наявність пропорційної складової у загальнонаціональному окрузі при змішаній виборчій системі слугує інструментом, що змушує нові політичні партії, які ще не заангажовані олігархами і мають незрівнянно малі бюджети, звертатися за інформаційною підтримкою до власників телевізійних каналів, які належать все тим же олігархам, аби підвищити свої шанси на прихід до парламенту. Тому, виборчі системи, які застосовувалися в Україні, цілком ефективно виконували функцію, заради якої вони запроваджувалися – відтворення у владі представників ФПП. Мажоритарна складова за змішаної виборчої системи була інструментом, який давав можливість масово скупити голоси виборців у мажоритарних округах, а в парламенті досягати потрібних результатів голосувань саме за рахунок міжфракційних переходів мажоритарників. Крім того, ця виборча система уможливила формування системи «превентивних заходів», які дозволяли ще на етапі виборчої кампанії з високою вірогідністю отримати бажаний результат. Це досягалося за рахунок недопуску потенційних опонентів певних кандидатів через формальні причини (неправильно складена декларація, оформлені документи), відсутність адекватної реакції територіальних виборчих комісій на скарги, відхилення судами позовних заяв на порушення прав потенційних опонентів «потрібних кандидатів» або ж затягування розгляду цих справ, ігнорування компетентними органами масових порушень виборчого процесу, формування «правильних» складів виборчих комісій і т.ін. Ці «переваги» виборчої системи активно експлуатувалися й постмайданними політичними силами, які так само влаштовували політичні торги з тих чи інших питань, мобілізуючи голоси фракцій і окремих депутатів, які відверто заявляли про свою опозиційність.

Суперечки щодо виборчої системи точились у парламенті з часів проголошення незалежності України. У листопаді 1993 р. парламент розглядав альтернативні мажоритарній виборчій системі варіанти, але тоді на підтримку виборів за змішаною системою, тобто за повноцінну участь партій у виборчому процесі, виступила лише частина депутатів членів Соціалістичної партії України, Руху, Партії демократичного відродження України і частина комуністів. Тому голосування за вибори за змішаною системою було заблоковано – проти

цього проголосували 199 депутатів. Причинами такої ситуації була відсутність впливових політичних партій та слабкий процес становлення багатопартійності, позиція «непартійних» депутатів, яким була не вигідна пропорційна виборча система, а також спротив виконавчої влади (Бевз, 2010, с. 8).

Парламентські вибори 1994 р. відбулися за мажоритарною системою абсолютної більшості. Як зазначає І. Жданов (2018, с. 323), застосування такої виборчої системи з самовисуванням кандидатів у депутати, в умовах зародження політичних партій та формування демократичних інститутів, унеможливило створення дуалістичної парламентської системи, стабільної урядової підтримки та стійкої політичної структуризації парламенту, яка мало залежала від результатів виборів. В округах, де кандидати не набирали необхідної кількості голосів, вибори тривали майже два роки. За таких обставин, мажоритарна система виборів була малоефективною та потребувала реформування. Тому, на третій сесії Верховної Ради України другого скликання відбувся розгляд нового проекту закону про вибори. Перше читання закону про вибори відбулося 5 березня 1997 р., законопроект підтримали 232 депутати, а вже під час розгляду цього закону в другому читанні голосування заблокувала депутатська група «Конституційний центр» і фракція «Аграрники України», які в першому читанні підтримали запропоновану комісією пропорцію 50 на 50. Лише 24 вересня 1997 р. Верховна Рада 226 голосами «за» проголосувала за змішану систему виборів, а 22 жовтня 1997 р. президент поставив підпис під прийнятим документом (Бевз, 2010, с. 9-10). Затвердження змішаної виборчої моделі надало можливість політичним партіям впливати на політичний процес в Україні та хоча б частково нівелювати недоліки мажоритарної системи.

Відповідно до вищезгаданих законодавчих змін, вибори до парламенту 1998 р. вперше були проведені за змішаною, мажоритарно-пропорційною системою. У розподілі мандатів брали участь партії, що набрали понад 4% від загальної кількості голосів виборців (Final report, р. 5). Як зазначає Т. Бевз (2010), через недосконалі механізми реєстрації не були сформовані потужні авторитетні партії. Половина партій, що брала участь у виборах, набрала від 1,3% до 0,14% голосів, тільки вісім партій подолали виборчий бар'єр, значну кількість місць – 118 – отримали позапартійні депутати.

За рік до парламентських виборів 2002 року розпочався новий етап змін до виборчого законодавства. 18 січня 2001 р. парламентарі 254 голосами ухвалили Закон України «Про вибори народних депутатів» в якому було передбачено впровадження пропорційної виборчої системи. Через тиждень після ухвалення закону глава Адміністрації Президента України В. Литвин заявив, що прийнятий Верховною Радою Закон, що передбачає впровадження пропорційної системи виборів, за словами політика, нині не на часі для України, оскільки до виборів за партійними списками потрібно йти поступово, а запровадження пропорційної системи виборів залишається у перспективі політичного структурування, тому на наступні вибори парламенту було запропоновано залишити змішану систему, істотно вдосконаливши закон. 20 лютого 2001 р. Президент України повернув зі своїми пропозиціями Закон «Про вибори народних депутатів України» для повторного розгляду Верховною Радою. Президент Л. Кучма відхилив п'ять разів нову версію виборчого закону, тому у жовтні 2001 р. парламент все ж таки пішов на поступки та ухвалив закон зі збереженням змішаної системи виборів (Бевз, 2010, с. 11). Парламентські вибори 2002 р. були проведені за мажоритарно-пропорційною системою. Половина депутатів – 225 осіб, обиралися в одномандатних округах, за системою відносної більшості, а іншу половину обирали в загальнодержавному виборчому окрузі, за виборчими списками кандидатів від партій або блоків, що мали подолати 4% бар'єр для отримання місць в Парламенті (Заключний звіт, 2002, с. 7). Як бачимо, зміни у виборчому законодавстві та збереження недосконалої змішаної системи виборів стали предметом суперечок між президентом та парламентом. Не дивлячись на явну перевагу запропонованого парламентом варіанту пропорційної виборчої системи, президент та його соратники, скориставшись ситуацією в свою користь, досягли того, що парламентські вибори 2002 р. пройшли за змішаною виборчою системою.

Виборча система на парламентських виборах 2006 р. була змінена на пропорційне представництво, відповідно до якого 450 народних депутатів України обиралися в єдиному загальнодержавному окрузі. Це стало результатом політичного компромісу між пропрезидентськими та опозиційними силами, адже 25 березня 2004 року Верховна Рада проголосувала за новий закон про парламентські вибори і згодом, закон, який було істотно змінено в новій редакції від 7 липня 2005 р., набрав чинності 1 жовтня 2005 р.. Верховну Раду п'ятого скликання було обрано на подовжений на рік термін, порівняно з попередніми скликаннями, п'ятирічний термін. Прохідний бар'єр для розподілу депутатських мандатів між партіями/блоками було зменшено від чотирьох до трьох відсотків. Законодавці, не беручи до уваги попередні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії, в пропозиціях яких прохідний бар'єр обчислювався на основі всіх голосів виборців, включаючи недійсні бюлетені та голоси «проти всіх», що не виражало чіткого вибору виборця, який можна врахувати при розподілі мандатів (Заключний звіт, 2006, с. 6-7).

Крім того, передбачалося, що кандидати можуть балотуватися лише за партійними списками та списками виборчих блоків. Незалежні кандидати, що не належать до жодної політичної партії чи блоку, не мали змоги балотуватися. Це обмеження суперечило пункту 7.5 Копенгагенського документа ОБСЄ (1990) і ще більше посилювалось через те, що подавати списки кандидатів могли лише ті політичні партії, які були засновані принаймні за рік до виборів. Незалежність кандидатів чи обраних народних депутатів надалі обмежувалася через зазначене запровадження в Конституції концепції «імперативного мандату», яке не дозволяло парламентареві переходити до іншої партії/блоку чи покидати свою фракцію, залишаючись при цьому незалежним депутатом у парламенті (Вищий адміністративний суд України, 2015).

Позачергові парламентські вибори 2007 р. були наслідком політичної кризи, яка розгорнулася навесні 2007 р. між Президентом України та правлячою коаліцією через розподіл повноважень і відповідних конституційних прерогатив між Президентом і Кабінетом Міністрів, яку ще більше ускладнила неефективна система стримувань і противаг. Протистояння завершилось 27 травня, коли Президент, Прем'єр-міністр та Голова Верховної Ради України досягли згоди про проведення 30 вересня 2007 р. виборів до Верховної Ради України. На позачергових парламентських виборах була застосована пропорційна виборча система, відповідно до якої 450 депутатів Верховної Ради обирались по загальнонаціональному багатомандатному виборчому округу строком на п'ять років. Депутатські мандати розподілялися пропорційно за списками політичних партій та блоків. Які отримали більш ніж три відсотки усіх поданих голосів (Заключний звіт, 2007, с. 5).

Як наголошує Г. Зеленько (2009, с. 41), прийняття пропорційної виборчої системи з жорсткими списками не покращило електоральну ситуацію, адже це призвело до того, що виборці не могли вплинути на формування списків кандидатів від партії. Цей процес перетворився на партійні торги, за якого місця у виборчому списку можна було купити. Як наслідок, це призвело до посилення корупції всередині партій та своєрідного партійного вождізму, коли лише найбільш впливові партійні функціонери мали реальний вплив на формування виборчих списків. Зокрема, на думку науковиці, станом на 2007 рік, в країні з населенням в сорок шість мільйонів та зареєстрованими майже півтора сотнями політичними партіями, тривідсотковий прохідний бар'єр занадто малий, адже теоретично за таких умов до парламенту може пройти більше одного десятка партій. За таких умов, мажоритарна та пропорційна виборча система з низьким обмежувальним бар'єром мають практично однакові негативні наслідки для складу парламенту і як результат – за таких виборчих систем він не може бути структурованим.

Парламентські вибори 2012 р. були проведені відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів», прийнятого у листопаді 2011 року. Прийняті нововведення повертали змішану паралельну виборчу систему, яка використовувалася на виборах 1998 та 2002 рр. Відповідно до неї половина з повного складу парламенту 450 осіб – обиралася за пропорційними закритими виборчими списками в єдиному загальнодержавному окрузі, а

решта 225 депутатів обирались у рівній кількості одномандатних округів за багатопартійною системою з одним туром голосування (система простої більшості). Парламент обирався строком на п'ять років, а прохідний бар'єр був підвищений з 3% до 5% набраних дійсних голосів, в порівнянні з виборами 2007 р. (Остаточний звіт, 2012, с. 8). Самовисування допускалося лише в одномандатних виборчих округах, а виборчі блоки не мали права висувати своїх кандидатів на виборах (Ковриженко, 2011).

Свідоме нехтування порадам міжнародних експертних організацій щодо проведення виборів, повернення до системи виборів з численними недоліками, закритість процесу реформування виборчого законодавства – свідчення навмисного використання владного ресурсу для проведення нечесних виборів. Варто зауважити, що регрес виборчого законодавства обумовлений політичним контекстом, адже у 2010 р. на виборах президента перемогу здобув В. Янукович, кандидат від Партії регіонів. Після цього партія створила правлячу коаліцію з Комуністичною партією та Блоком Литвина. У 2010 р. на місцевих виборах Партія регіонів була лідируючою, це й надало їй значну владу на всіх рівнях (Остаточний звіт, 2012, с. 5). Як зазначає Г. Зеленько (2021, с. 149), після проходження до влади В. Януковича, з березня 2010 р. і до кінця роботи Верховної Ради VII скликання, через відміну норми про право фракції на формування коаліції більшості та індивідуалізації права на входження до такого об'єднання, надало можливість депутатам легально переходити від одного політичного табору до іншого, зазвичай президентського. З того часу в парламенті сформувався так званий «ринок депутатських послуг», на якому депутати («тушки») за перехід до іншої фракції, або за голосування чи участь у просуванні певного законопроекту отримували додаткове, звісно ж нелегальне матеріальне винагородження. Водночас формування порядку денного роботи парламенту здійснювалося за його межами – з президентської Адміністрації, Кабміну, Партії регіонів, пізніше РНБО.

Отже, після проведення аналізу законодавства, відповідно до якого були проведені парламентські вибори 2012 року, можна стверджувати, що змішана виборча система повернула недоліки, які були характерними під час її застосування на минулих виборах 1998 та 2002 р. Це свідчить про відсутність політичної волі та свідоме бажання державного керівництва використовувати шпаринки та недосконалості в законі задля забезпечення власних інтересів.

Позачергові вибори народних депутатів України 2014 р. проводилися в особливо складних політичних, безпекових та економічних умовах. Через вторгнення російських військ до України навесні 2014 р., уряд втратив контроль у частині Донецької та Луганської областей (Остаточний звіт, 2014, с. 7). Через дії проросійських бойовиків вибори не проводилися в дев'яти з двадцяти одного округу в Донецькій області та в шести з одинадцяти округів Луганської області. Також, відповідно до Закону про статус тимчасово окупованих територій, вибори не проводилися в Криму і Севастополі, на території яких розташовані дванадцять мажоритарних округів. Таким чином, з 225-ти округів вибори не проводилися в двадцяти семи округах, і в парламент могли бути обраними максимум 198 депутатів, а в цілому з урахуванням пропорційної складової – не більше 423 депутатів. Незважаючи на неповний склад депутатів, Верховна Рада восьмого скликання була обраною і вважалася легітимною, адже було обрано не менше 2/3 її конституційного складу (Тарасенко, 2015). Парламентські вибори 2014 року були проведені за змішаною пропорційно-мажоритарною системою, відповідно до якої половина народних депутатів обиралась на основі пропорційного представництва за закритими партійними списками в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, а друга половина – в одномандатних округах простою більшістю. Політичні партії мають набрати мінімум 5% усіх відданих голосів, щоб брати участь у розподілі мандатів за пропорційним компонентом виборів. Не заважаючи на те, що змішана виборча система вже довгий час є предметом суперечок в Україні, а її мажоритарну складову фахівці вважають особливо вразливою для фальсифікацій, парламент, що переобирався, виборчу систему не реформував.

Необхідно відзначити, що протягом червня-серпня 2014 р. на розгляд Верховної Ради України VII скликання вносилося понад 10 проектів виборчих законів, більшість з яких передбачала запровадження вже на парламентських виборах 2014 року різних моделей пропорційної виборчої системи з відкритими партійними списками зі своїми особливостями. Однак жоден із цих законопроектів прийнятий не був, і позачергові парламентські вибори у 2014 р. відбулися за старою пропорційно-мажоритарною системою (Вищий адміністративний суд України, 2015). В науковому дослідженні вчених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (2021, с. 150) зазначено, що після втечі В. Януковича та відновлення дії Конституції України у редакції 2004 р., парламент частково повернув собі традиційну функціональну ідентичність. Проте, негативні риси роботи за попереднього режиму повністю не зникли, адже механізми кооптації політичного класу були збережені. Незважаючи на передвиборні обіцянки П. Порошенка, за роки своєї каденції йому так і не вдалося інституалізувати владу, а саме: унормувати процедуру розпуску парламентської більшості, відмовитися від використання пропорційно-мажоритарної виборчої системи, унормувати діяльність парламентської опозиції, слідчих комісій та ін.

Не зважаючи на складний безпеково-політичний стан, в країні точилась запекла політична боротьба, а зацікавлені сторони у виборах так і залишили недосконалу систему виборів задля можливості скористатися прогалинами у виборчому законодавстві та мажоритарною складовою, аби отримати перемогу на якомога більшій кількості округів. Відповідно до давніх рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії, які суттєво не змінюються та абсолютно нехтуються українськими законотворцями, виборча реформа повинна бути проведена завчасно до наступних виборів, а сам процес повинен бути прозорим і всеохоплюючим.

Виборча кампанія позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 р. була проведена за змішаною мажоритарно-пропорційною виборчою системою та за скороченим виборчим процесом (не більше ніж 60 днів). Саме питання зміни виборчої системи було ключовим предметом дискусій Президента з депутатськими фракціями та Головою Верховної Ради напередодні публікації Указу. 22 травня 2019 р. парламент відмовився розглядати президентський законопроект, в якому пропонувалося ліквідувати мажоритарну складову та проводити вибори виключно на основі пропорційної системи із закритими списками та зменшити прохідний бар'єр для партій з 5% до 3% (Остаточний звіт, 2020, с. 29-30). За офіційними даними Центральної виборчої комісії (2020), за результатами голосування на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 р. до Верховної Ради України дев'ятого скликання було обрано 424 народних депутати України – 225 у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, включених до виборчих списків п'яти політичних партій, а також 199 народних депутатів України – в одномандатних виборчих округах.

За даними остаточного звіту громадянської мережі ОПОРА (2020, с. 3), не дивлячись на те, що за час проведення попередніх виборів до парламенту 2014 р., залишилися не змінними положення регулювання системи виборів та здійснення основних виборчих процедур, до Закону «Про вибори народних депутатів» вносилися поправки шість разів, які пов'язані зі змінами у нормативно-правових актах в сфері антикорупційної політики, декомунізації, реформ поліції та юстиції. Попри те, що виборче законодавство було частково покращене, основним його недоліком було збереження змішаної виборчої системи. В черговий раз законодавці та представники органів державної влади не доклали належних зусиль для досягнення політичного консенсусу та вчасного прийняття Виборчого кодексу до проведення парламентських виборів 2019 р., положення якого відповідають задекларованим намірам запровадити пропорційну систему з відкритими списками.

Як показує практика, чинне законодавство програє винахідливості політтехнологів, які діють в інтересах фінансово-промислових груп та тих осіб, які це законодавство створює, завчасно підготовлюючи необхідні суперечки та прогалини в законах (Бондаренко та ін.,

2019, с. 9). Адже, не дивлячись на численні рекомендації міжнародних місій зі спостереження за виборами та експертів з виборчого права, які після проведення чергових виборів вказують на практично одні й ті ж самі недоліки, надаючи конкретні поради з їх вирішення, зацікавлені сторони виборчого процесу не вносять позитивних змін, свідомо нехтуючи порадам. Саме відсутність політичної волі щодо вдосконалення виборчого законодавства зацікавленими, провладними бізнес групами, призвела до нормалізації практики корумпованого проведення та організації виборчого процесу.

Отже, на основі вивчення еволюції внесених змін до виборчого законодавства та виборчої системи України, можна зробити **висновок**, що зацікавлені політичні еліти, перебуваючи під впливом ФПГ, керувалися виключно суб'єктивними інтересами, зневажаючи рекомендаціями міжнародних експертних груп з виборів та не прислухаючись до представників громадянського суспільства. Знаючи, що виборча система впливає на результативність голосування та електоральну участь громадян, представники законодавчої влади в Україні віддавали перевагу на користь змішаної системи виборів, зловживаючи недоліками мажоритарної складової, використовуючи це як елемент виборчих технологій. Як зазначає Д. Ковриженко (2011), проведення виборів за змішаною системою сприяє провладним партіям отримати значно більше голосів в парламенті, за рахунок зловживання адміністративним ресурсом в одномандатних округах, ніж у разі проведення виборів за пропорційною системою з голосуванням у єдиному загальнодержавному окрузі з закритими партійними списками. В свою чергу, О. Сидорчук (2014, с. 9-10) доводить, що за наявності пропорційної системи з закритими списками, виборець фактично позбавлений можливості вносити зміни в список кандидатів, результатом чого стає слабка комунікація з кандидатом та зменшення необхідності нести політичну відповідальність. В свою чергу це призводить до того, що велика кількість депутатів не залучена до законодавчого процесу, парламентарі не відвідують пленарні засідання та засідання комітетів, не працюють на встановлення комунікації з виборцями. Відповідно до коментаря експертів громадянської мережі ОПОРА (2019), саме тому, у Виборчому кодексі закріплені положення про перехід до повністю *пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними партійними списками*, відповідно до якої виборці матимуть можливість голосувати за партію і додатково за конкретного кандидата чи кандидатку в регіональному партійному списку від цієї партії. Право на участь у розподілі депутатських мандатів матимуть партії, які подолають п'ятивідсотковий загальнодержавний виборчий бар'єр. Запропонований варіант виборчої системи слід розглядати як найбільш оптимальний, адже при застосуванні пропорційної системи виборів нівелюється корупційна складова, яка можлива за використання мажоритарної системи на окремих виборчих округах, а також підвищується роль партій в суспільстві. Разом з тим відкриті регіональні списки будуть додатково заохочувати виборців більш обачно ставитись до вибору кандидатів, підвищуючи їх обізнаність та політичну культуру.

Водночас, прийняття Виборчого кодексу у грудні 2019 р. не сприяло стабілізації виборчого законодавства, адже протягом 2020-2021 рр. зміни до кодексу вносилися п'ять разів, зокрема системні нововведення в липні 2020 року, через шість місяців після прийняття кодексу (Ключковський, 2021, с. 10). Така тенденція планомірних змін виборчого законодавства надзвичайно послаблює можливість забезпечити дотримання виборчих прав громадян та протидіяти використанню адміністративного ресурсу, підкупу виборців та іншим проявам недобросовісної практики проведення виборів. Тим не менш, вперше механізми підготовки та організації виборчого процесу встановлено завчасно, а не за кілька місяців до початку електорального циклу. В той же час, Україна не приречена на існування в умовах панування кланово-олігархічного панування. Звісно, за роки незалежності відбулося фактичне злиття представників великого бізнесу та політики, проте, дві революції, які були спрямовані на усунення існуючого режиму, збільшення ролі громадянського суспільства та підвищення рівня політичної культури свідчать про розуміння наявної проблеми несправедливості та використання ситуації безкарності можновладців в українському

суспільстві. За наявності політичної волі, застосування інструментів демократії, таких як стала виборча системи, кодифіковане виборче законодавство, дієвих механізмів стримувань та противаг, реальних інструментів політичної відповідальності, зроблять можливим усунення інституційних недосконалостей, які були сформовані за часи незалежності України.

ВИКОРИСТАННІ ДЖЕРЕЛА:

1. Айвазовська, О. (Ред.). (2020). *Остаточний звіт за результатами спостереження громадянської мережі ОПОРА на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року*. <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/OPORA-Ostatocnyi-zvit-NDU-21-lipnya-2019-roku.pdf>
2. Бевз, Т. (2010). Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності. *Наукові записки ІПЕіУНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 50, 6–17.
3. Бондаренко Б., Задоя К., Калмиков Д., Кириченко Ю., Хавронюк М., Шехавцов Р. (2019). *Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів*. Київ, 122 с.
4. Вищий адміністративний суд України, (2015). *Аналіз стану парламентського виборчого законодавства України: напрямки та шляхи його удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії)*. <https://ips.ligazakon.net/document/view/ASS00296?an=1>
5. Громадянська мережа ОПОРА, (2019). *Новий «новий» Виборчий кодекс – за якою системою відбуватимуться майбутні вибори в Україні?* <http://opora.vn.ua/novij-novij-viborchij-kodeks-za-yakoyu-sistemoyu-vdbuvatimutsya-majbutn-vibori-v-ukran1.html>
6. Жданов, І. (2018). Вибори та ефективність влади. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, Вип. 50, 318-332. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zdanov_vplyv.pdf
7. *Заключний звіт Місії ОБСЄ/БДПЛ Парламентські вибори 31 березня 2002 року Україна, 2002*. 33 с. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2002_osce_ndu.pdf
8. *Заключний звіт Місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами. Позачергові вибори до Верховної Ради 30 вересня 2007 року, Варшава*. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2007_osce_ndu.pdf
9. *Звіт Місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами. Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 року*. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2006_osce_ndu.pdf
10. Зеленько, Г. (2009). «Без пропорційного представництва «важкі суспільства стали б неможливими суспільствами». *Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методи викладання соціально-політичних дисциплін*, Вип. 1, 39-43. https://www.academia.edu/24631116/_Без_пропорційного_представництва_важкі_суспільства_стали_б_неможливими_суспільствами_
11. Зеленько, Г. (Ред.). (2021). *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
12. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (2021). *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми (до 30-річчя Незалежності України)*. Київ.
13. Ключковський, Ю. (Ред.). (2021). *Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар*. Київ: К.І.С.
14. Ковриженко, Д. (2011). *Загальний аналіз нового Закону «Про вибори народних депутатів України» (реєстр. №9265-д від 17.11.2011 р. Лабораторія законодавчих ініціатив)*. <https://parlament.org.ua/2011/11/18/zagalnij-analiz-novogo-zakonu-pro-v-2/>

15. Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДІПЛ. Вибори до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року, Варшава. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2012_osce_ndu.pdf
16. Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 р. остаточний звіт Місії спостереження за виборами ОБСЄ/БДІПЛ. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2014_osce_ndu.pdf
17. Сидорчук, О. (2014). *Виборча система в Україні: як краще обирати парламент?* К.: Благотійний фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва».
18. Тарасенко, Н. (2015). *Парламентські вибори 26 жовтня очима українських експертів*. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=443:vibori-2014&catid=
19. Центральна виборча комісія (2019). *Вибори народних депутатів України 21 липня 2019 року*. Аналітичний звіт. <https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-NDU-ua-Analytical-report.pdf>
20. Final report OSCE/ODIHR Parliamentary elections 29 march 1998, 23 p. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/1998_osce_ndu_en.pdf

REFERENCES:

1. Aivazovska, O. (Red.). (2020). *Ostatochnyi zvit za rezultatamy sposterezhennia hromadianskoi merezhi OPORA na pozacherhovyykh vyborakh narodnykh deputativ Ukrainy 21 lypnia 2019 roku*. [The final report on the results of the observation of the civil network OPORA on the extraordinary elections of People's Deputies of Ukraine on July 21, 2019]. <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/OPORA-Ostatochniy-zvit-NDU-21-lipnya-2019-roku.pdf> [in Ukrainian].
2. Bevz, T. (2010). *Transformatsiia vyborchoi systemy v umovakh ukrainskoi politychnoi diisnosti*. [Transformation of the electoral system in the conditions of Ukrainian political reality]. Naukovi zapysky IPEiUND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, Vyp. 50, 6-17. [in Ukrainian].
3. Bondarenko B., Zadoia K., Kalmykov D., Kyrychenko Yu., Khavroniuk M., Shekhavtsov R. (2019). *Vidpovidalnist za porushennia vyborchoho zakonodavstva: posibnyk dlia chleniv vyborchykh komisii, politseiskyykh, slidchykh ta suddiv*. [Liability for violation of election legislation: a guide for members of election commissions, police officers, investigators and judges]. K. 122 s. [in Ukrainian].
4. Vyshchyi administratyvnyi sud Ukrainy, (2015). *Analiz stanu parlamentskoho vyborchoho zakonodavstva Ukrainy: napriamky ta shliakhy yoho udoskonalennia zghidno z rekomendatsiitamy misii OBSIe/BDIPL zi sposterezhennia za vyboramy ta Yevropeiskoi komisii «Za demokratiuu cherez pravo»*. [Analysis of the state of parliamentary election legislation of Ukraine: directions and ways of its improvement in accordance with the recommendations of the OSCE/ODIHR election observation mission and the European Commission "For Democracy through Law"]. (Venetsians koikomissii) <https://ips.ligazakon.net/document/view/ASS00296?an=1> [in Ukrainian].
5. Hromadianska merezha OPORA, (2019). *Novyi «novyi» Vyborchyi kodeks – za yakoiu systemoiu vidbuvatymutsia maibutni vybory v Ukraini?* [The new "new" Electoral Code - under what system will the future elections in Ukraine be held?] <http://opora.vn.ua/novij-novij-viborchij-kodeks-za-yakoyu-sistemoyu-vdbuvatymutsya-majbutn-vibori-v-ukran1.html> [in Ukrainian].
6. Zhdanov, I. (2018). *Vybory ta efektyvnist vlady. Naukovi zapysky*. [Elections and government efficiency]. IPEiUND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Vyp. 50, 318-332. https://ipeiund.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zdanov_vplyv.pdf [in Ukrainian].
7. Zakliuchnyi zvit Misii OBSIe/BDIPL Parlamentski vybory 31 bereznia 2002 roku Ukraina, [Final report of the OSCE/ODIHR Mission Parliamentary elections of March 31, 2002 Ukraine] 2002. 33 s. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2002_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].
8. Zakliuchnyi zvit Misii OBSIe/BDIPL zi sposterezhennia za vyboramy. Pozacherhovi vybory do Verkhovnoi Rady 30 veresnia 2007 roku. [Final Report of the OSCE/ODIHR Election

- Observation Mission. Early Parliamentary elections to the Verkhovna Rada on September 30, 2007]. Varshava. 36 s. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2007_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].
9. Zvit Misii OBSIe/BDIPL zi sposterezhennia za vyboramy. Vybery do Verkhovnoi Rady Ukrainy 26 bereznia 2006 roku. [Report of the OSCE/ODIHR Election Observation Mission. Elections to the Verkhovna Rada of Ukraine on March 26, 2006] 36 s. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2006_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].
10. Zelenko, H. (2009). «Bez proporsyynoho predstavnytstva «vazhki suspilstva staly b nemozhlyvymy suspilstvamymy». [Without proportional representation, “difficult societies would become impossible societies]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 22. Politychni nauky ta metody vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin, Vyp. 1, 39-43. [in Ukrainian].
11. Zelenko, H. (Red.). (2021). *Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennia demokracji v Ukraini : monohrafiia*. [Changes in political regimes and prospects for strengthening democracy in Ukraine: monograph]. Kyiv : IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
12. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy (2021). *Politychni protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy (do 30-richchia Nezalezhnosti Ukrainy)*. [The political process in independent Ukraine: results and problems (to the 30th anniversary of Ukraine's Independence)]. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Kliuchkovskiy, Yu. (Red.). (2021). *Vyborchyi kodeks Ukrainy. Knyha persha. Zahalna chastyna. Naukovo-praktychni komentar*. [Election Code of Ukraine. Book one. General part. Scientific and practical commentary]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
14. Kovryzhenko, D. (2011). *Zahalnyi analiz novoho Zakonu «Pro vybery narodnykh deputativ Ukrainy» (reiestr. №9265-d vid 17.11.2011 r.)*. [General analysis of the new Law "On Elections of People's Deputies of Ukraine" (reg. No. 9265-d dated November 17, 2011)]. Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv. <https://parlament.org.ua/2011/11/18/zagalnij-analiz-novogo-zakonu-pro-v-2/> [in Ukrainian].
15. Ostatochnyi zvit Misii zi sposterezhennia za vyboramy OBSIe/BDIPL. Vybery do Verkhovnoi Rady 28 zhovtnia 2012 roku. [Final Report of the OSCE/ODIHR Election Observation Mission. Elections to the Verkhovna Rada on October 28, 2012]. Varshava. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2012_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].
16. Pozacherhovi vybery narodnykh deputativ Ukrainy, 26 zhovtnia 2014 r. ostatochnyi zvit Misii sposterezhennia za vyboramy OBSIe/BDIPL. [Early elections of People's Deputies of Ukraine, October 26, 2014, final report of the OSCE/ODIHR Election Observation Mission]. 62 s. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2014_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].
17. Sydoruk, O. (2014). *Vyborcha systema v Ukraini: yak krashche obyraty parlament?* [Electoral system in Ukraine: how best to elect the parliament?]. K.: Blaholiinyi fond «Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva». [in Ukrainian].
18. Tarasenko, N. (2015). *Parlamentski vybery 26 zhovtnia ochyma ukrainskykh ekspertiv*. [Parliamentary elections on October 26 through the eyes of Ukrainian experts]. Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV. http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=443:vibori-2014&catid= [in Ukrainian].
19. Tsentralna vyborcha komisiia (2019). *Vybery narodnykh deputativ Ukrainy 21 lypnia 2019 roku*. [Elections of People's Deputies of Ukraine on July 21, 2019]. Analitichnyi zvit. <https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-NDU-ua-Analytical-report.pdf> [in Ukrainian].
20. Final report OSCE/ODIHR Parliamentary elections 29 march 1998, 23 p. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/1998_osce_ndu_en.pdf

Anna Buchynska,

PhD Student, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine
Change of the Election Legislation as an Element of Election Technologies:

Application Practices in Ukraine

The article explores the consequences of changes in the Ukrainian electoral legislation and examines causal relationships between changes in electoral systems and qualitative innovations in the political environment. Usually, changes to the electoral legislation took place on the eve of the next election of each electoral cycle, which gives grounds to claim that this has become a kind of electoral technology in the political struggle, since preference was given to the electoral system under which the party in power could gain the maximum number of votes. Disregarding the advice of international election monitoring organizations and leveling the expert opinion of domestic civil organizations, politicians dependent on representatives of financial and industrial groups continued to manipulate gaps in the legislation and did not codify the election legislation until December 2019. This article analyzes how the election systems evolved, as well as the main motives of legislative innovations and the reasons for choosing the optimal election system for Ukrainian society.

Keywords: *electoral system, parliamentary elections, electoral legislation, electoral cycle, electoral technology.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.05>

УДК352+323

Віктор Гаврилюк,

аспірант кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ORCID 0000-0003-0682-9429; EMAIL: victorgavrilyuk@ukr.net

ДОСВІД УРЯДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ АКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ: УРОКИ ДЛЯ УРЯДУ УКРАЇНИ

Брекзит, пандемія, санкційна політика, створюють не найкращу економічну картину в історії Британії минулих десятиліть. Економічні та політичні реалії 2022 р. переконують, що Україна, як і Велика Британія, потребує «економічного дива». М. Тетчер на посаді прем'єр-міністра вдалося втілити це «диво» в реальність. Ще раніше Британії вдалося вирішити масштабну післявоєнну економічну кризу. Визначення прикладів актуального досвіду уряду Великої Британії під час реалізації актуальних завдань у соціально-економічній сфері дозволило обґрунтувати шляхи вдосконалення діяльності уряду України з метою підвищення рівня політичної відповідальності та подолання негативних соціально-економічних наслідків війни РФ проти України. Використано політико-, порівняльно-історичний методи, метод експертного консультування. У статті з'ясовано, що відновлення Європи за планом Маршалла допомогло і Великій Британії, але подальше відсторонення від ЄЕС спричиняло відставання у економічному розвитку. Чинниками подальшого економічного успіху Великої Британії стали реформи уряду М. Тетчер: приватизація збиткових державних підприємств; зниження прибуткового податку та збільшення непрямих податків; скорочення дотацій підприємствам, депресивним регіонам; реформування державного апарату; стимулювання розвитку малого бізнесу; підтримка наукових досліджень; дерегуляція промисловості, бізнесу, соціальної сфери. Визначено шляхи вдосконалення діяльності уряду України з метою підвищення рівня політичної відповідальності та досягнення очікуваних результатів у соціально-економічній сфері: створення світового фонду для постраждалих від агресії РФ (України, Грузії, Молдови); воєнні успіхи, перемога України у війні – це нові можливості для уряду у проведенні непопулярних реформ; пропагування України як важливої частини європейської продовольчої та воєнної безпеки – альтернатива суперництву в спільноті; закономірним шляхом для поліпшення післявоєнного економічного становища України є повноцінне членство в ЄС.

Ключові слова: *уряд, план Маршалла, Україна, Велика Британія, Європейський Союз, репарації, РФ, держава-терорист.*

Вступ. Поєднання трьох факторів – брекзиту, пандемії COVID-19, вимушеної та необхідної санкційної політики проти РФ, створюють не найкращу економічну картину в історії Британії минулих десятиліть. Наприклад, споживча інфляція у Великій Британії підвищилася до 7 % у березні 2022 р. Це рекордний показник за останні 30 років (Milliken & Schomberg, 2022). З виконанням передвиборчих обіцянок в уряді Б. Джонсона теж проблеми: доводиться об'єктивно оцінювати ситуацію та пропонувати рішення, які відповідають вимогам часу, при цьому передвиборчі обіцянки стають другорядними (By Reality Check team BBC, 2022). Не спостерігається тенденції – «недообіцяно і перевиконано», що рекомендував практикувати М. Барбер у книзі «Як керувати урядом». До того ж в таких умовах занадто багато поставлено на карту у всьому, що стосується українського напрямку британської зовнішньої політики.

Початок липня 2022 р. запам'ятався кризою у британському уряді. Міністри, заступники, урядові чиновники масово звільнялися через скандал у керівній партії. Причиною невдоволення Консервативної партії стали неправдиві заяви резиденції прем'єр-міністра щодо колишнього заступника «парламентського кнута» К. Пінчера, якого звинувачують у домаганнях. Канцелярія Б. Джонсона стверджувала, що він не знав про цей інцидент і тому підтримав повторне призначення К. Пінчера у 2022 р., але пізніше прем'єр був змушений визнати, що це не так. Згодом глава британського уряду Б. Джонсон оголосив, що йде у відставку з поста лідера Консервативної партії, але залишиться прем'єр-міністром до обрання нового лідера восени. Б. Джонсон виявився неспроможним запобігати політичним скандалам, на зразок вечірки під час ковід, призначення сумнівних людей на посади. Долати кризові явища в соціально-економічній сфері зразка 2021–2023 рр. буде вже завданням нового уряду. Підтримка для України прогнозується й надалі, тому що це відповідає національним інтересам Великої Британії.

Економічні та політичні реалії 2022 р. переконують, що Україна, як певною мірою, і Велика Британія, потребують «економічного дива». М. Тетчер на посаді прем'єр-міністра Великої Британії вдалося втілити це «диво» в реальність. Ще раніше Великій Британії вдалося вирішити масштабну післявоєнну економічну кризу. Визначення прикладів актуального досвіду уряду Великої Британії під час реалізації актуальних завдань у соціально-економічній сфері дозволяє обґрунтувати шляхи вдосконалення діяльності уряду України з метою підвищення рівня політичної відповідальності та подолання негативних соціально-економічних наслідків війни РФ проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дописувачі-філософи С. Пивоваров, Є. Спирін, з посиланням на роботи Д. Келлі 2020 р., І. Робертс 2019 р., Е. Белл 2012 р., Н. Лонгмейта 2002 р., А. Марвіка 1998 р., Р. Д. Овері 1980 р., дослідили, як під час Другої світової британці пережили бомбардування, нестачу їжі та пального. Журналісти згадали, що відбувалося в тилу Великої Британії під час Другої світової, в архівних фото та плакатах того періоду. Економіст, народний депутат Я. Железняк у публікації «5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України» наводить досвід відновлення Європи за планом Маршалла. Серед всього іншого, автор пояснює економічні та політичні цілі Програми відновлення Європи (плану Маршалла). У публікації економіста В. Новікова «Російські репарації: пошук рішень триває» заслуговує уваги теза: «Якщо світ визнає РФ державою-спонсором тероризму, то Україна зможе використовувати її арештовані активи у світі для відбудови». Якщо після Другої світової війни Британська імперія вимагала репарації (відшкодування) від Німеччини, щоб відновити справедливість, то для України реальніше отримати кошти від конфіскації (відбирання) активів РФ. І. Матюшенко у науковій роботі 2021 р. «Політика «тетчеризму» у Великій Британії 1979–1990 рр.» досліджує особливості, етапи та наслідки реалізації політики «тетчеризму» у Великій Британії у 1979–1990 рр. як практичного втілення концепцій монетаризму, «шокової терапії» та політичного руху неоконсерватизму. Автор пояснює, що сьогодні вивчення світового досвіду оздоровлення та реформування економіки та соціальної сфери держави, аналіз різних моделей економічного розвитку при загальній тенденції до глобалізації економіки є

необхідною умовою просування успішної політики в державі. А. Трубайчук, С. Черевко дослідили особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979–1990 рр. М. Довбишем у публікації «Економічна криза у Великобританії в епоху тетчеризму та шляхи її вирішення» проаналізовано шляхи подолання рецесії, показано, що «тетчеризм» – унікальне явище, в основі якого були чітко сплановані урядові дії та обґрунтовані політичні рішення.

Метою цієї статті є визначення сучасного актуального досвіду уряду Великої Британії під час реалізації актуальних завдань у соціально-економічній сфері, корисного для уряду України. Історія британської державності сягає часів Римської імперії (I ст.) і періоду існування англосаксонських держав. Тож події другої половини ХХ ст. можна вважати сучасністю. Відтак це дозволяє конкретизувати наукові завдання: навести шляхи вирішення масштабної післявоєнної економічної кризи у Великій Британії; дослідити чинники економічного успіху Великої Британії після економічної й політичної кризи, зумовленої світовими процесами деколонізації; запропонувати шляхи вдосконалення діяльності уряду України з метою підвищення рівня політичної відповідальності та досягнення очікуваних результатів у соціально-економічній сфері – основним з яких є економічне зростання.

Методи дослідження: політико-історичний, порівняльно-історичний, метод експертного консультування.

Результати та дискусії. Зруйнована війною інфраструктура беззаперечно є кризовим явищем у соціально-економічній сфері. Зруйновані об'єкти це і зруйнований економічний потенціал. У 2023 р. Британія прийматиме конференцію з відновлення України. Варто нагадати, що у часи Другої світової війни Британія зазнавала атак німецьких бомбардувальників. З середини листопада 1940 р., крім Лондона, мішенню стали великі провінційні міста, промислові центри та порти. Одним із перших був Ковентрі, важливий інженерний центр і центр виробництва озброєнь. Майже третина будинків міста стала непридатною для проживання. Згодом німці почали бомбардувати Белфаст, Бірмінгем, Бристоль, Кардіфф, Шеффілд, Суонсі, Ліверпуль, Манчестер, Портсмут, Плімут, Ноттінгем, Брайтон, Саутгемптон та інші міста. З вересня 1940 р. по травень 1941 р. від авіаударів загинуло понад 43 тисячі мирних мешканців, близько половини з них – у Лондоні (Пивоваров, Спірін, 2022). Британці після війни на власному прикладі відчули критичну необхідність відновлення інфраструктури. Масштабну кризу було подолано за допомогою «Плану Маршалла», репарацій Німеччини, економічного потенціалу Британської імперії.

У рамках «Плану Маршалла» до грудня 1951 р. США надали 13 країнам Європи допомогу у розмірі 13,3 млрд доларів (148 млрд в цінах 2013 р.), більшу частину яких отримали Велика Британія (2,8 млрд), Франція (2,5 млрд), Італія та Німеччина (по 1,3 млрд). Поставки зі США були направлені на запобігання голоду, розвиток промисловості та ринку споживання (Лук'янюк, н.д.). Крім безпосередньо економічних, «План Маршалла» мав і політичні цілі. По-перше, однією з головних умов була повна відсутність комуністів в управлінні країни. Друга політична мета – це інтеграція економік країн Європи та налагодження співпраці між ними (Железняк, 2022).

Як зазначають експерти у 2022 р., репарації стягувались двома шляхами: або через акт про капітуляцію агресора або мирний договір – так платила Німеччина, або ж шляхом рішення ООН – так платив Ірак. Жоден з цих варіантів для України у війні з РФ наразі малоймовірний. Потрібний третій шлях – конфіскувати у РФ, як у держави-терориста (Новіков, 2022). Наслідком визнання РФ державою-терористом на міжнародній арені має стати і виключення її з ООН, як СРСР виключили з Ліги Націй після розв'язання війни з Фінляндією у 1939 р.

Відновлення економічного зростання – наступний напрямок визначення актуального досвіду уряду Великої Британії. Економічне зростання в період з 1950 по 1979 рр. у Сполученому Королівстві становило в середньому 2,25 % на рік, у той час як у континентальній Західній Європі середньорічні темпи зростання досягали 4 % (Матюшенко, 2021, с. 11).

З розвитком Європейської економічної спільноти, продовженням процесів деколонізації у світі, які стосувались в першу чергу Британської імперії, уряд Британії переосмислив ставлення до членства в ЄЕС. Подальше ігнорування статусу членства спричиняло економічне та політичне відставання країни. У 70-ті рр., після вступу до спільноти, Велика Британія розглядала об'єднання як торговельний і дипломатичний блок. Подолати економічні труднощі Великобританія намагалася за допомогою вступу до ЄЕС. Однак, незважаючи на стратегічні переваги цієї економічної кооперації, у короткостроковій перспективі членство на загальному ринку не дозволило Британії ні ліквідувати макроекономічні дефіцити, ні забезпечити політичне лідерство у Європі (Матюшенко, 2021, с. 14). Прихід консерваторів до влади у травні 1979 р. збігся за часом з настанням у Великій Британії глибокої економічної кризи.

Першим кроком уряду М. Тетчер щодо поліпшення економічної ситуації була проведена приватизація збиткових державних підприємств. Проведення приватизації збиткових державних підприємств є актуальним завданням і для уряду України. Станом на початок 2021 р. в Україні налічувалось 3600 державних підприємств, з яких: більше 1360 підприємств не провадило фінансово-господарську діяльність (Національна економічна стратегія на період до 2030 року, 2021, с. 37).

Поряд із масштабними заходами приватизації промисловості уряд М. Тетчер здійснював реформу державного апарату. Було скасовано урядові департаменти, із загальною кількістю 211 480 зайнятих осіб, а їхні функції передавалися приватним адміністративним інституціям. Головне завдання цих заходів – підвищити ефективність державного апарату, скоротити видатки на його утримання, прищепити і цій частині соціуму дух підприємництва, методи управління, що діяли у приватному секторі (Трубайчук, Черевко, 1999, с. 130).

На початку своєї роботи М. Тетчер сконцентрувалася на проведенні податкової політики, яка передбачала зниження прибуткового податку (прямих податків з доходу) та збільшення непрямих податків, у першу чергу – податку на додану вартість. З метою зниження темпів інфляції та обсягів грошової маси було збільшено облікову ставку (Childs, 2006, р. 185). Для боротьби з бюджетним дефіцитом урядом М. Тетчер застосовувалися вкрай непопулярні заходи. Було скорочено дотації державним підприємствам, також під скорочення потрапила допомога депресивним регіонам, було відчутно знижено витрати на соціальну сферу (Reitan, 2003, р. 30).

Уряд консерваторів, що очолила М. Тетчер, виступив проти реалізації великих державних соціальних програм. Соціальні проблеми вирішували ринковими методами. План реформ будувався на відмові від централізованого державного втручання у справи промисловості, бізнесу та особисті проблеми громадян. Дотримання таких принципів закономірно призвело до скорочення видатків, що виділяються урядом з бюджету на соціальне забезпечення (Pinker, 1990, р. 79). У зв'язку з цим в Україні уряду доцільно, як мінімум, запровадити накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, сприяти системі недержавного пенсійного забезпечення.

Уряд М. Тетчер стимулював розвиток малого бізнесу. Це сприяло економічному зростанню Великобританії та у довгостроковій перспективі зменшувало кількість безробітних, поліпшувало умови життя і праці британців. Малий та середній бізнес перетворився в нову економічну силу в структурі господарства (Довбиш, 2018, с. 6).

З метою підвищення конкурентоспроможності британської економіки уряд підтримував наукові дослідження і особливо ті розробки, які здійснювалися спільно науковими центрами та промисловими підприємствами. Проводилося насичення підприємств і комп'ютерною електронікою, робототехнікою, модулями. Внаслідок цього британські фірми, що зміцнили свої позиції, почали активно здійснювати зовнішню експансію і посилили свої позиції на світових ринках (Трубайчук, Черевко, 1999, с. 132). Цифрова трансформація державних послуг та процесів, економіки в Україні, підтримка наукових досліджень, зокрема у оборонній сфері, має бути пріоритетним напрямком.

Британська економіка у 1980-ті рр. зростала на 3–4 % швидше, ніж у інших провідних західних країнах. Водночас у 80-ті рр. скоротилися темпи зростання споживацьких цін. 1988 р. вони становили 4,9 %, тоді як 1979 р. – 13,6 % (Трубайчук, Черевко, 1999, с. 132).

Ще на початку правління рейтинг М. Тетчер опускався до найнижчого показника, який мали британські прем'єри, паралельно відбувалися часті протести. Ситуацію виправила переможна війна проти Аргентини за Фолклендські острови, це також дозволило М. Тетчер переобиратися на пост прем'єра у 1984 р. Але в напрямку євроінтеграції Британія не досягнула очікуваних результатів: не стала політичним лідером в спільноті на рівні з Францією та Німеччиною; безкомпромісна позиція М. Тетчер в економічних питаннях (єдиній валюті, внесках Британії у бюджет ЄЕС) призвела до того, що Велика Британія опинилася фактично в ізоляції всередині спільноти; конфронтаційний підхід М. Тетчер до ЄЕС не був оцінений її колегами по партії та став в результаті однією з причин, які змусили її піти у відставку в 1990 р.

Економічне зростання є однією з основних цілей суспільства поряд з економічною свободою, економічною ефективністю. Це кількісні та якісні зміни результатів і факторів виробництва, які в кінцевому підсумку призводять до підвищення добробуту суспільства та забезпечення нагромадження капіталів у необхідних розмірах (Кирєєв, 2009). Відповідно до урядових висновків, Україна має суттєві стратегічні переваги завдяки природним ресурсам, географічному положенню та якості людського капіталу, що загалом може стати основою для стрімкого економічного зростання держави. Україна отримала значні стартові можливості та ресурси після розпаду СРСР і здобуття незалежності. Проте через відсутність стимулів до модернізації та далекоглядної політики значна частина транспортної інфраструктури, енергетики, електричних та газових мереж перебувають у критичному стані, а експорт країни на 54 відсотки складається із товарів з низькою доданою вартістю. Причиною недостатньої реалізації зазначеного потенціалу є проведення непослідовної політики протягом багатьох років. Незавершення реформ не дало змоги Україні, на відміну від інших постсоціалістичних країн, перейти в ефективно функціонуючу ринкову економіку. Україна зіштовхнулася із збройною агресією РФ (Національна економічна стратегія на період до 2030 року, 2021, с. 2).

Отже, вдосконалювати діяльність уряду України, окремих центральних органів виконавчої влади можна шляхом практикування таких ідей:

– потрібно законодавчо врегулювати єдиний підхід до збирання, накопичення та аналізу втрат України від агресії РФ, що дасть змогу державі узагальнити та визначити дійсний розмір збитків. Наприклад, у Раді вже зареєстровано відповідний законопроект (№ 7193). РФ має відшкодувати всі втрати України. Це можливо лише за умови визнання РФ державою-спонсором тероризму на міжнародному рівні. Тож, досвід британського уряду з відновлення зруйнованої інфраструктури коштом агресора є актуальним, особливо за принципом «від конфіскацій сьогодні до репарацій завтра»;

– у рамках «Плану Маршалла» Велика Британія отримала найбільшу допомогу. Сьогодні ж уряду України потрібно розуміти прірву між очікуваннями фінансової підтримки і реальною готовністю партнерів її надавати. Цю прірву можна подолати після завершення війни на умовах України, отримання Україною гарантій безпеки у майбутньому. В умовах війни, поряд з домовленостями про екстрену фінансову підтримку, потрібно продумати майбутню політику незворотності, замість політики дрейфування. Результатом цього мають стати домовленості зі стратегічними партнерами щодо створення світового фонду для постраждалих від агресії РФ. Який доцільно наповнювати і коштом агресора за принципом «від конфіскацій сьогодні до репарацій завтра». Україна, Грузія, Молдова – жертви російської агресії, які мають спільно визначити напрямки використання коштів цього фонду, а G7 погоджувати. Кошти потрібно не направляти до бюджетів країн безпосередньо, а виділяти за цільовим призначенням. Уряд України має стати ініціатором створення такого фонду. Однією з головних умов отримання допомоги повинна бути відсутність проросійських партій в управлінні країни. У разі демократичних перетворень в Сирії, на цю

країну теж потрібно поширювати підтримку фонду. Доцільно створити преференції для країн, корпорацій, які готові взяти шефство у відновленні регіонів, міст або галузей постраждалих від війни;

– незважаючи на випробування, з якими зіштовхнулася Україна через російську агресію, залишається надважливим завданням провести реформи, необхідні для завершення європейської інтеграції України. Для досягнення такої мети необхідно зберігати консолідацію еліт та їх консенсус на основі українських національних інтересів. Відповідно, у XXI ст. вимоги до компетентності та відповідальності еліт будуть лише зростати.

– забезпечити повну енергонезалежність країни до 2024 р. було амбітним планом. Отже, це має стати одним із головних завдань уряду після перемоги України у війні. Завдання мінімум – диверсифікація джерел енергії; геологічна розвідка родовищ нафти і газу; використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності. У короткостроковій перспективі доцільно отримувати енергетичні ресурси з ЄС, Азербайджану;

– реформи уряду М. Тетчер посприяли стабілізації економіки Великої Британії у 1990-х рр., тому уряду України слід звернути на них увагу: приватизація збиткових державних підприємств; зниження прибуткового податку та збільшення непрямих податків; скорочення дотацій державним підприємствам, депресивним регіонам; реформування та скорочення державного апарату; стимулювання розвитку малого бізнесу; підтримка наукових досліджень; дерегуляція промисловості, бізнесу, соціальної сфери;

– ухвалення та імплементація євроінтеграційних реформ на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, виконання пов'язаних з цим зобов'язань є критерієм професійної компетентності владної еліти, зокрема уряду, та легітимності політики, що є підґрунтям політичної відповідальності. Економіка України послаблена пандемією, війною, та в низці напрямів має значну залежність від північно-східних сусідів, що може прирівнятися до економічних наслідків Другої світової війни, процесів деколонізації для Великої Британії. Тому цілком закономірним шляхом до поліпшення ситуації у свій час для обох країн стало прагнення членства в ЄС. Україна має позиціонувати себе, як важливу частину європейської продовольчої та воєнної безпеки.

Висновки. Отже, в цій роботі було наведено шляхи вирішення післявоєнної економічної кризи у Великій Британії. Основний з них це реалізація програми відновлення Європи (відновлення Європи за планом Маршалла). Британія отримала найбільшу частину допомоги, але відсторонення від ЄЕС спричинило відставання у економічному розвитку від країн континентальної Європи. Чинниками економічного успіху Великої Британії після економічної та політичної кризи, зумовленої світовими процесами деколонізації, стали реформи уряду М. Тетчер у 1980-х рр.: приватизація збиткових державних підприємств; зниження прибуткового податку та збільшення непрямих податків; скорочення дотацій державним підприємствам, депресивним регіонам; реформування та скорочення державного апарату; стимулювання розвитку малого бізнесу; підтримка наукових досліджень, особливо наукових центрів та промислових підприємств; дерегуляція промисловості, бізнесу, соціальної сфери. Це дозволяє запропонувати шляхи вдосконалення діяльності уряду України: створення світового фонду для постраждалих від агресії РФ; воєнні успіхи, перемога України у війні з РФ – це можливість уряду проводити непопулярні реформи; пропагування України, як важливої частини європейської продовольчої та воєнної безпеки; закономірним шляхом для поліпшення післявоєнного економічного становища України є повноцінне членство в ЄС. Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку механізмів інтенсифікації екстреної фінансової допомоги для України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Довбиш, М. (2018). Економічна криза у Великобританії в епоху тетчеризму та шляхи її вирішення. *Науковий журнал «Політикус»*, Вип. 3, 4–8.

2. Железняк, Я. (2022, квітень, 13). *5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України*. Лівий берег. https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html
3. Кабінет Міністрів України. (2021). Постанова Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. №179. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
4. Киреев, С. (2009). *Економічне зростання*. Енциклопедія сучасної України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18789
5. Лук'янюк, В. (н.д.). *План Джорджа Маршалла*. Цей день в історії. <https://www.jnsm.com.ua/h/0605M/>
6. Матюшенко, І. (2021). *Політика «тетчеризму» у Великій Британії 1979–1990 рр.* Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.
7. Новіков, В. (2022, квітень, 26). *Російські репарації: пошук рішень триває*. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/26/686244/>
8. Пивоваров, С. та Спірін, Є. (2022, червень, 8). *Під час Другої світової британці теж пережили бомбардування, нестачу їжі та пального*. Бабель. <https://babel.ua/texts/79629-pid-chas-drugoji-svitovoji-britanci-tezh-perezihili-bombarduvannya-nestachu-jizhi-ta-palnogo-sperechalisya-hto-bilshiy-patriot-ale-zgurtuvalis-i-vistoyali-os-yak-ce-bulo-v-arhivnih-foto>
9. Трубайчук, А. та Черевко, О. (1999). Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979–1990 рр. *Український історичний журнал*, Вип. 2, 125–133.
10. By Reality Check team BBC (2022, july, 7). *Boris Johnson resignation: Did the outgoing prime minister meet his pledges?* BBC News. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-58401767>
11. Childs, D. (2006). *Britain since 1945: a political history*.
12. Milliken, D., Schomberg, W. (2022, april, 13). *UK inflation hits 30-year high of 7%, adding to pressure on government*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/uk/uk-inflation-jumps-30-year-high-70-march-2022-04-13/>
13. Pinker, R. (1990). *Social Work in an Enterprise Society*.
14. Reitan, E. (2003). *The Thatcher Revolution: Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain, 1979–2001*.

REFERENCES:

1. Dovbysh, M. (2018). *Ekonomichna kryza u Velykobrytanii v epokhu tetcheryzmu ta shliakhy yii vyrishennia*. [Economic crisis in Great Britain during the era of Thatcherism and ways to solve it.] *Naukovyi zhurnal «Politykus»*, Vyp. 3, 4–8. [in Ukrainian].
2. Zhelezniak, Ya. (2022, kviten, 13). *5 istorii ekonomichnoho uspikhu pislia viiny: svitovyi dosvid dlia Ukrainy*. [5 stories of economic success after the war: world experience for Ukraine.] *Livyi bereh*. https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html [in Ukrainian].
3. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021). *Postanova Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku*. [Resolution on approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030.] №179. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Kyreiev, S. (2009). *Ekonomichne zrostannia*. [Economists Growth.] *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18789 [in Ukrainian].
5. Luk'ianiuk, V. (n.d.). *Plan Dzhordzha Marshalla*. [George Marshall Plan.] *Tsei den v istorii*. <https://www.jnsm.com.ua/h/0605M/> [in Ukrainian].
6. Matiushenko, I. (2021). *Polityka «tetcheryzmu» u Velykii Brytanii 1979–1990 rr*. [The policy of «Thatcherism» in Great Britain 1979–1990.] *Sumy: Sumskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni A. S. Makarenka*. [in Ukrainian].

7. Novikov, V. (2022, kviten, 26). *Rosiiski reparatsii: poshuk rishen tryvaie*. [Russian reparations: the search for solutions continues.] Ekonomichna pravda. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/26/686244/> [in Ukrainian].
8. Pyvovarov, S. ta Spirin, Ye. (2022, cherven, 8). *Pid chas Druhoi svitovoi brytantsi tezh perezhlyly bombarduvannia, nestachu yizhi ta palnoho*. [During World War II, the British also experienced bombings, food and fuel shortages]. Babel. <https://babel.ua/texts/79629-pid-chas-drugoji-svitovoji-brytanci-tezh-perezhili-bombarduvannya-nestachu-jizhi-ta-palnogo-sperechalisya-hto-bilshiy-patriot-ale-zgurtuvalis-i-vistoyali-os-yak-ce-bulo-v-arhivnih-foto> [in Ukrainian].
9. Trubaichuk, A. ta Cherevko, O. (1999). Osoblyvosti sotsialno-ekonomichnoi polityky brytanskykh konservatoriv u 1979–1990 rr. [Peculiarities of the socio-economic policy of the British conservatives in 1979–1990.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, Vyp. 2, 125–133. [in Ukrainian].
10. By Reality Check team BBC (2022, july, 7). *Boris Johnson resignation: Did the outgoing prime minister meet his pledges?* BBC News. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-58401767>
11. Childs, D. (2006). *Britain since 1945: a political history*.
12. Milliken, D., Schomberg, W. (2022, april, 13). *UK inflation hits 30-year high of 7%, adding to pressure on government*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/uk/uk-inflation-jumps-30-year-high-70-march-2022-04-13/>
13. Pinker, R. (1990). *Social Work in an Enterprise Society*.
14. Reitan, E. (2003). *The Thatcher Revolution: Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain, 1979–2001*.

Viktor Havryliuk,

*PhD student of the Department of Political Science,
National Pedagogical Dragomanov University*

The Experience of the Government of the Great Britain During the Implementation of Current Tasks in the Social and Economic Sphere: Lessons for the Government of Ukraine

Brexit, the pandemic, the sanctions policy have not had a good impact on the Great Britain's economic in the past decades. The economic and political realities of 2022 demonstrated that like Great Britain, Ukraine, needs an "economic miracle." M. Thatcher, as the prime minister, managed to turn this "miracle" into reality. Even earlier, Britain managed to solve a large-scale post-war economic crisis. Identifying examples of the successful experience of the government of Great Britain during the implementation of current tasks in the socio-economic sphere made it possible to substantiate the ways of improving the activity of the government of Ukraine in order to increase the level of political responsibility and overcome the negative socio-economic consequences of the war of the Russian Federation against Ukraine. Political-historical, comparative-historical methods, the method of expert consultation were use in this article. The article finds out that the recovery of Europe according to the Marshall Plan helped Great Britain, but the subsequent exclusion from the EEC caused a lag in economic development. The factors of further economic success of Great Britain were the reforms of M. Thatcher's government: privatization of loss-making state enterprises; reduction of income tax and increase of indirect taxes; reduction of subsidies to enterprises, depressed regions; reforming the state apparatus; stimulation of small business development; support for scientific research; deregulation of industry, business, social sphere. The ways of improving the activity of the government of Ukraine in order to increase the level of political responsibility and achieve the expected results in the socio-economic sphere have been determined: the creation of a global fund for victims of the aggression of the Russian Federation (Ukraine, Georgia, Moldova); military successes, Ukraine's victory in the war are new opportunities for the government to carry out unpopular reforms; promoting Ukraine as an important part of European food and military security - an alternative to rivalry in the community; full membership in the EU is a natural way to improve the post-war economic situation of Ukraine.

Keywords: government, Marshall Plan, Ukraine, Great Britain, European Union, reparations, Russian Federation, terrorist state.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У XXI СТОЛІТТІ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.06>

УДК 32.019.5

Наталія Іванова,

кандидат філософських наук, доцент кафедри політичних технологій,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0001-8635-3541; EMAIL: ivanovanatalytkneu@gmail.com

Юлія Лисенко,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних технологій,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0003-0361-5898; EMAIL: lyuv2@ukr.net

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНЕ СПРЯМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

У статті проаналізовано особливості зовнішньої політики у сфері євроінтеграції в умовах військової агресії, виявлено такі специфічні чинники формування цього вектору зовнішньої політики як прискорений характер, тиск зовнішніх обставин, декларація намірів союзників у боротьбі проти агресора, сформульовано основні рекомендації щодо природної та ефективної інтеграції України до ЄС. Проаналізовано еволюційність та спадковість євроінтеграційної політики, що свідчить не про форсовану інтеграцію у відповідь на зовнішню загрозу національному суверенітету та територіальній цілісності, а лише про її черговий етап. Доведено, що схвальне ставлення представників міжнародних організацій до «прискореної процедури» вступу України до ЄС демонструє підтримку світової спільноти, однак не означає порушення встановлених правил та етапів цього процесу. З'ясовано, що для ефективності інтеграційних процесів має бути врахована сукупність факторів поточного суспільно-політичного становища, зокрема конкурентоспроможність вітчизняної економіки, ставлення внутрішньої і зовнішньої громадськості до відповідної стратегії на міжнародній арені. Серед пріоритетних напрямів державно-політичного сприяння євроінтеграції виокремлено національний брендинг із формування та впровадження позитивного іміджу України у світовому співтоваристві, розробка програми відновлення та стимулювання розвитку вітчизняної економіки, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо потенційних переваг інтеграції до ЄС.

Ключові слова: євроінтеграція, Європейський Союз, зовнішня політика України

Вступ. Сучасний світовий розвиток базується на зростанні значення інтеграційних процесів, які відображаються й на пошуку Україною свого місця у міжнародному співтоваристві. На сучасному етапі Україна визначила напрям розвитку своєї зовнішньої політики як шлях інтеграції в Європейський Союз (ЄС).

Євроінтеграція є ключовим напрямком зовнішньополітичної стратегії України. Однак, процес євроінтеграції в Україні триває десятиліттями. Зокрема отримання членства в Європейському Союзі постійно відкладалось через бюрократичні процедури, геополітичні та ідейні вагання національного політичного естеблїшменту. Ситуація докорінно змінилася 24 лютого 2022 р. в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Адже, подібні дії не залишили альтернатив для вибору вектору зовнішньої політики. У зв'язку з цим, 28 лютого 2022 року Україна подала заявку на вступ України в Європейський Союз за спрощеною (прискореною) процедурою. Це зумовлює актуальність подальших досліджень напрямів євроінтеграційної політики нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика доволі ґрунтовно досліджена в межах різних наукових галузей, зокрема серед політологів до неї звертались В. Гапоненко (2019), В. Мельник (2018), здійснюючи екскурс в історію формування відносин України та ЄС, К. Сіренко (2018), розкриваючи сутність та обґрунтовуючи необхідність європейської інтеграції, Є. Кодіс (2020), проводячи компаративний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду з метою розробки комплексного механізму забезпечення ефективної

інтеграції. Однак, на сьогодні особливого практичного і теоретичного значення набуває питання особливостей євроінтеграції у прискореному форматі, в умовах військової агресії, механізмів оптимізації інституційних правил для входження у європейське товариство, які б максимально сприяли виходу із кризового стану політичної системи. У публіцистичних джерелах («Вступ України», 2022) відзначається важлива роль євроінтеграційної стратегії, оскільки європейський вибір України не є випадковим за поточної військово-політичної ситуації. Він зумовлений усвідомленням інтеграції як чинника сприяння державній незалежності, національній безпеці, політичній стабільності, економічному розвитку, інтелектуальному прогресу, відновленню європейської сутності країни. Українські політики усвідомлюють провідну роль західних держав у сучасній міжнародній системі, зокрема у міждержавних інституційних механізмах управління глобальними і регіональними процесами.

Зі здобуттям Україною незалежності поетапно формувались передумови входження в глобальні та європейські політичні, економічні, соціальні процеси. Проте, не всі обставини інтеграційних процесів були враховані у розробці зовнішньополітичної стратегії. Особливо на сучасному етапі. Тож звернемося до аналізу основних чинників, що мають безпосередній вплив на її впровадження у майбутньому.

Тому **метою** статті є аналіз специфіки євроінтеграційної стратегії зовнішньої політики України на сучасному етапі.

Виходячи з мети, вважаємо доцільним застосування **методів** теоретичного узагальнення для дослідження тенденцій розвитку світового співтовариства та зокрема ЄС, порівняння за аналізу механізмів і процесів інтеграції України та інших країн-членів), систематизації для формування висновків дослідження та вироблення практичних рекомендацій щодо формування стратегії євроінтеграційної політики у майбутньому, аналізу соціологічних даних для з'ясування ставлення громадян до інтеграції.

Результати та дискусії. Головною особливістю сучасного етапу української євроінтеграції є її форсований характер. Українське керівництво ще до початку повномасштабного вторгнення, сподіваючись на підтримку європейських партнерів у боротьбі проти російської агресії, проголосило такі особливості зовнішньої політики України як «швидкість, креативність, амбітність та результативність» (Зеленський, 2022, с.1).

Після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. стало очевидним, що саме така зовнішня політика відіграє ключову роль. Офіційні заяви Президента України отримали відгук у багатьох країнах (Польща, Литва, Чехія, Велика Британія, США, Фінляндія) які активно підтримують Україну у боротьбі з агресором і надають всебічну підтримку.

Навіть за надзвичайних обставин хронологія офіційних євроінтеграційних заходів розвивалась доволі стрімко. Так, 1 березня 2022 р. Президенти восьми країн-членів ЄС (Болгарія, Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія) підписали відкритого листа із закликом негайно надати Україні перспективу членства у ЄС та приступити до переговорів про вступ (Бодняк, 2022). 11 березня 2022 р. у Версалі на екстреному саміті лідерів ЄС, на якому було розглянута заявка України на членство в Європейському Союзі. ЄС ухвалив рішення, яким визнав європейський курс України та прагнення вступити до ЄС. Рада ЄС доручила Єврокомісії надати висновок щодо вступу України до ЄС. 8 квітня 2022 р. голова Європейської Комісії У. Фон дер Ляен здійснила візит до України та особисто передала Президенту України законодавчу анкету.

Однак, не варто вважати євроінтеграційну стратегію ситуативною. Адже сучасним процесам передувало 25 років відповідної підготовки, підсумком якої у 2017 р. була Угода про асоціацію України з ЄС.

Також варто наголосити на дотриманні регламенту вступу до ЄС. Євроінтеграційні прагнення України наразі є зафіксованими та прийнятими ЄС, що є основою для подальшого розвитку євроінтеграційної зовнішньої політики України. Крім того, прискорена процедура

євроінтеграції має функцію інформаційного тиску на зовнішнього ворога та декларування намірів підтримки з боку західних партнерів України.

Про дипломатичну сторону євроінтеграції свідчить однаковість позиції у реагуванні на російське повномасштабне вторгнення на територію України. Так, спеціальна сесія Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй переважною більшістю голосів проголосувала за резолюцію, яка «найрішуче» засуджує неспровоковане вторгнення Росії в Україну. У резолюції, схваленій 2 березня 2022 р. 141 членом органу, що складається зі 193 представників, від Росії вимагають негайно припинити війну в Україні та вивести всі свої війська з території України. Так само Європейський парламент переважною більшістю голосів затвердив резолюцію, яка рекомендує державам-членам ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата на вступ. Резолюцію схвалили 637 голосами «за», тільки 13 євродепутатів виступили «проти», 26 утрималися.

На жаль, на рівні заяв провідних політичних лідерів ЄС щодо масштабів санкцій проти РФ і військової допомоги для України, членства останньої в ЄС і НАТО подібної однаковості не спостерігається. Наприклад, уряди Великої Британії, Польщі та країн Балтії висловлюють однозначну підтримку України у її боротьбі проти агресора. Натомість, лідери Угорщини, Франції, Німеччини та Італії висловлюють неоднозначні тези. Зокрема, можемо згадати як на початку травня президент Франції Е. Макрон з трибуни Європарламенту закликав до припинення вогню між Росією та Україною та попросив Захід «не піддаватися спокусі приниження та духу помсти» (Адамс, 2022). Прем'єр-міністр Італії М. Драгі, виступаючи у Білому домі, заявив, що люди в Європі хочуть «подумати про можливість припинення вогню і відновлення переговорів, що заслуговують на довіру» (Адамс, 2022). Дж. Байден відмовився надати Україні ракетні системи, які можуть завдати удару по Росії. Показовими є й результати переговорів членів ЄС щодо ембарго на російську нафту.

З метою формування зваженої стратегії зовнішньої політики детального аналізу потребує конкурентоздатність перехідної економіки України, особливо ослабленої у наслідок військових витрат і простою багатьох підприємств. Також доцільно врахувати очікувані в найближчий час зміни на європейському континенті, які пов'язані зі вступом нових країн до Європейського Союзу, припливом великої кількості мігрантів, збільшенням витрат на обороноздатність країн.

Як зауважують аналітики, вимушені переселенці можуть стати додатковим стимулом розвитку економіки приймаючих країн. Крім того, як свідчать результати соціологічних досліджень («Flash Eurobarometer», 2022), до українських біженців станом на квітень 2022 р. прихильно ставиться більшість жителів Євросоюзу (88%) Вони схвалюють економічну (80%) та гуманітарну (93%) підтримку України, антиросійські санкції (80%), фінансування постачання військової техніки в Україну (67%), вступу України в ЄС (66%). Найбільша підтримка такої ідеї серед мешканців Португалії (87%), Естонії (83%), Литви (82) та Польщі (81%). Це може справляти позитивний вплив на успіх вітчизняної євроінтеграційної стратегії.

Так само значно зросла підтримка ідеї євроінтеграції серед українських громадян. Останні опитування (Соціологічна група «Рейтинг» 1-2 жовтня 2022 р.) продемонстрували найвищий рівень лояльності до вступу до ЄС (86%) за всю історію України без регіональних і вікових відмінностей. Так само високою є підтримка пропозиції щодо вступу в НАТО (83%).

Водночас, варто зауважити важливість інформаційно-комунікаційної складової зовнішньої стратегії України. Важливо проводити за ініціативою державних інституцій роз'яснювану роботу стосовно стратегії відносин з іноземними партнерами, співпраці з міжнародними організаціями в контексті боротьби проти агресора. В якості протидії російській пропаганді та дезінформації також варто наголошувати в інформаційному просторі України ідеї про інтеграцію до Євросоюзу як руху держави до стандартів реальної, діючої демократії та цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства,

наголошувати, що темпи розвитку відносин залежать від виконанні зобов'язань щодо спільних цінностей.

У зовнішньополітичних комунікаціях важливо продовжити доволі успішне позиціонування національного іміджу України як частини європейської цивілізації, захисника основних демократичних і європейських цінностей. Україна послідовно доводила свою здатність боротись за державну незалежність і це безумовно позитивно впливає на її міжнародний статус і інформаційні приводи про неї. Адже попри зовнішню загрозу Україна демонструє послідовність зовнішньополітичного курсу, метою якого є європейська та євроатлантична інтеграція, подальший розвиток стратегічного партнерства з Європейським Союзом і країнами-членами НАТО.

Ініціатива реалізація вступу України до ЄС актуалізувалась у складний час військової агресії. Однак, це не означає, що відповідне рішення не обґрунтоване чи передчасне. Також варто врахувати збереження процедурних правил вступу, який передбачає отримання статусу кандидата на вступ в ЄС протягом 15 до 18 місяців згідно рішення Єврокомісії щодо відповідності заяви на вступ до ЄС. Відповідно, завдання поточної зовнішньої політики України має бути спрямовано на пришвидшення розгляду заяви на вступ до ЄС як безальтернативного напрямку зовнішньої політики в Україні. Зокрема, йдеться про виконання взятих на себе зобов'язань щодо імплементації вітчизняного законодавства щодо стандартів ЄС.

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що до особливостей євроінтеграційної зовнішньої політики України в умовах військової агресії належать її прискорений характер, тиск зовнішніх обставин, декларація намірів союзників у боротьбі проти агресора. Однак, еволюційність та спадковість євроінтеграційної політики свідчить, що рішення про інтеграцію до ЄС не є ситуативною відповіддю на зовнішню загрозу національному суверенітету та територіальній цілісності. Сучасний етап зовнішньої політики є результатом її попередніх етапів. Водночас, схвальне ставлення представників міжнародних організацій до «прискореної процедури» вступу України до ЄС демонструє підтримку світової спільноти, однак не означає порушення встановлених правил та етапів цього процесу.

Для ефективності інтеграційних процесів має бути врахована сукупність факторів поточного суспільно-політичного становища, конкурентоспроможність української економіки, формування привабливого внутрішнього і зовнішнього іміджу України як члена європейського співтовариства на міжнародній арені. Серед пріоритетних напрямів державно-політичного сприяння євроінтеграції варто надати національному брендингу, розробці програми відновлення та стимулюванню розвитку вітчизняної економіки, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо потенційних переваг інтеграції до ЄС.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Адамс, П. (2022, червень, 2). *Чи втомиться Захід допомагати Україні?* BBC news Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61674614>
2. Більшість європейців підтримують Україну. (2022, травень, 6). <https://armyinform.com.ua/2022/05/06/66-yevropejcziv-pidtrymuuyut-vstup-ukrayiny-v-yes-najbilshe-u-portugaliyi/>
3. Бодняк, О. (2022, лютий, 28). 7 країн-членів ЄС просять підтримати заявку України на вступ / Zaxid.net. https://zaxid.net/prezidenti_7_krayin_chleniv_yes_prosyat_pidtrimati_zayavku_ukrayini_na_vstup_do_yevrosoyuzu_n1537160
4. Вступ України до Європейського Союзу (2022, березень, 12) / Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3427317-es-skazav-ukrainskij-evrointegracii-yes.html>
5. Гапоненко, В. А. (2019). Демократизація виборчого законодавства: рекомендації ЄС та стан їхнього виконання. *Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про*

- асоціацію з Європейським Союзом. Наукова монографія. За ред. О. В. Кузьменко. К.: Видавничий центр «Кафедра», С. 195–203.
6. Загальнонаціональне опитування: Україна протягом війни (2022, березень, 1) Соціологічна група «Рейтинг». https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
7. Зеленський, В. (2021, грудень, 21). *Зовнішня політика України сьогодні потребує чотирьох речей: швидкості, креативності, амбітності та результативності* <https://president.gov.ua/news/zovnishnya-politika-ukrayini-sogodni-potrebuye-chotiroh-rech-72205>
8. Кодіс, Є. (2020). Зарубіжний досвід реалізації євроінтеграційної політики в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / редкол.: Л. М. Газуда (гол. ред.), І. В. Артьомов та ін. – Ужгород : ДВНЗ "УжНУ". Вип. 2 (25). С. 121–128.
9. Мельник, В. В. (2018). Державна політика соціально-економічного розвитку в період євроінтеграції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород: Гельветика, Вип. 20. Ч. 2. С.115-118.
10. Понад 80% опитаних українців підтримують вступ до ЄС та НАТО / Євроінтеграційний портал. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ponad-80-opytanyh-ukrayinciv-pidtrymuyut-vstup-do-yes-ta-nato-0>
11. Сіренко, К. Ю. (2018). Євроінтеграційна політика України: позитивні та негативні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Міжнародні економічні відносини та світове. Ужгород : Гельветика, Вип. 22, Ч.3. С. 65–68.

REFERENCES

1. Adams, P. (2022, June, 2). Will the West be tired of helping Ukraine? BBC news Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61674614>
2. Bilshist yevropeitsiv pidtrymuiut Ukrainu [Most Europeans support Ukraine]. (2022, May, 6). <https://armyinform.com.ua/2022/05/06/66-yevropejcziv-pidtrymuyut-vstup-ukrayiny-v-yes-najbilshe-u-portugaliyi/> [in Ukrainian].
3. Bodniak O. (2022, Feb., 28). 7 krain-chleniv YeS prosiat pidtrymaty zaiavku Ukrainy na vstup [7 EU member states are asked to support Ukraine's application for accession]. Zaxid.net. URL:https://zaxid.net/prezidenti_7_krayin_chleniv_yes_prosyat_pidtrimati_zayavku_ukrayini_na_vstup_do_yevrosoyuzu_n1537160 [in Ukrainian].
4. Vstup Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu [Accession of Ukraine to the European Union]. (2022, March, 12) / Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3427317-es-skazav-ukrainskij-evrointegracii-yes.html>. [in Ukrainian].
5. Haponenko, V. A. (2019). Demokratyzatsiia vyborchoho zakonodavstva: rekomendatsii YeS ta stan yikhnoho vykonannya [Democratization of electoral legislation: EU recommendations and the status of their implementation]. *Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva vidpovidno do Uhody pro asotsiatsiiu z Yevropeiskym Soiuzom. Naukova monohrafiia. Za red. O. V. Kuzmenko. K.: Vydavnychiy tsentr «Kafedra», S. 195–203.* [in Ukrainian].
6. Zahalnonatsionalne opytuvannya: Ukraina protiahom viiny [National polls: Ukraine during the war]. (2022, March, 21) / Reitynh. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html [in Ukrainian].
7. Zelenskyi, V. (2021, Dec., 21). Zovnishnia polityka Ukrainy sohodni potrebuie chotyrokhy rechei: shvydkosti, kreatyvnosti, ambitnosti ta rezultatyvnosti [Ukraine's foreign policy today needs four things: speed, creativity, ambition and effectiveness]. <https://president.gov.ua/news/zovnishnya-politika-ukrayini-sogodni-potrebuye-chotiroh-rech-72205> [in Ukrainian].
8. Kodis, Ye. (2020). Zarubizhnyi dosvid realizatsii yevrointehratsiinoi polityky v Ukraini [Foreign experience of implementing the European integration policy in Ukraine]. *Neopolityka*

- Ukrainy: istoriia i suchasnist : zb. nauk. pr. / redkol.: L. M. Hazuda (hol. red.), I. V. Artomov ta in. – Uzhhorod : DVNZ "UzhNU". Vyp. 2 (25). S. 121–128. [in Ukrainian].
9. Melnyk, V. V. (2018). Derzhavna polityka sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v period yevrointehratsii Ukrainy [State policy of socio-economic development in the period of European integration of Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Uzhhorod: Helvetyka, Vyp. 20. Ch. 2. S.115-118. [in Ukrainian].
10. Ponad 80% opytanykh ukraintyv pidtrymuiut vstup do YeS ta NATO [More than 80% of surveyed Ukrainians support joining the EU and NATO]/ Evrointehratsiyni portal. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ponad-80-opytanyh-ukrayinciv-pidtrymuyut-vstup-do-yes-ta-nato-0> [in Ukrainian].
11. Sirenko, K. Yu. (2018). Yevrointehratsiina polityka Ukrainy: pozytyvni ta nehatyvni aspekty [European integration policy of Ukraine: positive and negative aspects]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove. Uzhhorod : Helvetyka, Vyp. 22, Ch.3. S. 65–68. [in Ukrainian].

Nataliia Ivanova

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Political Technology Department,

Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

Yuliia Lysenko

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of Political Technology Department, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

European Integration: Direction of Ukraine's Foreign Policy at the Present Stage

The article analyzes the peculiarities of foreign policy in the field of European integration in the conditions of military aggression, reveals such specific factors of the formation of this vector of foreign policy as the accelerated nature, the pressure of external circumstances, the declaration of intentions of the allies in the fight against the aggressor, and formulates the main recommendations for the natural and effective integration of Ukraine into the EU. The evolution and heredity of the European integration policy is analyzed, which indicates not forced integration in response to an external threat to national sovereignty and territorial integrity, but only its next stage. It has been proven that the favorable attitude of representatives of international organizations to the «accelerated procedure» of Ukraine's accession to the EU demonstrates the support of the world community, but does not mean a violation of the established rules and stages of this process. It was found that for the effectiveness of integration processes, a set of factors of the current socio-political situation should be taken into account, in particular, the competitiveness of the domestic economy, the attitude of the domestic and foreign public to the appropriate strategy in the international arena. National branding for the formation and implementation of a positive image of Ukraine in the world community, the development of a program to restore and stimulate the development of the domestic economy, and conducting information and explanatory work among the population regarding the potential benefits of integration into the EU are among the priority areas of state and political assistance for European integration.

Keywords: European integration, European Union, foreign policy of Ukraine.

ECONOMIC SANCTIONS AS A FOREIGN POLICY TOOL IN THE LIGHT OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

The Russian military aggression against Ukraine forced international community to response to the biggest armed conflict in the modern history of Europe by the means of economic sanctions. Most nations condemned Russia's war against Ukraine by imposing sanctions on Russian Federation which are aimed at cutting Russia's economic ties. After the two world wars in order to prevention such tremendous military conflicts the means of economic restrictions have become an essential tool to response to any kind of abuse by an aggressive state. Economic warfare is considered as an alternative to a conventional one. For this reason, the issue of sanction policy has become an object in international relations, political science, security and peace studies. Since the annexation of Crimea and war unleashed by Russia in the East of Ukraine the issue of sanctions imposition on Russia, their regime and effectiveness have become an object for above-mentioned studies. After the full-scale invasion of Ukraine in February 2022, both scholars and politicians have paid more attention to the problem of imposition sanctions on the Russian Federation. The specifics of sanctions imposed on the aggressor country are examined in the article. The purpose of the article is to study the sanction policy carried out by allies and partners of Ukraine against Russia. The article is based on content analysis method of statements and releases of both governments and supranational organizations like the EU and UN, newspaper articles, as well as recently published articles devoted to sanctions. The present analysis is an interim study of the sanction policy against Russia that would be needed to reveal the ineffectiveness/effectiveness of economic sanctions as a reaction to Russian aggression. Subsequently, the analysis of a tool of sanctions can be used to rethink the importance of economic sanctions as the part of peace building strategy.

Keywords: *economic sanctions, Ukraine, sanction policy, Russia.*

Introduction. Unjustified Russian invasion of Ukraine forced the world leaders to react to it by means of economic sanctions which have been considered as an essential tool for preventing violence since the two world wars. Since the beginning of the war in Ukraine in 2014, unleashed by Russia, the international community started using the practice of sanctions imposition against Russia to prevent any escalations. These steps were designed to achieve the following goals: to respond to Russian aggression in the light of its annexation of Crimea and unleashed war in the East of Ukraine and to prevent the full-scale war in Ukraine. On 24 February 2022 it became known that restrictive measures against Russia were not enough to restrain armed aggression against Ukraine as a sovereign state. After the unleashing the full-scale war against Ukraine, which was condemned by the world community, unprecedented sanctions measures against the aggressor state began. By November 2022 the economic sanctions on Russia had been imposed by the USA, the EU, the UK, Australia, Canada, New Zealand, Japan and other states and organizations. Sanctions policy has become the object of discussions and research by both politicians and scholars because sanctions remain the main alternative to a conventional war, so the security and stability of many political actors depend on their effectiveness.

The aim of the paper is to study the sanction policy carried out by allies and partners of Ukraine against Russia as well as to examine basic aspects of studying sanction policy in academia. That is why the article is based on such a **method** as content analysis of statements and releases of both governments and supranational organizations like the EU and UN, newspaper articles, as well as recently published articles devoted to sanctions. That serves a purpose of understanding

peculiarities of imposition of sanctions on Russia, its evolution and issues that arose after the implementation of sanction policy.

Literature overview. Since the Russia's annexation of the Crimea peninsula the literature on sanctions on Russia is growing. Various studies on sanction policy includes interdisciplinary approach to understanding sanctions. The newly published «The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War» by N. Mulder is devoted to historical analysis of sanctions. The issue of sanction policy is highlighted in research of such scholars as E. Chachko, P. J. Cardwell, J. Benton Heath, D. Drezner, J. Gordon, B. Horvathy, E. Moret, C. Portela, P. Pospieszna, J. Skrzypczyńska, D. Walentek and others.

Main part. A tool of economic sanctions is known since ancient times as trading bans or embargoes. However since the beginning of the twentieth century economic sanctions have been playing one of the central roles in crises. Accordingly, the main purpose of sanctions can be explained as conflict prevention and resolution. As D. Drezner states, «a driving factor in the imposition of sanctions is the expectation of future conflicts between the sender and target state» (Drezner, 2011, as cited in Silva & Selden, 2020, p. 232). Such restriction measures are widely considered in social sciences, especially in the context of economics, political science, international relations, peace studies, security studies etc. Sanctions can be understood as «non-violent measure that can be applied to influence state and increasingly individual behavior and punish violations of the law» (Chachko & Benthon Heath, 2022, c. 137). B. Horvathy (2015) notes, «in the narrative of the international law and international economic law the economic sanctions are legal instruments applied exceptionally with the aim of implementing objectives of foreign and security policy» (p. 15).

In the field on international relations sanctions are the economic pressure that can be used instead of the military one. The commonest examples of sanction include «financial sanctions, asset freezes, travel bans, restrictions on luxury goods, and arms embargoes» (Drezner, 2011, p. 100). According to Security council Report by the UN (2013), «the use of sanctions can be grouped into five categories: conflict resolution, non-proliferation, counter-terrorism, democratization and the protection of civilians (including human rights)» (p. 3).

As the driving actors of sanctions imposition can be considered the UN, the EU institutions, the USA as institutions and states that have much influence on political and economic processes. On the other hand, their impact on sanction imposition in order to maintain peace or to response to any kind of violations is not equal. As it was concluded by the scholars, «the US employed some five times more sanctions than the UN and double that of the EU in the period between 1990 and 2015» (Attia & Gauvogl, 2019, as cited in Cardwell & Moret, 2022, p. 2).

Considering economic sanctions as the essential tool for resolving or restricting conflicts, it is needed to analyze the effectiveness of sanction policy in the view of the Russian aggression against Ukraine. On the one hand, economic sanctions can be considered as the part of peace building strategy. On the other hand, sanction policy is described as a set of means to prevent the escalation of the conflict but some debates raised the issue of improving procedures of imposition of sanctions to achieve the goals of such economic restriction aimed at conflict resolution.

It is thought to believe that a peace building research and its practical implementation into global politics and international security system would minimize the risks of attack on sovereignty and resolving conflicts by means of war. Scholars engaged in social sciences and intenational relations have focus on such theoretical issues related to sanction policy. Conducting research on sanction policy in regard of Russian aggression against Ukraine scholars have focus on the following issues:

- Working sanction regime as well as the problem of establishment the criteria of the legality of economic sanctions.
- The problem of preventive character of sanctions. In foreign policy sanctions merely are able to respond to a threat or a conflict but not to constrain it.
- Rethinking of importance and effectiveness of economic sanctions for conflict prevention. This issue seems to be one of the most crucial for economic sanctions` analysis, because the

restrictive measures of sanctions are supposed to be effective in order to prevent conflict, building up military potential or war. On the one hand, the sanction policy provoked a discussion on effectiveness of economic sanction because «authoritarian regimes (often target) can shift the burden of sanctions onto the general population and those regimes are at times strengthened by the “rally around the flag” effect produced by the imposition of sanctions» (as cited Silva & Selden, 2020, pp.229-230). «Sanctions at destabilize democratic leaders but have little to no effect on authoritarian regimes» (Chyzh, 2022, p. 499). On the other hand, target states have tend to unite in a coalition for circumvention of sanctions. That is why the sanction imposition on a target state is accompanied with the imposition sanction on the third parties or states.

– Economic interdependence that can be explained as a correlation between support of Ukraine by imposition of sanctions on an aggressor state and their intentions to achieve economic goals.

The latest statement seems to suppose that economic profit can prevail over values. Though the level of readiness to join sanction policy against Russia varies for each nation state. Such a variety has caused the issue of balance between solidarity with Ukraine and achieving economic goals for certain countries. This balance reflects the competing interests of world powers between the desire of internal stability and the readiness to response to unjustified aggression against another country. For instance, in the twentieth century there was an idea, stated by S. Polachek in the article «Conflict and trade», that «states that are highly dependent on trade are more likely to avoid trade-disputing conflict with their trade partners than states that are less interdependent» (as cited Silva & Selden, 2020, p.229). Despite the states` claim to achieve certain economic goals, Russian unjust aggression against Ukraine changed the balance between economic profit and democratic values and principles by shifting it in favour values. As an example, P. M. Silva II and Z. Selden from the University of Florida have done the research on the economic interdependence and economic sanctions, examining the EU members` stances on sanctions imposition against Russia and their dependence on Russian economy. The results of P. M. Silva II and Z. Selden`s study (2020) demonstrate «a modest positive correlation between economic interdependence and support for the sanctions among EU member states» (p. 229). That means that «more interdependent states will be more opposed to sanctions on Russia than those states which have low levels of interdependence» (Silva & Selden, 2020, p.230). «To the contrary, states most opposed to the imposition of sanctions are those that are at least economically interdependent, while some of the most interdependent states are most in favour of sanctions» (Silva & Selden, 2020, p. 230). Before the full-scale war against Ukraine, the number of supporters of imposition sanctions on Russia among the EU members was accompanied with a «dovish» party that tried to hinder in making such a decision. P. M. Silva II and Z. Selden found that «most of EU member states that are particularly exposed to Russian aggressive actions, such as the Baltic states, are highly in favour of imposing sanctions despite the fact they stand to the lose more than most EU members in terms of trade» (Silva & Selden, 2020, pp. 231-232).

After Russia`s annexation of the Crimea peninsula in 2014 the European Union launched economic sanctions on the Russian Federation. In the light of the Russian aggression against Ukraine the stances on imposing of sanctions against Russia were divided into some groups within the EU members. The first group that included Poland, the Baltic states, the UK, the Nordic countries, condemned Russian aggression against Ukraine and promoted the severe sanction regime against Russia. «At the opposite end of the spectrum, Bulgaria, Cyprus, Greece, Italy, Slovenia, Portugal and Spain, but also Hungary and Austria were inclined to engage with Russia due to burgeoning economic ties, cultural and religious links and/or the absence of recent conflicts... In-between both, key members France and Germany adopted a moderate position» (Portela et al, 2021, p. 683). Such a polarization was used by Russia «to split the domestic opinion in the EU member states in the hope of obstructing the renewal of sanctions» (Portela et al, 2021, p. 684) by the means of spreading Russian propaganda and disinformation, interfering into political life in selected countries, supporting pro-Kremlin politicians and imposing counter-sanction like food embargo.

The full-scale Russian war against Ukraine has led to the problem of rethinking of the definition of national security, national interests and unity of Western world. The basic principle of the realistic approach to international relations means that in the face of threat the common action of the states are more effective than the action of a state that is alone. The unprovoked Russian military aggression in Ukraine caused unprecedented measures taken by the Western world, especially the EU, that as it was mentioned has different political preferences and opinions on sanctions against the aggressor state. Despite the contradictory opinions on sanctions imposition on Russia the European Council since 2014 «has progressively imposed restrictive measures on Russia in response to the illegal annexation of Crimea in 2014; Russia`s unprecedented and unprovoked military attack against Ukraine in 2022; the illegal annexation of the Ukraine`s Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions in 2022» («EU restrictive measures», 2022). According to the information on the European Council`s official website, «1241 individuals and 118 entities are subject to an asset freeze and a travel ban because their actions have undermined Ukraine`s territorial integrity, sovereignty and independence» («EU restrictive measures», n.d.).

According to the European Council, «sanctions include targeted restrictive measures (individual sanctions), economic sanctions and visa measures» (EU sanctions against Russia, n.d.). By October 2022 eight packages of sanctions against Russia had been announced by the European Council of the EU. All announced eight packages of sanctions against Russia dated 23 February, 25 February, 2 March, 15 March, 8 April, 3 June, 21 July, 6 October 2022 respectively. That made Russia the most sanctioned state in the world. The eighth package of sanctions is aimed at putting «the price cap related to the maritime transport of Russian oil for third countries and further restrictions on the maritime transport of crude oil and petroleum products to third countries...extending the import ban on steel products...wood pulp and paper, cigarettes, plastics and cosmetics as well as element used in the jewellery industry» («EU adopts its latest package», 2022). «The sanctioning of individuals and entities that have played a role in the organization of illegal “referenda”, representatives of the defence sector, and well-known persons spreading disinformation about the war» («EU adopts its latest package», 2022).

In response to Russian aggression the Department of Treasury of the USA has taken measures to restrict a capability to wage the war against Ukraine, including such measures as prohibition of the participation in market for ruble or non-ruble denominated bonds; blocking sanctions against the Nord Stream 2 pipeline; debt and equity prohibition including «Sberbank» of the Russian Federation, Gazprombank, Open Joint Stock Company Russian Railways etc.; Russian Central Bank to prohibit «any transaction with the Central Bank of the Russian Federation, the National Wealth Fund of the Russian Federation, and the Ministry of Finance of the Russian Federation» («Treasury prohibits transactions», 2022); vessel and aircraft sanctions; Russian elite sanctions and personal sanctions on V. Putin» («U.S. sanctions against Russia», 2022).

To sum up, all the sanction that are imposed on the Russian Federation since the annexation of Crimea can be divided in several categories. First category of sanctions relates to «blocking» sanctions as asset freezes. «Such sanctions have been imposed individually against Russia`s President Putin and other members of the Russian business and political elite» (Chachko & Benthon Heath, 2022, p. 135). The second category of sanctions has focus on the financial system and «includes blocking sanctions against major Russian banks and financial institutions, limitations on transactions with others» (Chachko & Benthon Heath, 2022, c. 136). The measures that were taken by the EU institutions and the USA by the means of the removal of certain Russian financial institutions from the SWIFT system, the ban of all Russian transactions with the Central Bank of the Russian Federation. The third category as E. Chachko and J. Benthon Heath (2022) stated is energy, when «the United States banned the import of Russian oil, liquefied natural gas, and coal, as well as any new U.S. investment in Russia`s energy sector» (p. 136). With the sixth package of sanctions the European Council imposed sanctions on the «purchase, import or transfer of crude oil and certain petroleum products from Russian into the EU» («Russia`s aggression», 2022).

The fourth category relates to international trade. «The United States and other countries have imposed export controls designed to curtail Russian access to necessary commodities and

technologies and to hinder Russia's military buildup» («Implementation of sanctions», 2022). In addition, in response to illegal «referendum» conducted by Russia in Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions, the USA President's administration announced new economic restrictions that «target several front companies outside of Russia that were created this year to help major Russian military suppliers evade the sanctions they had already faced» (Macias & Wilkie, 2022).

The fifth category relates to transportation by shutting the airspace from Russian planes by the ban the Russia's Aeroflot, its airspace both for passengers and cargo. These measure were announced by the USA, the EU, the UK, Iceland, Switzerland, Canada and other states.

The sixth category of «these measures have been accompanied by an exodus of private actors. BP, Apple, McDonald's, Mastercard, and Visa, among others, have suspended operations in Russia» (Chachko & Benthon Heath, 2022, c. 136).

Finally, the travel restrictions for Russian tourists. After debates within the EU on ban Russian tourists to enter the territory of the European Union, some of the EU members come to conclusion to impose such a restriction. In September 2022 there was announced a common statement of the Baltic states and Poland on restriction measures the Russians' entry into their country. Alongside above-mentioned decision, in the end of September the Finnish government announced the restriction on the entry of Russian tourists into its territory.

In order to prevent the cooperation between third parties and Russian firms and banks is used a mechanism of the punishment of the third parties in other countries for their cooperation and contribution to Russian economy. This type of sanction policy is called «secondary sanctions». As it stated in the USA discourse, «to make Russia radioactive to non-U.S., non-European businesses as well» (Stein & Whalen, 2022).

The unprecedented sanctions imposed by the leading countries demonstrate the unity of the world around the idea of the territorial integrity and international law. The unity around the condemnation of Russia's aggressive policy towards another country, even by countries that traditionally adhere to the principle of neutrality in foreign policy, indicates a shift in the understanding of the world order, where the aggressor country should be strongly condemned and isolated. As an example, despite adhering to the principle of neutrality, the Singapore's government launched sanctions against Russia in response to its invasion of Ukraine giving the proof that «we cannot accept the Russian government's violation of the sovereignty and territorial integrity of another sovereign state. For a small state like Singapore, this is not a theoretical principle, but a dangerous precedent» («Ministry of Foreign Affairs», 2022). The reaction of neutral states could demonstrate a revision of the world order, where imperialist encroachments must be overcome with a decisive response by the world community.

Despite Russia has been violating the sovereignty, territorial integrity of other states as well as international law with its aggressive imperialistic policy during all Russia's history, the unprecedented invasion on Ukraine forced international community to unite in response to such actions of state-aggressor. The full-scale war against Ukraine has made a precedent in modern international relations that should not be ignored. That is why sanction policy as a tool to weaken an aggressor state has been implemented by leading states.

The war unleashed by Russia has opened a new era of warfare that includes not only conventional, cyber or diplomatic war, but also economic war that means, as the European Commission President U. von der Leyen stated, the «toughest sanctions the world has ever seen» («Ursula von der Leyen announces», 2022). Nevertheless, the effectiveness of sanctions remains difficult to assess in a short-term perspective because of the lack of data from the target Russia that is still spreading disinformation of its «growing power» since the sanctions have been imposed. As Russian President was speaking at the Eastern Economic Forum in Vladivostok on 7 September 2022 that «instead of having the effect the West desired, the sanctions were eroding the quality of life for Europeans and poorer countries were losing access to food» (Michaelsen, 2022). Such statements indicate not only Russia's disregard for international law and its desire to continue the war against a sovereign state, but also its attempts to point out the impunity of its actions and the

ineffectiveness of sanctions by means of falsifying of facts. That is why, the victory in war against the enemy, that is confident in its impunity, can be achieved both by military and economic means, as well as by the unity of Ukraine's partners and allies. The effectiveness of sanctions as an alternative to military conflict should be further examined, based on a fact that «the accurate empirical assessment of the effectiveness of the sanctions is difficult for two reasons: time-frame and access to data. When it comes to assessing the impact of economic sanctions, six months is normally not enough time. Indeed, economists believe the real debate on the Russia sanctions goes beyond 2022» (Michaelsen, 2022).

Conclisions. The present analysis explores that while the war continues in Ukraine, the topic of sanctions policy against Russia remains relevant. Russia remains one of the biggest potential threats in the world as a terrorist state that uses nuclear blackmail, commits genocide against the Ukrainian people, disregards international law and the borders of other states as well as threatens the world with the unleashing new world war. The sanctions imposed on Russia are unprecedented, but it can be foreseen that due to further Russia`s criminal actions on the territory of Ukraine, they will further increase, as the support of Ukraine by its allies and partners. As it was mentioned above, sanctions affect authoritarian states the least, and the entire burden of sanctions is borne by the citizens of a targeted state. Therefore, studying the areas that will most affect the Russian economy is needed. To achieve this purpose the study of smart sanctions is promising, as well as the effectiveness of the already imposed sanctions. Nevertheless, economic sanctions on aggressive Russia should be accompanied with the increasing military capability of the Armed Forces of Ukraine to ensure the Ukraine`s victory against the aggressor state, which can be achieved in the conditions of a military victory of Ukraine and further demilitarization of Russia.

REFERENCES:

1. Cardwell, P. J. & Moret, E. (2022). The EU, sanctions and regional leadership. *European Security*. 1-21. <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2085997>
2. Chachko, E.& Benthon Heath, J (2022). A watershed moment for sanctions? Russia, Ukraine, and the economic battlefield. *Cambridge University Press, AJII*, Vol. 116, 135-139. doi:10.1017/aju.2022.21
3. Chyzh, O. (2022). The impact of Western sanctions on Putin`s war. *Canadian Journal of Political Science*. 55, 496-501. doi:10.1017/S0008423922000336
4. Drezner, D. (2011). Sanctions sometimes smart: targeted sanctions in theory and practice. *International Studies Review*, 13:1, 96-108.
5. *EU adopts its latest package of sanctions against Russia over the illegal annexation of Ukraine`s Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions* (2022, October, 6). European Council. Council of the European Union. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/06/eu-adopts-its-latest-package-of-sanctions-against-russia-over-the-illegal-annexation-of-ukraine-s-donetsk-luhansk-zaporizhzhia-and-kherson-regions/>
6. *EU restrictive measures against Russia over Ukraine* (n.d.). European Council. Council of the European Union. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> Accessed 11 October, 2022.
7. *EU sanctions against Russia explained* (n.d.). European Council. Council of the European Union. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> Accessed 11 October, 2022.
8. Horvathy, B. (2015). Diverging narratives of economic sanctions – some observations on the EU sanctions against Russia. *EU Law Journal*, Vol. 3, No. 2, 15-23.
9. Implementation of sanctions against Russia under the export administration regulations (EAR). 87 FR 12226 (2022). The Rule by the Industry and Security Bureau.

- <https://www.federalregister.gov/documents/2022/03/03/2022-04300/implementation-of-sanctions-against-russia-under-the-export-administration-regulations-ear>
10. Macias, A. & Wilkie, Ch. (2022, September, 30). *U.S. announces new sanctions on Russia in response to Ukraine annexation*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2022/09/30/us-set-to-announce-new-russia-sanctions-over-ukraine-annexation.html>
 11. Michaelsen, Ch. (2022, September, 19). Are the West's sanctions against Russia actually working? *The Conversation*. <https://theconversation.com/are-the-wests-sanctions-against-russia-actually-working-190424>
 12. Ministry of Foreign Affairs Singapore (2022, March, 5). Sanctions and Restrictions Against Russia in Response to its Invasion of Ukraine. [https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2022/03/20220305_sanctions#:~:text=In%20this%20regard%2C%20we%20will,Goods%20\(Control\)%20Order%202021.](https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2022/03/20220305_sanctions#:~:text=In%20this%20regard%2C%20we%20will,Goods%20(Control)%20Order%202021.)
 13. Portela, C., Pospieszna, P., Skrzypczyńska, J. & Walentek, D.(2021). Consensus against all odds: explaining the persistence of EU sanctions on Russia. *Journal of European Integration*. Vol.43, No. 6, 683-699. <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1803854>
 14. *Russia's aggression against Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions* (2022, June 3). European Council. Council of the European Union. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/03/russia-s-aggression-against-ukraine-eu-adopts-sixth-package-of-sanctions/>
 15. Silva, P. & Selden, Z. (2020). Economic interdependence and economic sanctions: a case study of European Union sanctions on Russia. *Cambridge Review of International Affairs*, 33:2, 229-251. <https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1660857>
 16. Stein, J. & Whalen, J. (2022, March, 24). *Biden aides explore rarely used sanctions weapon against Russia*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/us-policy/2022/03/24/russia-economy-sanctions/>
 17. *Treasury prohibits transactions with Central Bank of Russia and imposes sanctions on key sources of Russia's wealth* (2022, February, 28). U.S. Department of the Treasury. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0612>
 18. UN Sanctions. *Security Council Report*. No. 3, 25 November 2013. Accessed April 20, 2022. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/special_research_report_sanctions_2013.pdf
 19. *Ursula von der Leyen announces cap on electricity revenue* (2022, September, 14), Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/eus-ursula-von-der-leyen-announces-cap-on-revenue-from-electricity-to-combat-energy-crisis/a-63112660>
 20. U.S. sanctions against Russia (2022). VedderPrice. <https://www.vedderprice.com/us-sanctions-against-russia>

Анна Меньшеніна,
Кандидат політичних наук,
Варшавський університет/
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

**Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики
у світлі війни Росії проти України**

Військова агресія Росії проти України змусила міжнародне співтовариство відповісти економічними санкціями на найбільший збройний конфлікт у сучасній історії Європи. Більшість країн засудили війну Росії проти України, запровадивши санкції проти

Російської Федерації, спрямовані на розрив економічних зв'язків із Росією. Після двох світових воєн для запобігання таким масштабним військовим конфліктам засоби економічних обмежень стали важливим інструментом реагування на будь-які зловживання з боку держави-агресора. Економічна війна розглядається як альтернатива традиційній війні. З цієї причини питання санкційної політики стало об'єктом міжнародних відносин, політології, а також досліджень безпеки та миру. Після анексії Криму та війни, розв'язаної Росією на сході України, питання запровадження санкцій проти Росії, їх режим та ефективність стало об'єктом для вищезгаданих досліджень. Після повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року проблемі запровадження санкцій проти Російської Федерації приділяється більше уваги як науковцями, так і політиками. У статті розглянуто особливості санкцій, які застосовуються до країни-агресора. Метою статті є дослідження санкційної політики союзників і партнерів України щодо Росії. В основу статті покладено метод контент-аналізу заяв, офіційних анонсів як урядових, так і надурядових організацій таких як ЄС, ООН, а також статті в періодичних виданнях і наукові роботи, присвячені санкціям. Цей аналіз є проміжним дослідженням санкційної політики проти Росії, який буде потрібний для виявлення неефективності/ефективності економічних санкцій як реакції на російську агресію. Аналіз санкцій як інструменту міжнародної політики може бути використаний для переосмислення важливості економічних санкцій як частини стратегії розбудови миру.

Ключові слова: економічні санкції, Україна, санкційна політика, Росія.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.08>

UDC 327.7 + 341.215.2

Anna Taranenko,

Candidate of Political Science (PhD),

Senior Lecturer, Department of International Relations

National University "Kyiv Mohyla Academy"

ORCID 0000-0003-0268-009X; EMAIL: taranenkoann@yahoo.com

DEMOCRATIC PEACE THEORY FOR RUSSIA-UKRAINE WAR ANALYSIS

The question remains pertinent if the concept of democratic peace is viable for political agenda and international relations system of the 21st c. One can witness both successful and questionable examples of democratic peace theory implementation, yet it is apparent that transition to democracy is not always an unproblematic and consistent process. The goal of the article is to analyze the viability of the democratic peace theory for Russia-Ukraine war analysis. The selected method is historical analysis of the democratic peace theory advancement, Ukraine's and Russia's political development, economic cooperation and participation in international organizations. Besides, secondary data analysis was employed for the research purposes. It can be concluded that democratic peace theory hardly appears to be a viable framework for Russia-Ukraine war analysis.

As to the first tenet of the democratic peace theory – republican institutions – both Ukraine and Russia are republics, and strictly formally fulfill this criterion, yet Russia's being a democracy de facto has proven to be erroneous. Regarding the second tenet of the democratic peace theory – economic interdependence (universal community) – prior to the start of the war in 2014 one could witness a considerable, yet declining level of economic cooperation between Ukraine and Russia, complicated by asymmetrical relationship between the two states. Even though, in accordance with the theory tenet, considerable economic cooperation should have prevented Russian aggression against Ukraine as a trading partner, the initiated war can, apparently, be explained by political and security perceptions which outweighed purely economic factors. Regarding the third tenet of the democratic peace theory, one can witness a certain level of cooperation between Ukraine and Russia within international organizations, yet fundamental ideological differences between the two countries are vividly reflected in this sector. It can be concluded that the democratic peace theory is hardly applicable for Russia-Ukraine war analysis, and the reasons of the ongoing war can be

explained by current Ukraine's standing as democracy in transit and Russia's becoming a consolidated authoritarian regime. Thereby Ukraine is now spearheading a fight for democracy worldwide, while democracy development in Russia is further deteriorating.

Key words: *democracy, peace, theory, Ukraine, civil society, nations in transit, international organizations.*

Introduction. There are numerous versions of democracy as a type of ideology and system of values. Various researchers of different epochs interpreted the notion of democracy in peculiar ways creating particular types of this political regime, e.g. Athenian democracy, Western democracy, social democracy, ethno-democracy, totalitarian democracy, e-democracy, to name a few. Multiple interpretations of democracy sometimes lead to situations when the term is used to denote a type of regime quite remote from «people's rule» in its classical terms, yet it demonstrates the variety and evolution of the said political concept.

Democratic peace is a type of international relations theory aimed at providing a framework for policy analysis and development of specific political agendas. In particular, democratic peace is characterized by such features as rule of law, respect for human rights, non-violence, existence of a constitution as the main law of a country, trust in inherent goodness of human nature, political optimism, belief in ability of nation states to reach agreements and abide by them. Kant (as cited in Simpson 109) discusses three notions for ensuring peace between democracies: republican institutions, a pacific union between states, and an ethos of universal hospitality. Thomas Paine also dwelled on the idea that a world of democratic states will be peaceful (Gat, 73).

Yet, reality appears to be much more complex and multifaceted. Welzel and Kirsch (as cited in Mihr, 2020) analyze the discourse on the variety of notions of democracy. Haerpfer and Kizilova conclude that authoritarian societies are characterized by a widespread «authoritarian notion of democracy», e.g. when political leaders in China claim their political regime to be so-called managed or sovereign democracy (as cited in Mihr, 2020). Such countries as the Democratic Republic of the Congo and the Democratic Republic of North Korea have the term «democracy» included in their official name. Yet these states have the last and penultimate ranks respectively in Democracy Index 2021 (№ 164 and № 165), thus appearing among the bottom five countries in the list (Democracy Index 2021). In accordance with the Constitution of the Russian Federation, Russia is a democratic federative law-governed state. Yet, according to Democracy Index 2021, Russia is on the 124th place out of 167 countries and its regime is characterized as «authoritarian».

One of the core values of a democratic society is freedom of speech and self-expression. Findings from the World Values Survey 2020 show that mass self-expression values are highly important for flourishing of democratic institutions in a society. With the rise of post-industrial society countries with authoritarian regimes come under growing mass pressure for political liberalization (World Values Survey 2020). This process contributed to democratization waves in the 1980s and 1990s and is one of the factors contributing to more recent processes of democracy advancement (World Values Survey 2020). Yet, 2020 and 2021 were characterized by weakening of democracies worldwide and rise of authoritarianism trends, partly due to challenges of fighting COVID-19 pandemic. According to World Ahead 2022 forecast, democracy vs. autocracy is №1 trend to watch in 2022. Strengthening democracy and withstanding authoritarian regimes was mentioned among top three foreign policy priorities of the U.S. in 2021 (Remarks by President Biden on America's Place in the World).

In order to function efficiently democracy needs to be widely accepted by a certain society or community. Diamond (as cited in Mihr, 2020) notes that democracy is more deeply rooted when the citizenry embraces it as «the only game in town». Matter-of-course, such evolution of ideas and perceptions requires time and effort of civil society members.

Respect for human rights is considered to be at the very core of democratic principles. The rights enshrined in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights signed by the majority of the UN member states and subsequent human rights instruments are equally important for democracy as they ensure inclusivity for all groups, including equality in respect of

access to civil and political rights (Lally, 2017). And according to Balibar (2003), egalitarianism (democratic or not) of modern politics is a good illustration of the process of the need to build an «ideological world» common to the exploiters and the exploited, despite their antagonism. Liashchenko (2019) holds that for democracy to function properly, it needs constant protection from its own shortcomings, in particular: excessive will, which can turn into excessive slavery, rejection of virtuous people; and the most destructive one – nurturing a future tyrant who grows from the democratic root of the people's choice. Thus, one can witness a range of perspectives pertinent to interpretation of the term of democracy and implementation of this ideology in the current system of international relations.

The notion of democracy in its application to international relations theory and conflict resolution stipulated the so-called democratic peace theory. One of the arguments in favour of the promotion of liberal democracy all over the world is the belief in the so-called «democratic peace theories», which have their philosophical groundings in Kant's 1795 essay *Perpetual Peace: A Philosophical Study* (Müllerson, 2013). As Wiśniewski (as cited in Opoka, 2016) notes, according to the theory, the probability of the war between two democratic states is very low.

The **problem** remains **pertinent** if the concept of democratic peace is viable for political agenda and international relations system of the 21st century. Dülffer (2020) makes a conclusion that the answer which has received the most widespread acceptance is that there is a causal link between democracy and peace. Developed democracies, per Levy (as cited in Dülffer, 2020), do not wage war against each other - this would be «the closest thing we have to a law in international politics». More specifically, in an ideal final stage of humankind, democracy and peace would prevail worldwide (Dülffer, 2020).

Further spreading of democracy in the 20th century inspired optimism among proponents of Western values and testified to viability of democratic peace theory. In the 1980s, several authors went as far as to claim that the absence of wars between democracies or liberal states is both a fact in international relations and empirical law of International Relations theory (Müllerson, 2013). Wright (as cited in Müllerson, 2013) had analysed major wars since 1480 to 1941 and concluded that the existence of independent states with elective governments, i.e. democracies, greatly enhances the chances of maintaining peace. An important case in this regard is the North-Atlantic Treaty Organization (NATO), which consists of democratic countries. During the history of this organization its member states have never fought each other (Il'ko Kucheriv «Democratic Initiatives» Foundation), with the exception of the Cyprus tension between Greece and Turkey.

Currently Western states can be characterized by strong and deep-rooted democratic traditions. Western states have become consolidated democracies, in other words they are no longer in danger of reverting to authoritarian rule (Sroka et al., 2017). Even though the events surrounding the U.S. presidential elections 2020, to a certain degree, challenged the strength of democratic institutions in the country, the state leadership managed to rectify political instability. European countries are also making efforts to preserve robustness of democratic institutions. Systemic stability and the prospect for a peaceful and cooperative pan-European security order are largely contingent upon the successful transition to the market and multiparty democracy in Europe and along its periphery (Sperling et al., 2003).

Yet, there is a number of exceptions which appear to somewhat thwart postulates of the aforementioned theory. One should note that democracies have been involved in a number of armed conflicts among each other in the 20th century, which, to a certain extent, undermines the above statements about viability of democratic peace theory principles. Among cases of wars between democracies one can note the Yugoslav wars among Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia, Paquisha and Cenepa wars between Ecuador and Peru, Turkish invasion of Cyprus, to name a few. At the same time, one can note that even though the above-mentioned countries have a republican form of government and elective political authorities, they have had a long history of authoritarian regimes. For instance, as to Bosnia and Herzegovina, per Stanovčić (as cited in Palmberger, 2016), «the people», in the sense of *demos* or *plebs* and as political subjects, have lost political influence and meaning in the Yugoslav constitutional system, while the nations and nationalities have become

the main political subjects. As Tepavac (as cited in Palmberger, 2016) holds, its nations enjoyed more equality of rights in Yugoslavia than in any other socialist country, but there was a tremendous lack of universal democratic rights of individuals, uncoupled from the nation.

Advocates of democratic peace theory admit that it is not universally acceptable, however still claim that democracies generally are less belligerent toward one another. The usual response by proponents of democratic peace theory has been to deny the applicability of democratic peace theory to the specific case and to modify their central hypothesis to «democratic states almost never wage war against each other» (Rauch, 2016). Speaking of further applicability of democratic peace theory to conflict resolution and mitigating consequences of crises one can look at how political offenders were viewed in European countries while those transitioned from autocracy towards democracy. Per Van den Wijngaert (as cited in Jansson, 2019), acceptance of political offences in certain contexts made it possible to support those who were in the process of trying to overturn despotic regimes and spread the ideal of the democratic state. Thus, it established the idea that the law limits the state (Jansson, 2019).

Application of democratic peace theory to other cases of Asian, African and European countries leads to ambiguous results. Müllerson (2013) mentions that regime changes (the so-called Arab Spring and Colour Revolutions in some of the former Soviet republics) raise the issue of democratic peace theory usage. In particular, one is suggested to analyze such aspects as external assistance or encouragement of regime change, the use of force for humanitarian purposes and interference in internal conflicts on behalf of either governments or opposition (Müllerson, 2013). For instance, soon after Tunisia President Ben Ali's ouster, Hosni Mubarak's 30-year reign in Egypt would come to an end, and people around the world discussed the prospects of democracy in a region that months prior appeared to be content with authoritarian rule, yet the move to democracy is not that smooth and rapid (Shamaileh, 2017).

Thus, one can witness both successful and questionable examples of democratic peace theory implementation. In any case, it is apparent that the transition to democracy is not always an unproblematic and consistent process. The **goal** of the article is to analyze the viability of the democratic peace theory for Russia-Ukraine war analysis. The **objectives** are to analyze tenets of the democratic peace theory, trace its viability for previous conflict resolution cases and define if it is a relevant framework for Russia-Ukraine war analysis.

The author has utilized the theory of democratic peace grounded in Immanuel Kant's work. Democratic peace theory is one of the most influential paradigms in the study of international relations and international security. The Democratic Peace has emerged as the major 'Kantian' research agenda in the contemporary study of International Relations (McMillan, 2006). According to Kant, first definitive article for perpetual peace is «the civil constitution of every state should be republican», the second article is «the law of nations shall be founded on a federation of free states», the third article is «the law of world citizenship shall be limited to conditions of universal hospitality» (Kant, 1795). Reason, in Kant's view, absolutely condemns war as a legal recourse and makes a state of peace a direct duty, even though peace cannot be established except by a compact among nations (Kant, 1795). In this regard, Meierhenrich (as cited in Manan, 2015) notes that Kant distinguished three «definitive articles» of peace, which together constituted a tripod of peace. In the contemporary international system, Kant's definitive articles of peace correspond to the interlocking institutions of democracy («republican constitution»), economic interdependence («cosmopolitan right» and «universal community»), and international organization («pacific federation») (as cited in Manan, 2015). As to the **problem dimensions that have not been studied previously**, it is worthwhile further analyzing the democratic peace theory usage in the particular case of the Russia-Ukraine war. This theoretical framework being one of the leading paradigms in the research of international relations, it is worthwhile intending to apply it in order to analyze the underlying reasons and triggers of the ongoing Russia-Ukraine war.

The selected **method** is historical analysis of the democratic peace theory advancement, Ukraine's and Russia's political development, economic cooperation and participation in international organizations. Historical research offers perspectives on phenomena that are

unavailable by any other methodological means (Mason et al., 1997). These perspectives reflect the cultural circumstances and ideological assumptions that underlie phenomena and the role played by key decision makers together with long-term economic, social, and political forces in creating them (Mason et al., 1997).

Besides, secondary data analysis was employed for the research purposes. Hakim defines secondary analysis as «any further analysis of an existing dataset which presents interpretations, conclusions or knowledge additional to, or different from, those presented in the first report on the inquiry as a whole and its main results» (as cited in Johnston, 2014). Secondary data analysis was utilized in order to make comparisons of the two countries' in question political and economic development, democracy ratings and transparency indices.

Results and Discussion. Regarding the first tenet of the democratic peace theory – republican institutions – both Ukraine and Russia strictly formally have a republican form of governance, thereby Russia can be considered a republic *de jure*. According to the Constitution of Ukraine, Article 5, Ukraine is a republic. The people are the bearers of sovereignty and the only source of power in Ukraine, thereby the people exercise power directly and through bodies of state power and bodies of local self-government (Constitution of Ukraine). In accordance with the Constitution of the Russian Federation, Russia is a democratic federal law-bound State with a republican form of government.

Moreover, most states in the region of Europe are now republics. Presence of certain regime in a country largely depends on the will and state of mind of its people. The World Values Survey 2020 has over the years shown that people's beliefs play a key role in economic growth, development of democratic institutions and the extent to which societies have well-functioning government. Actualization of the values of freedom and self-expression would prompt citizens to improve the ways in which society and political system are set up by rejecting authoritarian systems which restrict liberties (Mihir, 2020). In the 1990s Western societies assumed that spreading of democracy would be a source of peace in the region, however by 2013, the Russian Federation saw democratization as a threat worth fighting over (D'Anieri, «Democratic Peace – or War», 2017). Thus, even though, formally, both states in question are republics, and, in theory, should not have engaged in an armed conflict, *de facto*, Russia committed an act of aggression against Ukraine.

Regarding the second tenet of the democratic peace theory – economic interdependence (universal community) – the level of economic cooperation between Ukraine and Russia was traditionally considerable in the 20th and 21st c. Ukraine has a long history of economic cooperation with Russia, with the industrial capacities of the two countries being heavily interdependent, especially the energy sector. The level of economic cooperation was also significant prior to 2014 and is still considerable, yet declining. In September 2022 Ukraine completely banned export of goods to Russia.

The decline in trade began approximately a decade ago. During the decade of 2010-2020, the value of Ukraine-Russia foreign trade in goods dropped sharply from 48.63 billion US dollars in 2011 to 10.23 billion US dollars in 2019 (Veremii et al., 2021). Aside from purely economic and trade reasons, there has been a considerable ideological and political component affecting economic cooperation. Russia's economic pressure, which was an important instrument of its policy towards Ukraine until 2014, has reached a qualitatively new level since the beginning of the aggression (Veremii et al., 2021). Thereby it should be noted that military aggression is just one element of the Russian hybrid warfare against Ukraine, other elements include, *inter alia*, trade and economic pressure, energy blockade and cyber-attacks (Permanent Mission of Ukraine to the United Nations). In 2020, Ukraine's trade balance with Russia remained negative and it has decreased significantly compared to 2010-2013 (Veremii et al., 2021).

Russia-Ukraine economic cooperation can be characterized by notable asymmetry. According to some trade positions, Ukraine is still significantly dependent on Russian imports, including energy carriers, mineral products and nuclear fuel, moreover, most of Russia's imported products are goods of strategic importance to Ukraine (Veremii et al., 2021). Identifying alternative markets

for these products' supply is complicated by the factors of transportation and much lower prices, which Russians offer in comparison with other international providers (Veremii et al., 2021).

Thus, one can witness a significant, yet declining level of economic cooperation between Ukraine and Russia. In accordance with the second tenet of the democratic peace theory, close economic cooperation should prevent countries from engaging in an armed conflict. Yet, presence of an asymmetric economic relationship between Russia and Ukraine, divergent views of further political development, coupled by aggressive Russian foreign policy means increased the likelihood of an armed conflict. Even though, according to the democratic peace theory tenet, considerable economic cooperation should have prevented Russian aggression against Ukraine as a trading partner, the initiated war can, apparently, be explained by political motives and security perceptions, which outweighed economic factors.

Concerning the third tenet of the democratic peace theory – international organizations (pacific federation) – there are a few stumbling blocks between Ukraine and Russia in this regard. Ever since gaining independence in 1991, Ukraine has been gravitating toward integration into Western institutions and away from Eurasian vector. In particular, Ukraine has always been very cautious about engagement in the Commonwealth of Independent States (CIS) activities. The CIS was founded in December 1991 with the aim of maintaining ties among the USSR republics, which were in the process of gaining independence. Ukraine is one of the founding states of the CIS, at the same time Ukraine is not the organization member, because it did not sign the CIS Statute (Ministry of Justice of Ukraine). In February 2021, Ukraine withdrew from the CIS Agreement on Coordination of Interstate Relations (Cabinet of Ministers of Ukraine). Ukrainian government supported the initiative of the Ministry of Digital Transformation and the State Service of Special Communication and Information Protection to withdraw from the Agreement on Coordination of Postal and Electric Communications (Cabinet of Ministers of Ukraine). Thus, Ukraine has been consistently distancing itself from this organization aimed at reviving the Soviet legacy.

Ukraine also refused to join Eurasian Customs Union spearheaded by the Russian Federation, Belarus and Kazakhstan. The goal of this organization further joined by Armenia and Kyrgyzstan was to set up a single market of goods and services (World History Institute). Ukraine has traditionally been reluctant toward enhancing Eurasian integration, even though it has been participating in respective negotiations for a while (World History Institute).

During the first decade of the 21st c., Ukraine has been making efforts to balance both Western and Eurasian vectors of economic and political development. Yet, Russia has been voicing strong concerns against Ukraine's potential participation in both the EU and Eurasian Customs Union. In view of aggression against Ukraine, since January 1 2016 Russia suspended free trade agreement between Russia and Ukraine and announced transition to trade rules applicable to the EU members (World History Institute). Since the start of the war, Ukraine and Russia introduced respective economic sanctions against each other. Ukraine, for its part, keeps adjusting its standards and legislation to the standards of the EU, following the selected European integration vector (World History Institute).

Still, one of the most serious impediments in Ukraine-Russia bilateral relations is Ukraine's aspirations to join Euro-Atlantic structures – the EU and NATO. In accordance with the 2018 amendments to the Constitution, Ukraine reaffirms the irreversibility of the country's European and Euro-Atlantic course (Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine). Ukraine and Russia have completely divergent opinions in this regard. Thus, the Revolution of Dignity started after Ukrainian political leadership's refusal to progress with further EU integration in 2013. In particular, protests began after the Ukrainian government decided not to sign the Association Agreement with the EU.

Ukraine's potential membership in NATO is a source of one of the deepest Russian insecurities. Despite militarization of the occupied Crimea and parts of Donbas, the Russian Federation fears further NATO extension eastwards and attempts to avoid it at all costs, including political manipulation, intimidation of the Ukrainian population, hybrid warfare tactics, disinformation campaigns, cyberattacks and, eventually, direct military aggression. Russia even

tried to obtain guarantees of Ukraine's non-accession from the NATO leadership, completely ignoring national sovereignty of Ukraine and basics of international order established by the UN Charter. Thus, Ukraine and Russia lack mutual vision on participation in a number of influential international organizations.

The two countries keep cooperating on the global and regional level within such international organizations as the United Nations (UN), Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) and until 2022 – in the Council of Europe (COE). Ukraine is one of the founding members of the UN, along with Russia. Both countries have played an important role in the UN institutions' development during past decades. Yet, presently there are serious tensions related to Russia's status in the UN Security Council (UNSC) as a permanent member with the "veto" right, infamous for blocking decisions on Ukraine after the start of the Russia-Ukraine war. For instance, in 2014, owing to the negative vote of one of its permanent members, the UNSC failed to adopt a draft resolution, which urged countries not to recognize the results of the March 2014 referendum in Crimea (UN Security Council Action on Crimea Referendum Blocked, United Nations). The resolution would have reaffirmed Ukraine's «sovereignty, independence, unity and territorial integrity» and stated that the referendum «can have no validity» (UN Security Council Action on Crimea Referendum Blocked, United Nations).

The UN community keeps supporting Ukraine's case. A strong voice of the UN General Assembly (UNGA) is an important element of international pressure to make Russia begin de-occupation of Ukrainian territory (Permanent Mission of Ukraine to the United Nations). Russia's breaches of international law are now being regarded by the International Criminal Court, the International Court of Justice, Arbitration proceedings under UN Convention on the Law of the Sea and European Court for Human Rights (Permanent Mission of Ukraine to the United Nations). UN Human Rights Monitoring Mission (HRMMU) was deployed on 14 March 2014 to monitor and report on the human rights situation throughout Ukraine, with particular attention to the Crimea, eastern and southern regions of Ukraine (Permanent Mission of Ukraine to the United Nations). Since 2014, the GA has already adopted nine resolutions reaffirming its commitment to Ukraine's territorial integrity and condemning the temporary occupation of Ukraine's territories by Russia (Statement by the Delegation of Ukraine at the UN General Assembly Debate).

Thus, even though both Ukraine and Russia have a long history of cooperation with the UN, the war triggered by Russia seriously hindered this bilateral and multilateral cooperation. Russia's aggression was condemned by the majority of the UN members. Currently, the UN keeps helping Ukraine to restore its rights and territorial integrity, while the Russian Federation attempts to block respective decisions via the United Nations Security Council.

Ukraine and Russia to a certain extent keep cooperating within the OSCE framework. On 21 March 2014, the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM) was deployed, following a request to the OSCE by Ukraine's government and a consensus decision by all 57 OSCE participating States (Permanent Mission of Ukraine to the United Nations). The SMM was an unarmed, civilian mission, with a mandate covering the entire territory of Ukraine, and its main tasks were to observe and report on the situation in Ukraine; as well as facilitate dialogue among all parties to the conflict (Permanent Mission of Ukraine to the United Nations). OSCE responses to the crisis in and around Ukraine included high-level diplomacy and multilateral dialogue; monitoring the security situation on the ground; promoting respect for human rights and fundamental freedoms; and strengthening democratic institutions and practices (Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE). Per the US Mission to the OSCE, Russia's ongoing aggression against Ukraine, with its military build-up on Ukraine's border at the beginning of 2022, was the greatest security threat facing Europe today: by violating its neighbor's sovereignty and undermining its territorial integrity, Russia aimed to prevent Ukraine from its freely chosen path of full Euro-Atlantic integration. The Russian-Ukrainian confrontation and devastating impact of the ongoing Russian aggression against Ukraine on the European security architecture is a priority of the OSCE agenda since early 2014 (Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE). Overwhelming majority of the OSCE members recognize that

restoration of constructive cooperation in the OSCE area is impossible without correcting commitments of the OSCE, violated by Russia (Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE). In spring 2022 after intensification of the Russian aggression the SMM was closed.

The OSCE was a part of the Trilateral Contact Group (TCG) for negotiations concerning war in Donbas. Trilateral Contact Group, established in June 2014, became a key mediation tool of the OSCE in this war (Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE). The TCG included four Working Groups on political, security, economic and humanitarian issues (position of the Ukrainian side on the necessity to establish an additional Working Group on border was not supported by the Russian side) (Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE). Thus, OSCE served as the chief mediator in the Donbas confrontation, while Russia's and Ukraine's cooperation within this organization was once again characterized by tensions related to the ongoing war. In September 2022 President of Ukraine Volodymyr Zelensky cancelled the decrees on Ukrainian delegation's participation in the TCG, thus the group was dissolved.

Ukraine and Russia used to have a certain level of cooperation within the framework of the Council of Europe (COE), one of the oldest regional organizations in Europe. One should note uneasiness related to Russia's return to the organization in 2019 after five year of suspension despite ongoing occupation of the Crimea (Warsaw Institute). Since Ukraine's accession to the Council of Europe in 1995, one of the main objectives of co-operation has been to support the country in fulfilling its statutory obligations (Ukraine, Council of Europe). Yet, Ukraine willingly took a number of commitments beyond these obligations in order to enhance democracy and the rule of law in the country (Ukraine, Council of Europe). The COE Action Plan for Ukraine 2018-2022 priorities include relevant judgements of the European Court of Human Rights, resolutions, recommendations and opinions of the COE institutions and expert advisory bodies (Ukraine, Council of Europe). Besides, current Action Plan takes into account the achievements of the Action Plan 2015-2017 and covers the following areas of co-operation: human rights, rule of law and democracy (strengthening democratic governance, promoting participation and diversity) (Ukraine, Council of Europe). Thus, democracy development in Ukraine is regarded as a priority of Ukraine-COE cooperation.

Russia used to be an active member of the COE. The Russian Federation became the 39th Member State of the Council of Europe in February 1996 (Russian Federation, Council of Europe). Actions of the Council of Europe in the Russian Federation include prevention of torture, fight against racism, protection of social rights, protection of minorities, fight against corruption, fight against trafficking in human beings, fight against money laundering, justice system and democracy through law (Russian Federation, Council of Europe). In 2014, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) suspended the voting rights of the Russian delegation due to the annexation of the Crimea and the Kremlin's support for pro-Russians separatists in the Ukrainian Donbas (Warsaw Institute). At first, Moscow responded by boycotting the Assembly, then it stopped paying annual membership contributions to the Council of Europe (one of the largest amounts) (Warsaw Institute). Yet, in 2019 Russia's rights in PACE were restored.

COE kept its diplomatic pressure on Russia. Decision of the Committee of Ministers of the COE «Human Rights Situation in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)» of May 11, 2021 urged Russia to uphold its obligations under international law and restore territorial integrity of Ukraine within its internationally recognised borders, release and allow the return of all Ukrainian citizens and revoke the decision declaring the Mejlis of the Crimean Tatar People an extremist organisation (Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe). In March 2022 after full-scale invasion into Ukraine Russia ceased to be a member of the Council of Europe.

As a summation, regarding the third tenet of the democratic peace theory, one can witness a certain level of cooperation between Ukraine and Russia within international organizations, yet fundamental ideological differences between the two countries are vividly reflected in this sector.

Ukraine's and Russia's views are divergent regarding their values and further political development and, respectively, the countries have different stances towards participation in international organizations. Ukraine's aspirations to continue integration with the EU triggered political confrontation and resulted in the ongoing war with the Russian Federation. Moreover, Ukraine's aspirations to join the NATO are perceived as a source of deep insecurity by Russia, which contributed to a considerable tension and uncertainty on the international arena at the end of 2021 – start of 2022. Therefore, lack of active stable cooperation between Ukraine and Russia in the sphere of international organizations aligns with the countries' mutual animosity and can, respectively, explain the war between the states, in accordance with the third tenet of the democratic peace theory.

Based on the analysis of the three tenets of democratic peace theory, it can be concluded that, overall, Ukraine-Russia relations prior to 2014 only partly corresponded to the formal criteria of the theory postulates: presence of republican governments, economic cooperation and participation in common international organizations. The war, which, nevertheless, started, can, apparently, be explained by the actual level of democratic development in Ukraine and Russia, the former being a transitional democracy aspiring for further strengthening of democratic values, while the latter becoming a consolidated authoritarian regime. The main argument of democratic peace theory stipulates that liberal democracies do not engage in wars against each other and this has, so far, been empirically proven to be true (Tenenbaum, 2012). The emphasis here is on two key words: stable and liberal (Tenenbaum, 2012).

One can trace a clear connection between conflict resolution and development of strong democratic state institutions, such as effective legislation, vibrant civil society, transparent policies and accountable government, in particular, in the security sector. Galletti and Wodzicki note that rights holders are not simply reliant on the good will of the state to deliver rights, but should participate actively in developing and implementing policies that provide for those rights (as cited in Hofmann et al., 2016). Hänggi holds that it is not only the question of effective delivery of security, but also a concern for ensuring that such delivery respects democratic principles, the rule of law and human rights (as cited in Hofmann et al., 2016).

Post-Soviet states are often defined as incipient democracies, characterized by internal ideological tensions, clashes between old and new elites, nationalistic and conservative powers on political arena and emergent traditions of democratic institutions building. Most Western studies on political transformation tend to conclude that the optimal path of political change is described by the process of democratization, e.g. that is from an autocratic, totalitarian Soviet Republic toward a «consolidated democracy» (Haerpfer & 2018a, as cited in Mihr, 2020, p. 14). While analyzing post-Soviet space, local scholars believe that the period of post-Soviet transition in the region is already complete and as a result the «emergence of albeit authoritarian, but generally consolidated new types of political regimes that form sovereign statehood» took place (Malysheva, 2018, as cited in Mihr, 2020, p. 14). One can note that the utilized terms are «albeit authoritarian» and «generally consolidated», claiming that post-Soviet republics are democracies in transit rather than fully developed democracies for the time being.

Considering the criterion of international democracy rankings, there is a noticeable difference between Ukraine and Russia. According to Democracy Index 2021, Russia is on the 124th place out of 167 countries and its regime is characterized as «authoritarian», while Ukraine is on the 86th place out of 167 countries and is characterized by «hybrid» regime (Democracy Index 2021). Per this rating, Ukrainian positions are considerably better than Russian ones. Per Corruption Perceptions Index, Russia has 29/100 score (100 is very clean and zero is highly corrupt) and 136th rank among 180 countries (Corruption Perceptions Index 2021. Russia), while Ukraine has 32/100 score and 122nd rank (Corruption Perceptions Index 2021. Ukraine). Thus, per this criterion, overall, Ukraine's score is better than Russia's, yet both countries need to keep fighting corruption.

Besides, in order to assess the countries' level of democratization one needs to look at the aspect of elections. Tenenbaum notes that only states that hold free and fair elections on a regular basis, safeguard the rights of the minority and possess an independent judiciary fall within the

province of the definition of democracy (Tenenbaum, 2012). 2018 presidential elections in Russia can hardly be called fair and transparent. It was concluded that, overall, the process of handling election complaints lacked transparency (Russian Federation Presidential Election 18 March 2018. ODIHR Election Observation Mission Final Report). Out of a multitude of petitions, the Central Election Commission (CEC) deemed 420 to constitute complaints, but only considered two in public sessions and subsequently published those decisions (Russian Federation Presidential Election 18 March 2018. ODIHR Election Observation Mission Final Report). In view of perceived association of civic chambers with state authorities, their observation did not address the lack of legal standing for independent observation by citizenry (Russian Federation Presidential Election 18 March 2018. ODIHR Election Observation Mission Final Report). Besides, in 2020 the President of the Russian Federation Volodymyr Putin agreed to a proposal launched in the Russian Parliament that would reset the constitutional term-limit clock (Tefft, 2020). Theoretically speaking, this change would allow him to stay in power for two more terms of six years each after the current mandate finishes in 2024, extending his time as president until 2036 (Tefft, 2020).

Latest parliamentary elections held in the Russian Federation clearly do not fulfill the requirement of free and fair electoral process. The Russian government has spent the last few months oppressing opposition candidates (Russia's Parliamentary Elections, Explained. Atlantic Council). The Russian leadership convicted and jailed opposition leader Alexei Navalny, qualifying his network an «extremist» organization (Russia's Parliamentary Elections, Explained. Atlantic Council). The Russian government also keeps trying to discredit Navalny's «smart voting» initiative, which is a campaign aimed at increasing elections transparency (Russia's Parliamentary Elections, Explained. Atlantic Council). Thereby, it should be noted that Alexei Navalny became Sakharov Prize 2021 recipient (the most prestigious EU human rights award).

Latest presidential and parliamentary elections in Ukraine took place in 2019. Regarding the presidential elections, per Statement of Preliminary Findings and Conclusions issued by the ODIHR Election Observation Mission on 1 April 2019, the election was competitive, voters had a broad choice and turned out in high numbers (Ukraine Presidential Election 31 March and 21 April 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report). The Election Observation Mission concluded that in the pre-electoral period the law was often not followed in good faith by many stakeholders, which negatively influenced the trust in the election administration, yet fundamental freedoms were overall respected (Ukraine Presidential Election 31 March and 21 April 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report).

Regarding latest parliamentary elections in Ukraine, per the Statement of Preliminary Findings and Conclusions issued by ODIHR Election Observation Mission on 22 July 2019, «in the early parliamentary elections fundamental rights were generally respected, the campaign was competitive, despite numerous malpractices, in particular, in the majoritarian races» (Ukraine Early Parliamentary Elections 21 July 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report). Overall, the electoral administration was competent despite the short time available to prepare the elections, election day was generally peaceful, with observers of the Mission evaluating voting positively in the overwhelming majority of polling stations observed, however procedural shortcomings were noted in the tabulation (Ukraine Early Parliamentary Elections 21 July 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report). Thus, Ukraine's results in respect to holding elections look more optimistic than Russia's.

Besides, one can note two different trends – while Ukraine further aspires toward democracy supported by the international community, including the majority of the UN members, Russia demonstrates strengthening of authoritarianism. In particular, Gnyp (2019) holds that the scale of reforms that should be carried out in the Ukrainian government, political and economic systems, as well as in the society is truly gigantic – it implies no less than a radical transformation of political culture from postcolonial to democratic. After the outbreak of the war in Ukraine, civil society did not withdraw from politics, but became a powerful driving force for reforms; in addition, while the gains so far are still fragile and Ukraine is vulnerable, its movement has been set in the right direction (Gnyp, 2019). Whereas, per McFaul (2021), a comprehensive explanation for Russia's

transition from autocracy and back again counts on both structure and agency, but leans toward agency. In December 1991 the Soviet Union collapsed, its fifteen republics became independent countries, and Russia became a democracy for the first time since 1917 – or maybe for the first time ever (McFaul, 2021). Thirty years later, scholars argue over the degree of dictatorship that has taken hold, but no one classifies Russia as a democracy today (McFaul, 2021). In particular, in 2021, Freedom House gave Russia a global freedom score of 20 out of 100 and Reporters Without Borders' Press Freedom Index ranked Russia 150 of 180 countries (Freedom House, «Freedom in the World 2021: Russia»; Reporters Without Borders, as cited in McFaul, 2021). In the third and fourth waves of democratization, Russia's democratic collapse must rank as one of the most consequential setbacks (Geddes and Huntington, as cited in McFaul, 2021).

There is a clear connection between democracy and efficient civil society functioning. Democracy always goes along with affirmation of civil society organizations, which active citizens freely join for different purposes such as advocating for their interests and more productive dialogue with the authorities (Mihir, 2020). Respectively, lack of democracy is often connected with deficiencies of civil society development. There was little to no bottom-up approach in the former Soviet space, and instead a severe lack of a civil society movement that was ready to take a lead, in part or fully, in the democratization process (Mihir, 2020). Putnam (as cited in Shamaileh, 2017) treatise contends that civic associations have the ability to build trust between citizens, which, in turn, should enhance institutional performance within democracies. In accordance with the democratic peace agenda, it is necessary to develop civil society institutions and actively involve civil society groups in conflict resolution processes. Ukraine and Russia need to further progress in order to reach this goal, yet current respective trends in the two countries are diametrically opposite.

Democratic peace theory posits that interstate conflicts between two liberal democracies may emerge, but these are settled by peaceful rather than violent means. Moreover, this is not to say that liberal democracies may not engage in violent conflicts, but that these always involve a non-liberal democratic international actor (Tenenbaum, 2012). Apparently, in Ukraine-Russia relations namely Russia is characterized by use of illiberal policies and political pressure. Therefore, when tensions rose, a violent conflict was triggered as a means of resolving these tensions rather than resorting to strictly diplomatic instruments. Democratic peace theory is not a universal doctrine and can co-exist with a number of other approaches to peace building. Sroka et al. (2017) claim that one cannot but agree with the view held by the British theoretician of liberalism, John Gray (as cited in Sroka et al., 2017), claiming that states should be free to choose their course of development, as long as they do not represent a threat to others.

It can be **concluded** that democratic peace theory hardly appears to be a viable framework for Russia-Ukraine war analysis. Cases of this theory usage in various regions of the world demonstrate at least partial efficiency of the democratic peace theory and its main postulates, particularly, importance of the republican form of governance, economic cooperation and participation in international organizations as a means of safeguarding peace among nations. Usage of democratic peace theory in post-socialist and post-Soviet countries is often hindered by such factors as ideological differences, notions of prior elites, incipient traditions of democratic institutions' building, nationalism and conservatism. Thus, democratic peace theory can hardly be a productive framework for Russia-Ukraine war analysis, with regard to the three aforementioned tenets.

As to the first tenet of the democratic peace theory – republican institutions – both Ukraine and Russia are republics, and strictly formally fulfill this criterion, with Russia being a republic *de jure*. Regarding the second tenet of the democratic peace theory – economic interdependence (universal community) – the level of economic cooperation between Ukraine and Russia was traditionally significant in the 20th and 21st c. By the start of the war in 2014, one could witness a considerable, yet declining level of economic cooperation between Ukraine and Russia, complicated by asymmetrical relationship between the two states. According to the second tenet of the democratic peace theory, close economic cooperation should prevent countries from engaging in a violent conflict. Yet, presence of an asymmetric economic relationship between Russia and Ukraine, divergent visions of further political development, accompanied by aggressive Russian

foreign policy means increased the likelihood of the war. Even though, in accordance with the democratic peace theory tenet, considerable economic cooperation should have prevented Russian aggression against Ukraine as a trading partner, the initiated war can, apparently, be explained by political and security perceptions which outweighed purely economic factors. Regarding the third tenet of the democratic peace theory, one can witness a certain level of cooperation between Ukraine and Russia within international organizations, yet fundamental ideological differences between the two countries are vividly reflected in this sphere.

Thus, the initiated war can be explained by the statement that Ukraine is a transitional democracy, while Russia is a consolidated authoritarian regime. Ukraine is focused on furthering democratic reforms, such as effective implementation of the rule of law, fighting corruption and strengthening the impartial court system, while Russia keeps adhering to illiberal policies. Ukraine is currently spearheading a fight for democracy worldwide, while democracy development in the Russian Federation is further deteriorating.

SOURCES CITED:

1. Історія членства України в Співдружності Незалежних Держав. Міністерство юстиції України, https://minjust.gov.ua/m/str_55
2. Лященко, І. (2019). Про вади демократичного ладу за Платоном. Політологічний вісник, вип. 82, 38–43
3. Основні етапи євразійської інтеграції та її перспективи. Регіональні дискусії модернізації. Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України, <https://elibrary.ivinas.gov.ua/2769/1/Osnovni%20etapy%20yevraziiskoi%20intehratsii1.pdf>
4. Ясник 9. За час існування НАТО на всій території його членів не було жодної війни, бо країни НАТО не воюють між собою і не дають воювати іншим. (2006, 1 червня). Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, <https://dif.org.ua/article/yasnik-9-za-chas-isnuvannya-nato-na-vsiy-teritorii-yogo-chleniv-ne-bulo-zhodnoi-viyni-bo-kraini-nato-ne-voyuut-mizh-soboyu-i-ne-dayut-voyuivati-inshim>
5. Constitution of the Russian Federation». <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm>
6. Constitution of Ukraine». European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Council of Europe. <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>
7. Constitution of Ukraine». Ukrainian Parliament. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Corruption Perceptions Index 2021. Russia». Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/rus>
9. Corruption Perceptions Index 2021. Ukraine». Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ukr>
10. Council of Europe Restores Russia's Rights in PACE Despite Ukraine's Protests». (2019, 27 June). Warsaw Institute. <https://warsawinstitute.org/council-europe-restores-russias-rights-pace-despite-ukraines-protests/>
11. Decision of the Committee of Ministers of the Council of Europe «Human Rights Situation in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)». (2021, May 11). Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe. <https://coe.mfa.gov.ua/en/news/decision-committee-ministers-council-europe-human-rights-situation-autonomous-republic-crimea-and-city-sevastopol-ukraine>
12. Democracy Index 2021. Economist Intelligence. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>
13. Democratic Peace - or War? Paul D'Anieri Assesses the Russia-Ukraine Conflict». (2017, 25 September). Ukrainian Research Institute. Harvard University <https://huri.harvard.edu/news/democratic-peace-or-war-paul-danieri-assesses-russia-ukraine-conflict>
14. Douglas, R. (2014). *Law, Liberty and the Pursuit of Terrorism*. Ann Arbor University of Michigan Press

- 15.Dülffer, J. (2020). The Democratic Peace Controversy in Retrospect as a «Civilizing Mission»? a Theory Revisited. In *Civilizing Missions in the Twentieth Century*. Barth, Boris & Hobson, Rolf (eds.), E-Book (PDF), 42–176, doi.org/10.1163/9789004438125_008
- 16.Gat, A. (2005). The Democratic Peace Theory Reframed: The Impact of Modernity. *World Politics*, vol. 58, no. 1, [Cambridge University Press, Trustees of Princeton University], 73–100, <http://www.jstor.org/stable/40060125>
- 17.Hemmer, B., et al. (2006). Putting the «Up» in Bottom-up Peacebuilding: Broadening the Concept of Peace Negotiations». *International Negotiation*, vol. 11, no. 1, 129–162, doi.org/10.1163/157180606777835739
- 18.Hille, C. (2020). *Clans and Democratization: Chechnya, Albania, Afghanistan and Iraq*. Brill: E-Book, doi.org/10.1163/9789004415485_002
- 19.Hofmann, U. et al. (2016). *Linking Mine Action and SSR through Human Security* V. 15. London: Ubiquity Pres.
- 20.Inglehart–Welzel Cultural Map. World Values Survey, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>
- 21.Jansson, J. (2019). *Terrorism, Criminal Law and Politics. The Decline of the Political Offence Exception to Extradition*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge and New York: Routledge
- 22.Johnston, M. (2014). Secondary Data Analysis: A Method of Which the Time has Come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, no. 3, 2014, 619–626, http://qqml.net/papers/September_2014_Issue/336QQML_Journal_2014_Johnston_Sept_619-626.pdf
- 23.Kant, I. (1795). *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. Mount Holyoke College, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/kant/kant1.htm>.
- 24.Lally, J. (2017). *Global Perspectives & Research for Cambridge International AS & A Level*. Oxford: Oxford University Press.
- 25.MacMillan, J. (2006). «Immanuel Kant and the Democratic Peace» *Classical Theory in International Relations*, edited by Beate Jahn, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, Cambridge, 52–73.
- 26.Manan, M. (2015, January). The Democratic Peace Theory and Its Problems. *Jurnal Ilmiah Hubungan Internasional*, vol. 10, no. 2, 179–194, doi: 10.26593/jihi.v10i2.1315.%25p.
- 27.Mason, R. et al. (1997). A Historical Method for MIS Research: Steps and Assumptions, *MIS Quarterly*, Management Information Systems Research Center, University of Minnesota, vol. 21, no. 3, 307–20, doi.org/10.2307/249499
- 28.McFaul, M. (2021, October). Russia’s Road to Autocracy. *Journal of Democracy*, vol. 32, no. 4, 11–26, <https://www.journalofdemocracy.org/articles/russias-road-to-autocracy/>
- 29.Mihr, A. (ed.). (2020). *Transformation and Development. Studies in the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE)*. OSCE Academy in Bishkek. SpringerOpen.
- 30.Müllerson, R. (2013). *Regime Change. From Democratic Peace Theories to Forcible Regime Change*. Brill. Nijhoff: E-Book (PDF), doi.org/10.1163/9789004232310
- 31.On Russia’s Ongoing Aggression against Ukraine and Illegal Occupation of Crimea». (2021, 9 December). *US Mission to the OSCE*, <https://osce.usmission.gov/on-russias-ongoing-aggression-against-ukraine-and-illegal-occupation-of-crimea-45/>
- 32.Opoka, I. (2016). International Approaches to the Crisis in Ukraine. *The Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, vol. 2, no. 2, 73–102, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-5a02116e-1b4a-460f-bd1d-100c9540b60a>
- 33.OSCE Efforts to Facilitate Resolution of the Russian-Ukrainian Conflict. (2020, January 1). *Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE*, <https://vienna.mfa.gov.ua/en/osce/5043-osce-role>
- 34.Palmberger, M. (2016). *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave Macmillan, doi.org/10.1057/978-1-137-45063-0

35. Rauch, C. (2016). The Power of Perception – Democratic Peace Theory and the American Civil War». *European Review of International Studies*, no. 1(3), 5–30, doi.org/10.3224/eris.v3i1.2
36. Remarks by President Biden on America's Place in the World. (2021, February 4). *The White House*, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/04/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>
37. Russian Aggression. Permanent Mission of Ukraine to the United Nations in New York, <https://ukraineun.org/en/ukraine-and-un/russian-aggression/>
38. Russian Federation. Action of the Council of Europe in Russian Federation. Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/portal/russian-federation>
39. Russian Federation Constitution. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Council of Europe, <https://rm.coe.int/constitution-of-the-russian-federation-en/1680a1a237>
40. Russian Federation Presidential Election 18 March 2018. (2018, 6 June). ODIHR Election Observation Mission Final Report». *OSCE ODIHR*, Warsaw, https://www.osce.org/files/f/documents/2/4/383577_0.pdf
41. Russia's Parliamentary Elections, Explained. (2021, 20 September). *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/event/russias-parliamentary-elections-explained/>
42. Shamaileh, A. (2017). *Trust and Terror: Social Capital and the Use of Terrorism as a Tool of Resistance*. New York: Taylor & Francis Ltd, doi.org/10.4324/9781315505817
43. Simpson, S. (2019, March). Making Liberal Use of Kant? Democratic Peace Theory and Perpetual Peace, *International Relations*, vol. 33, no. 1, 109–128, doi:10.1177/0047117818811463
44. Sperling, J. et al. (eds.). (2003). *Limiting Institutions?: The Challenge of Eurasian Security Governance*. Manchester: Manchester University Press
45. Sroka, A. et al. (eds.). (2017). *Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security*. Peter Lang AG: EPUB, doi.org/10.3726/978-3-653-06974-7
46. Standage, T. (2021, November 8). Ten Trends to Watch in the Coming Year. *The World Ahead 2022*, <https://www.economist.com/the-world-ahead/2021/11/08/ten-trends-to-watch-in-the-coming-year>
47. *Statement by the Delegation of Ukraine at the UN General Assembly Debate on Agenda Item «Situation in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine»*. (2021, February 23). Permanent Mission of Ukraine to the United Nations in New York, <https://ukraineun.org/en/press-center/466-statement-by-the-delegation-of-ukraine-at-the-un-general-assembly-debate-on-agenda-item-situation-in-the-temporarily-occupied-territories-of-ukraine-23-february-2021/>
48. Tefft, J. (2020, July). Understanding the Factors that Will Impact the Succession to Vladimir Putin as Russian President». *Rand*, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE300/PE349/RAND_PE349.pdf
49. Tenenbaum, Y. (2012, December 10). Conceptual Framework: Democratic Peace Theory from the Perspective of the English School Theory of International Relations. *International Relations*. The Oxford University Politics Blog, <https://blog.politics.ox.ac.uk/conceptual-framework-democratic-peace-theory-from-the-perspective-of-the-english-school-theory-of-international-relations/>
50. Ukraine. Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/programmes/ukraine>
51. Ukraine Early Parliamentary Elections 21 July 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report». (2019, November 20). *OSCE ODIHR*, Warsaw, https://www.osce.org/files/f/documents/6/9/439634_0.pdf
52. Ukraine Is Withdrawing from the CIS Agreement on Coordination of Interstate Relations. Government Portal. Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-vihodit-z-ugodi-pro-koordinaciyu-mizhderzhavnogo-zvyazku-snd>
53. Ukraine Presidential Election 31 March and 21 April 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report». (2019, November 20). *OSCE ODIHR*, Warsaw, https://www.osce.org/files/f/documents/8/3/439631_0.pdf

54. UN Security Council Action on Crimea Referendum Blocked». UN News. United Nations, <https://news.un.org/en/story/2014/03/464002-un-security-council-action-crimea-referendum-blocked>
55. Veremii, I. et al. (2021). Transformation of Foreign Economic Relation between Ukraine and the Russian Federation: 2010–2020: Analytical Report. Ed. O. Lytvynenko and O. Sinaiko. Scientific Electronic Edition, Kyiv: NISD, 2021. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/foreign-economic-relation-between-ukraine-and-rf-1_0.pdf
56. Балибар, Э. и Валлерстайн, И. (2003). *Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности*. Москва: Logos-Altera, Ессе Номо.
57. Гнып, М. (2019). Украинская национальная идентичность в переходный период: геополитика и ценности. В *Борьба за Украину. Отстаивание права на самоопределение и схватка геополитических интересов*. Justenhoven, Heinz-Gerhard (ред.). Ужгород: Карпатська Вежа, 17–36.

REFERENCES

1. Istoriiia chlenstva Ukrainy v Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav. Ministerstvo yustytzii Ukrainy, https://minjust.gov.ua/m/str_55
2. Liashchenko, I. (2019). Pro vady demokratychnoho ladu za Platonom. Politolohichni visnyk, vyp. 82, 38–43
3. Osnovni etapy yevraziiskoi intehratsii ta yii perspektyvy. Rehionalni dyskusii modernizatsii. Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, <https://elibrary.ivinas.gov.ua/2769/1/Osnovni%20etapy%20yevraziiskoi%20intehratsii1.pdf>
4. Yasnyk 9. Za chas isnuvannia NATO na vsii terytorii yoho chleniv ne bulo zhodnoi viiny, bo krainy NATO ne voiuuiut mizh soboiu i ne daiut voiuvaty inshym. (2006, 1 chervnia). Fond Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva, <https://dif.org.ua/article/yasnik-9-za-chas-isnuvannya-nato-na-vsiy-teritorii-yogo-chleniv-ne-bulo-zhodnoi-viyni-bo-kraini-nato-ne-voyuyut-mizh-soboyu-i-ne-dayut-voyuvati-inshim>
5. Constitution of the Russian Federation. <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm>
6. Constitution of Ukraine. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Council of Europe. <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>
7. Constitution of Ukraine. Ukrainian Parliament. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Corruption Perceptions Index 2021. Russia». Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/rus>
9. Corruption Perceptions Index 2021. Ukraine». Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ukr>
10. *Council of Europe Restores Russia's Rights in PACE Despite Ukraine's Protests*». (2019, 27 June). Warsaw Institute. <https://warsawinstitute.org/council-europe-restores-russias-rights-pace-despite-ukraines-protests/>
11. *Decision of the Committee of Ministers of the Council of Europe «Human Rights Situation in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)»*». (2021, May 11). Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe. <https://coe.mfa.gov.ua/en/news/decision-committee-ministers-council-europe-human-rights-situation-autonomous-republic-crimea-and-city-sevastopol-ukraine>
12. Democracy Index 2021. Economist Intelligence. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>
13. *Democratic Peace - or War? Paul D'Anieri Assesses the Russia-Ukraine Conflict*». (2017, 25 September). Ukrainian Research Institute. Harvard University <https://huri.harvard.edu/news/democratic-peace-or-war-paul-danieri-assesses-russia-ukraine-conflict>
14. Douglas, R. (2014). *Law, Liberty and the Pursuit of Terrorism*. Ann Arbor University of Michigan Press

15. Dülffer, J. (2020). The Democratic Peace Controversy in Retrospect as a «Civilizing Mission»? a Theory Revisited. In *Civilizing Missions in the Twentieth Century*. Barth, Boris & Hobson, Rolf (eds.), E-Book (PDF), 42–176, doi.org/10.1163/9789004438125_008
16. Gat, A. (2005). The Democratic Peace Theory Reframed: The Impact of Modernity. *World Politics*, vol. 58, no. 1, [Cambridge University Press, Trustees of Princeton University], 73–100, <http://www.jstor.org/stable/40060125>
17. Hemmer, B., et al. (2006). Putting the «Up» in Bottom-up Peacebuilding: Broadening the Concept of Peace Negotiations». *International Negotiation*, vol. 11, no. 1, 129–162, doi.org/10.1163/157180606777835739
18. Hille, C. (2020). *Clans and Democratization: Chechnya, Albania, Afghanistan and Iraq*. Brill: E-Book, doi.org/10.1163/9789004415485_002
19. Hofmann, U. et al. (2016). *Linking Mine Action and SSR through Human Security*, vol. 15. London: Ubiquity Pres.
20. Inglehart–Welzel Cultural Map. World Values Survey, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>
21. Jansson, J. (2019). *Terrorism, Criminal Law and Politics. The Decline of the Political Offence Exception to Extradition*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge and New York: Routledge
22. Johnston, M. (2014). Secondary Data Analysis: A Method of Which the Time has Come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, no. 3, 2014, 619–626, http://qqml.net/papers/September_2014_Issue/336QQML_Journal_2014_Johnston_Sept_619-626.pdf
23. Kant, I. (1795). *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. Mount Holyoke College, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/kant/kant1.htm>.
24. Lally, J. (2017). *Global Perspectives & Research for Cambridge International AS & A Level*. Oxford: Oxford University Press.
25. MacMillan, J. (2006). «Immanuel Kant and the Democratic Peace» *Classical Theory in International Relations*, edited by Beate Jahn, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, Cambridge, 52–73.
26. Manan, M. (2015, January). The Democratic Peace Theory and Its Problems. *Jurnal Ilmiah Hubungan Internasional*, vol. 10, no. 2, 179–194, doi: 10.26593/jihi.v10i2.1315.%25p.
27. Mason, R. et al. (1997). A Historical Method for MIS Research: Steps and Assumptions, *MIS Quarterly*, Management Information Systems Research Center, University of Minnesota, vol. 21, no. 3, 307–20, doi.org/10.2307/249499
28. McFaul, M. (2021, October). Russia’s Road to Autocracy. *Journal of Democracy*, vol. 32, no. 4, 11–26, <https://www.journalofdemocracy.org/articles/russias-road-to-autocracy/>
29. Mihr, A. (ed.). (2020). *Transformation and Development. Studies in the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE)*. OSCE Academy in Bishkek. SpringerOpen.
30. Müllerson, R. (2013). *Regime Change. From Democratic Peace Theories to Forcible Regime Change*. Brill. Nijhoff: E-Book (PDF), doi.org/10.1163/9789004232310
31. On Russia’s Ongoing Aggression against Ukraine and Illegal Occupation of Crimea». (2021, 9 December). *US Mission to the OSCE*, <https://osce.usmission.gov/on-russias-ongoing-aggression-against-ukraine-and-illegal-occupation-of-crimea-45/>
32. Opoka, I. (2016). International Approaches to the Crisis in Ukraine. *The Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, vol. 2, no. 2, 73–102, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-5a02116e-1b4a-460f-bd1d-100c9540b60a>
33. OSCE Efforts to Facilitate Resolution of the Russian-Ukrainian Conflict. (2020, January 1). *Permanent Mission of Ukraine to International Organizations in Vienna. OSCE*, <https://vienna.mfa.gov.ua/en/osce/5043-osce-role>
34. Palmberger, M. (2016). *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave Macmillan, doi.org/10.1057/978-1-137-45063-0

35. Rauch, C. (2016). The Power of Perception – Democratic Peace Theory and the American Civil War». *European Review of International Studies*, no. 1(3), 5–30, doi.org/10.3224/eris.v3i1.2
36. Remarks by President Biden on America's Place in the World. (2021, February 4). *The White House*, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/04/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>
37. Russian Aggression. Permanent Mission of Ukraine to the United Nations in New York, <https://ukraineun.org/en/ukraine-and-un/russian-aggression/>
38. Russian Federation. Action of the Council of Europe in Russian Federation. Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/portal/russian-federation>
39. Russian Federation Constitution. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Council of Europe, <https://rm.coe.int/constitution-of-the-russian-federation-en/1680a1a237>
40. Russian Federation Presidential Election 18 March 2018. (2018, 6 June). ODIHR Election Observation Mission Final Report». *OSCE ODIHR*, Warsaw, https://www.osce.org/files/f/documents/2/4/383577_0.pdf
41. Russia's Parliamentary Elections, Explained. (2021, 20 September). *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/event/russias-parliamentary-elections-explained/>
42. Shamaileh, A. (2017). *Trust and Terror: Social Capital and the Use of Terrorism as a Tool of Resistance*. New York: Taylor & Francis Ltd, doi.org/10.4324/9781315505817
43. Simpson, S. (2019, March). Making Liberal Use of Kant? Democratic Peace Theory and Perpetual Peace, *International Relations*, vol. 33, no. 1, 109–128, doi:10.1177/0047117818811463
44. Sperling, J. et al. (eds.). (2003). *Limiting Institutions?: The Challenge of Eurasian Security Governance*. Manchester: Manchester University Press
45. Sroka, A. et al. (eds.). (2017). *Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security*. Peter Lang AG: EPUB, doi.org/10.3726/978-3-653-06974-7
46. Standage, T. (2021, November 8). Ten Trends to Watch in the Coming Year. *The World Ahead 2022*, <https://www.economist.com/the-world-ahead/2021/11/08/ten-trends-to-watch-in-the-coming-year>
47. *Statement by the Delegation of Ukraine at the UN General Assembly Debate on Agenda Item «Situation in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine»*. (2021, February 23). Permanent Mission of Ukraine to the United Nations in New York, <https://ukraineun.org/en/press-center/466-statement-by-the-delegation-of-ukraine-at-the-un-general-assembly-debate-on-agenda-item-situation-in-the-temporarily-occupied-territories-of-ukraine-23-february-2021/>
48. Tefft, J. (2020, July). Understanding the Factors that Will Impact the Succession to Vladimir Putin as Russian President». *Rand*, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE300/PE349/RAND_PE349.pdf
49. Tenenbaum, Y. (2012, December 10). Conceptual Framework: Democratic Peace Theory from the Perspective of the English School Theory of International Relations. *International Relations*. The Oxford University Politics Blog, <https://blog.politics.ox.ac.uk/conceptual-framework-democratic-peace-theory-from-the-perspective-of-the-english-school-theory-of-international-relations/>
50. Ukraine. Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/programmes/ukraine>
51. Ukraine Early Parliamentary Elections 21 July 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report». (2019, November 20). *OSCE ODIHR*, Warsaw, https://www.osce.org/files/f/documents/6/9/439634_0.pdf
52. Ukraine Is Withdrawing from the CIS Agreement on Coordination of Interstate Relations. Government Portal. Cabinet of Ministers of Ukraine, <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-vihodit-z-ugodi-pro-koordinaciyu-mizhderzhavnogo-zvyazku-snd>
53. Ukraine Presidential Election 31 March and 21 April 2019. ODIHR Election Observation Mission Final Report». (2019, November 20). *OSCE ODIHR*, Warsaw, https://www.osce.org/files/f/documents/8/3/439631_0.pdf

54. UN Security Council Action on Crimea Referendum Blocked». UN News. United Nations, <https://news.un.org/en/story/2014/03/464002-un-security-council-action-crimea-referendum-blocked>
55. Veremii, I. et al. (2021). Transformation of Foreign Economic Relation between Ukraine and the Russian Federation: 2010–2020: Analytical Report. Ed. O. Lytvynenko and O. Sinaiko. Scientific Electronic Edition, Kyiv: NISD, 2021. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/foreign-economic-relation-between-ukraine-and-rf-1_0.pdf
56. Balibar, Je. i Vallerstajn, I. (2003). Rasa, nacija, klass. Dvumyslennye identichnosti. Moskva: Logos-Altera, Esse Homo.
57. Gnyp, M. (2019). Ukrainskaja nacional'naja identichnost' v perehodnyj period: geopolitika i cennosti. V Bor'ba za Ukrainu. Otstaivanie prava na samoopredelenie i shvatka geopoliticheskikh interesov. Justenhoven, Heinz-Gerhard (red.). Uzhgorod: Karpats'ka Vezha, 17–36.

Ганна Тараненко,

кандидат політичних наук, старший викладач

кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Теорія демократичного миру для аналізу російсько-української війни

Залишається актуальним питання, чи концепція демократичного миру є життєздатною для політичного порядку денного та системи міжнародних відносин XXI ст. Можна спостерігати як успішні, так і сумнівні приклади впровадження теорії демократичного миру, але очевидно, що перехід до демократії не завжди є безпроблемним і послідовним процесом. Метою статті є аналіз релевантності теорії демократичного миру для аналізу російсько-української війни. Обраний метод – історичний аналіз у межах теорії демократичного миру, себто розгляд політичного розвитку України та Росії, їхнього економічного співробітництва та участі в міжнародних організаціях. Крім того, для цілей дослідження було використано аналіз вторинних даних. Можна зробити висновок, що теорія демократичного миру навряд чи є життєздатною основою для аналізу російсько-української війни.

Щодо першого положення теорії демократичного миру – республіканських інститутів – Україна і Росія є республіками та суто формально відповідають цьому критерію, оскільки Росію можна вважати республікою тільки де юре. Стосовно другого положення демократичної теорії миру – економічної взаємозалежності (універсальної спільноти) – до початку війни 2014 року можна було спостерігати доволі значний рівень економічної співпраці між Україною та Росією, який тим не менше знижувався, а також був ускладненим асиметричними відносинами між двома країнами. Попри те, що, відповідно до теорії, значне економічне співробітництво мало запобігти російській агресії проти України як торговельного партнера, розпочату війну, вочевидь, можна пояснити політичними і безпековими міркуваннями, які переважили суто економічні чинники. Щодо третього положення теорії демократичного миру, можна засвідчити певний рівень співпраці між Україною та Росією в рамках міжнародних організацій, але принципові ідеологічні відмінності між двома країнами яскраво відображаються в цьому секторі. Можна зробити висновок, що теорія демократичного миру навряд чи є прийнятною для аналізу російсько-української війни, а причини війни, що триває, можна пояснити поточним статусом України як транзитивної демократії, що прагне до подальшого зміцнення демократичних цінностей, у той час, як Росія перетворилася на консолідований авторитарний режим. При цьому Україна нині очолює боротьбу за демократію в усьому світі, тоді як розвиток демократії в Росії дедалі погіршується.

Ключові слова: демократія, мир, теорія, Україна, громадянське суспільство, транзитивні держави, міжнародні організації.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.09>

УДК 327.57

Богдан Устименко,

аспірант кафедри політичних наук,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
ORCID 0000-0001-9151-9438; EMAIL: b.ustymenko@protonmail.ch

МОРСЬКА ДОКТРИНА РОСІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОШИРЕННЯ АГРЕСІЇ У СВІТОВОМУ ОКЕАНІ

31.07.2022 набула чинності нова Морська доктрина Російської Федерації – перший російський документ стратегічного планування, опублікований після повномасштабного вторгнення в Україну. Метою статті є аналіз Морської доктрини РФ в контексті пріоритетів національної морської політики та можливого подальшого поширення агресії цієї держави в різних районах Світового океану, а також дослідження експертних думок щодо нової Доктрини. Методами дослідження є методи аналізу, синтезу, проблематизації, систематизації та конкретизації. Автор статті дійшов до висновку, що фактична мета Доктрини – мілітаризація РФ у власних інтересах Світового океану та Каспійського моря. Росія планує суттєво зміцнити Військово-Морський Флот, інші військові формування, які мають відношення до морської діяльності, зокрема шляхом збільшення чисельності бойових кораблів та формування нової системи баз матеріально-технічного забезпечення в країнах різних регіонів світу. РФ має намір контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії Північного морського шляху, а також декларує готовність застосовувати військову силу, в тому числі, за межами власних морських просторів, у міжнародних протоках і районах проходження світових морських транспортних комунікацій. Встановлений факт свідомого ігнорування Росією обов'язкових приписів міжнародного права, про що свідчать задекларований у Доктрині примат національного права та прагнення незаконного встановлення суверенітету над міжнародною Керченською протокою. Враховуючи викладене, нова Морська доктрина РФ, безсумнівно, є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці.

Ключові слова: геополітична стратегія, національна безпека, регіональна безпека, глобальна безпека, морська доктрина, національна морська політика, Російська Федерація, Світовий Океан, загроза безпеці, агресія в морських просторах.

Вступ. Морська доктрина Російської Федерації (2022) (далі – Доктрина або Морська доктрина РФ) є першим російським документом стратегічного планування, опублікованим після повномасштабного вторгнення в Україну. Доктрина містить не тільки сукупність офіційних поглядів на національну морську політику та морську діяльність РФ, але й окремі позиції російського режиму щодо поточних міжнародних процесів. Зокрема, документ враховує напрямки та цільові орієнтири, передбачені Стратегією науково-технологічного розвитку РФ (2016), указами Президента РФ № 204 «Про національні цілі і стратегічні завдання розвитку Російської Федерації на період до 2024 року» (2018) і № 474 «Про національні цілі розвитку Російської Федерації на період до 2030 року» (2020), Прогнозом науково-технологічного розвитку РФ на період до 2030 року (2013), конкретизує та розвиває основні положення Стратегії національної безпеки РФ (2021), Военної доктрини РФ (2014).

Як заявляв високопоставлений представник державної влади РФ у травні поточного року, тобто ще до затвердження чинної Доктрини, майбутній документ буде відображати «нову геополітичну та військову стратегічну ситуацію у світі». Також чиновник додав, що «в умовах тотальної гібридної війни колективного Заходу проти нашої держави, безпрецедентних санкцій та проведення спеціальної військової операції в Україні забезпечення нашої безпеки важливіше ніж будь-коли. Це життєво важливо для нас нарощувати наші спроможності з метою гарантування та захисту наших національних інтересів в океанах» (Episkopos, 2022).

Тому **мету статті** ми вбачаємо в аналізі Морської доктрини РФ в контексті нових пріоритетів національної морської політики та можливого подальшого поширення агресії

цієї держави в різних районах Світового океану, а також дослідження експертних думок щодо нової Доктрини. Досягнення поставленої мети здійснювалося за допомогою основних **методів** наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, проблематизація, систематизація, конкретизація.

Результати та дискусії. У Доктрині вперше надані офіційні визначення таких понять, як «національна морська політика Російської Федерації», «морська діяльність Російської Федерації», «національні інтереси Російської Федерації у Світовому океані», «ризики виникнення загроз національній безпеці Російської Федерації у сфері морської діяльності», «виклики національній безпеці Російської Федерації у Світовому океані» та «загрози національній безпеці Російської Федерації у Світовому океані» («К слову», 2022).

Російський військовий експерт П. Тебін дійшов висновків, що нова Доктрина різко відрізняється від Морської доктрини РФ, затвердженої Указом Президента Росії № Пр-1210 (2015) (далі – Морська доктрина РФ від 2015 р.): світ, який описується у чинній редакції документу, представляється набагато тривожнішим та небезпечнішим, конфліктний потенціал в якому суттєво виріс. На думку експерта, значення військової сили у новій Доктрині також суттєво зросло. Але наскільки Росія виявиться здатною реалізувати цю Морську доктрину «в умовах СВО (спеціальної військової операції), що триває, загроз дестабілізації ситуації у Закавказзі та Середній Азії, які зберігаються, вступу в НАТО Швеції і Фінляндії – покаже час» (Тебін, 2022).

Слід додати, що перша морська доктрина була опублікована у 2001 р., друга у 2015 р. Тим часом як Морська доктрина РФ від 2015 р. була прийнята після вторгнення та наступної анексії Кримського півострову, чинна Доктрина прийнята на фоні триваючого російсько-українського конфлікту (Parmar et al., 2022).

Також необхідно зазначити, що американський аналітичний центр СЕРА звернув увагу на ту обставину, що у Морській доктрині РФ від 2015 р. все ще розглядалося міжнародно-правове регулювання використання Керченської протоки. У новому документі цей пункт був прибраний. Тепер Росія офіційно розглядає протоку як частину своїх територіальних вод (Starchak, 2022).

Чинною Доктриною встановлено, що розвиток морської діяльності та морського потенціалу є однією з вирішальних умов сталого соціально-економічного розвитку РФ у ХХІ ст. Напрямки такого розвитку визначаються характером національних інтересів РФ у Світовому океані та необхідністю їх гарантованого забезпечення і захисту (п. 7 Доктрини).

У п. 8 Доктрини задекларовано, що національні інтереси РФ як *великої морської держави* розповсюджуються на увесь Світовий океан та Каспійське море. Вони формуються з урахуванням викликів та загроз національній безпеці РФ у Світовому океані, загально визнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних договорів Росії, а також з урахуванням суверенітету та національних інтересів інших держав. Національним інтересом РФ у Світовому океані, серед інших, є «збереження за Російською Федерацією статусу великої морської держави, діяльність якої спрямована на підтримання стратегічної стабільності у Світовому океані, посилення національного впливу та розвиток взаємовигідних партнерських відносин у сфері морської діяльності в умовах поліцентричного світу, що формується» (п. 9 Доктрини).

На відміну від Морської доктрини РФ від 2015 р., чинна редакція визначає важливі для Росії райони (зони) у Світовому океані, а також можливість використання військово-силових методів в таких районах.

На підставі згаданих вище пунктів Доктрини, пропонуємо таблицю з переліком зон Світового океану, враховуючи їх значимість для РФ, а також даними про можливість застосування Росією військової сили у цих зонах (див. табл.1).

Табл. 1. Зони Світового океану, враховуючи їх значимість для РФ та можливість застосування РФ військової сили у цих зонах.

Значимість зон Світового океану для РФ	Перелік зон	Можливість застосування РФ військової сили
Життєво важливі зони:	1) внутрішні морські води та територіальне море РФ, а також їх дно, надра та повітряний простір над ними; 2) виключна економічна зона та континентальний шельф РФ, включаючи континентальний шельф РФ за межами 200-мильної виключної економічної зони РФ в Арктичному басейні в кордонах, визначених в рекомендаціях Комісії з кордонів континентального шельфу відповідно до статті 76 Конвенції ООН з морського права; 3) Арктичний басейн, прилеглий до узбережжя Росії, включаючи акваторію Північного морського шляху; 4) акваторія Охотського моря та російський сектор Каспійського моря.	Військово-силові методи застосовуються РФ в повному обсязі
Важливі зони:	1) акваторії океанів та морів, прилеглих до узбережжя РФ, включаючи Азовське та Чорне моря; 2) східна частина Середземного моря; 3) Чорноморські, Балтійські та Курильські протоки; 4) райони проходження світових морських транспортних комунікацій, в тому числі прилеглих вздовж азійського та африканського узбережжя.	Військова сила може застосовуватися РФ
Інші зони:	Зони «відкритої частини» Світового океану, не віднесені РФ до життєво важливих та важливих зон.	Застосування РФ військової сили прямо не передбачено

Для захисту своїх національних інтересів у Світовому океані РФ реалізує своє «безспірне право» на присутність сил (військ) Військово-Морського Флоту та їх застосування у «суворій відповідності» до російського законодавства, її міжнародних договорів та норм міжнародного права (п. 18 Доктрини). При цьому, своє внутрішнє, національне законодавство Москва ставить на перше місце, фактично вище, ніж міжнародне право та взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання перед іншими державами.

У документі також зазначено, що «сучасна Російська Федерація не може існувати без сильного флоту». Керуючись цією Доктриною РФ буде «твердо та рішуче відстоювати свої національні інтереси у Світовому океані, а наявність достатньої морської потуги гарантує їх забезпечення та захист» (п.п. 104-105 Доктрини).

Відповідно до п. 19 Доктрини «проведення РФ самостійної зовнішньої та внутрішньої політики викликає протидію з боку США та їх союзників, що прагнуть зберегти своє домінування у світі, в тому числі у Світовому океані. Політика стримування Російської Федерації, що реалізується ними (США та їх союзниками), передбачає здійснення на неї (Росії) політичного, економічного, військового та інформаційного тиску». Також Кремль декларує, що в міжнародних відносинах не знижується роль «фактору сили», а «провідні світові держави, які володіють значним військово-морським потенціалом та розвиненою системою базування, продовжують нарощувати свою військово-морську присутність в геополітично значимих районах Світового океану, в тому числі в акваторіях океанів та морів, прилеглих до території Російської Федерації».

До основних викликів та загроз національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном, Доктриною віднесені такі:

1) Стратегічний курс США на домінування у Світовому океані та їх глобальний вплив на розвиток міжнародних процесів, в тому числі пов'язаних з використанням транспортних комунікацій та енергетичних ресурсів Світового океану;

2) Прагнення США та їх союзників до обмеження доступу Росії до ресурсів Світового океану та життєво важливим морським транспортним комунікаціям;

3) Територіальні претензії до РФ низки держав, що стосуються деяких її приморських та острівних територій;

4) Просування військової інфраструктури НАТО до кордонів Росії, зростання кількості навчань в акваторіях морів, що прилягають до території РФ;

5) Прагнення США до досягнення подавляючої переваги своїх військово-морських сил, а також підвищення бойових спроможностей військово-морських сил інших держав;

6) Збройні конфлікти в районах, які мають особливе геополітичне значення для РФ та її союзників, а також територіях держав, які мають вихід до Світового океану;

7) Економічний, політичний, міжнародно-правовий, інформаційний та військовий тиск на РФ з метою дискредитації та зниження ефективності її морської діяльності;

8) Зусилля низки держав, що здійснюються з метою послаблення контролю РФ над Північним морським шляхом, нарощування іноземної військово-морської присутності в Арктиці, зростання конфліктного потенціалу в цьому регіоні;

9) Спроби низки держав змінити чинні правові режими морських просторів та проток, що використовуються для міжнародного судноплавства, в інтересах досягнення власних геополітичних цілей;

10) Збільшення масштабів міжнародного тероризму, піратства, незаконного транспортування морем зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, хімічних та радіоактивних речовин.

Як вбачається з наведеного вище переліку основних викликів та загроз національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном, Москва фактично призначила своїми головними ворогами Сполучені Штати Америки та їх союзників і НАТО.

До основних ризиків для морської діяльності Росії віднесено: запровадження низкою держав обмежень, що поширюються на російські суднобудівні підприємства оборонно-промислового комплексу та нафтогазові компанії, в тому числі, що стосуються передачі сучасних технологій, постачання обладнання та залучення довгострокового фінансування; відсутність достатньої кількості пунктів базування за межами Росії для забезпечення кораблів і суден Військово-Морського Флоту, які виконують завдання у віддалених районах Світового океану; невелика частка суден, що плавають під Державним прапором РФ, у загальній кількості суден світового торговельного флоту; суттєва залежність зовнішньоторговельної діяльності Росії від морських перевезень та функціонування морських трубопровідних систем; незавершеність міжнародного правового розмежування морських просторів у Арктиці тощо.

Водночас, науковий співробітник ІСЕМВ Російської академії наук І. Крамнік вказує на ту обставину, що серед ризиків не зазначений дефіцит та стан корабельного складу ВМФ Росії, не дивлячись на те, що в числі викликів і загроз позначено прагнення США до досягнення подавляючої переваги своїх військово-морських сил та зріст можливостей ВМС інших держав (Крамнік, 2022).

Важливо також відмітити, що в якості регіональних напрямків національної морської політики Морська доктрина РФ виділяє Арктичний, Тихоокеанський, Атлантичний (Балтійський, Азово-Чорноморський та Середземноморський басейни), Каспійський, Індокітійський та Антарктичний регіональні напрямки. Нижче будуть наведені деякі пріоритети національної морської політики, які мають вагомe значення для цього дослідження.

Згідно із позицією Кремля Арктика перетворюється в регіон глобальної конкуренції не тільки з економічної, а й військової точок зору, в якому Росія буде посилювати власні лідерські позиції, зокрема, за рахунок зміцнення бойового потенціалу сил (військ) Північного та Тихоокеанського флотів, а також органів федеральної служби безпеки та Росгвардії. РФ має намір контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії Північного морського шляху, розвивати систему базування Північного флоту (п. 50 Доктрини). Отже, РФ самовільно приписала собі регіональне лідерство, яке прагне закріпити за допомогою саме військової сили та шляхом фактичного встановлення контролю за діяльністю інших держав в межах Північного морського шляху.

Серед пріоритетів національної морської політики на Тихоокеанському регіональному напрямку: розвиток на Далекому Сході сучасного високотехнологічного суднобудівного комплексу, призначеного, зокрема, для будівництва сучасних авіанесучих кораблів для ВМФ; розвиток сил (військ) та системи базування Тихоокеанського флоту, сил та засобів органів федеральної служби безпеки, сил та засобів Росгвардії, нарощування їх кількісно-якісних параметрів; створення умов для військово-морської присутності в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, що дозволяє здійснювати контроль за безпекою функціонування морських транспортних комунікацій в цьому регіоні; формування в державах Азійсько-Тихоокеанського регіону пунктів матеріально-технічного забезпечення (ПМТЗ) з метою створення умов для міжфлотських переходів сил ВМФ.

Є очевидним, що РФ хоче зміцнити свій військово-морський потенціал й в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема використовуючи території інших прибережних держав.

Національна морська політика Росії на Атлантичному регіональному напрямку визначається з урахуванням існування НАТО, «діяльність якої направлена на пряме протиборство з Російською Федерацією та її союзниками» (п. 53 Доктрини). Визначальним фактором у відносинах з НАТО залишаються неприйнятність для Росії планів просування до її кордонів військової інфраструктури НАТО та спроби надання Альянсу глобальних функцій.

У Балтійському морі одним із пріоритетів є розвиток сил (військ) та системи базування Балтійського флоту, його спроможності «гарантовано» забезпечити захист національних інтересів.

Велика увага в Доктрині приділена Чорному та Азовському морям, незаконно окупованому державою-агресоркою Кримському півострову, а також Чорноморському флоту, який відіграв вагомe роль в захопленні Криму у 2014 р. та під час повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 р.

Росія має намір «всєбічно зміцнювати геополітичні позиції» в регіоні, удосконалювати та посилювати угруповання сил (військ) Чорноморського флоту, розвиток їх інфраструктури в Криму й на узбережжі Краснодарського краю. Окупант планує розвивати суднобудівний комплекс на базі незаконно експропрійованих українських суднобудівних та судноремонтних підприємств в Криму, а також включити захоплені порти півострова в середземноморські круїзні маршрути.

У Середземному морі РФ декларує наміри, серед іншого, проводити «цілеспрямований курс на забезпечення військово-політичної стабільності у Близькосхідному регіоні», зміцнювати партнерство з Сирійською Арабською Республікою та забезпечувати на постійній основі військово-морську присутність Росії в Середземному морі на основі пункту матеріально-технічного забезпечення ВМФ на території Сирійської Арабської Республіки, створювати й розвивати пункти матеріально-технічного забезпечення на території інших держав регіону.

Розвиток сил (військ) та системи базування Каспійської флотилії, нарощення їх кількісно-якісних параметрів віднесені до пріоритетів національної морської політики. Є

загальновідомими фактом, що з кораблів Каспійської флотилії були здійснені неодноразові ракетні обстріли територій Сирії у 2015 р. та України у 2022 р., внаслідок яких гинуло мирне населення.

Також, РФ прагне зберегти та підтримувати військово-морську присутність в районі Перської затоки на основі пунктів матеріально-технічного забезпечення у Червоному морі та в Індійському океані, а ще використовувати інфраструктуру держав регіону в інтересах забезпечення власної військово-морської діяльності.

Слід додати, що іспанський військово-морський експерт Августо Конте-Ріос (Augusto Conte-Rios) зазначає, що санкції, які застосовуються проти російських судноплавних компаній та військово-морського флоту, роблять все необхіднішим створення логістичних центрів за кордоном, щоб гарантувати безперешкодний рух їх суден (Conte-Rios, 2022).

Не обійшла своєю увагою російська влада й питання розвитку і забезпечення будівництва військових кораблів, в тому числі сучасних авіанесучих кораблів для ВМФ, та військово-допоміжних суден, створення перспективних систем та зразків озброєнь, військової та спеціальної техніки, в тому числі морських роботизованих комплексів різного призначення на базі штучного інтелекту, здатних забезпечити випереджальний розвиток ВМФ та конкурентоспроможність військово-морської продукції.

Окрім цього, Кремль робить наголос на необхідності посилення ролі органів російської влади у сфері морської діяльності, зміцнення централізації управління морською діяльністю на всіх рівнях (від федерального до муніципального) та передбачає в певних випадках можливість відкриття суден всіх форм власності, зокрема торговельних, які плавають під Державним прапором РФ, та їх передачу в управління Збройним Силам Росії.

На думку американського експерта, доктора філософії Ювала Вебера (Yuval Weber), російський документ стратегічного планування класифікує важливість акваторій з урахуванням зміцнення НАТО, ідентифікує слабкі місця Росії в контексті наявних портів і прибережної інфраструктури, а також артикулює теорію глобальної військово-морської присутності, заснованій на створенні всесвітньої анти-американської коаліції, що зможе дозволити їй створити глобальну мережу логістичних баз в країнах, які прагнуть збалансувати підтримку великих держав. Також Ю. Вебер зазначає, що «стратегічні документи, подібні цій російській морській доктрині, містять набагато більше грандіозних амбіцій, ніж чітких практичних результатів, проте вони мають цінність, оскільки визначають світогляд та припущення країни, які лежать в основі її військової стратегії» (Weber, 2022).

У контексті цього дослідження є дуже корисною й стаття ізраїльського експерта Данієла Ракова під назвою «Russia's New Naval Doctrine: A 'Pivot to Asia'?», опублікована у The Diplomat (Rakov, 2022). Д. Раков пише, що новою Доктриною встановлено верховенство російського права над міжнародним. Документ має «ухил на глобальну конфронтацію зі Заходом, перевагу призи безпеки у визначені національних цілей та переорієнтацію російської зовнішньої політики на Глобальний Південь після вторгнення в Україну». А однією з головних цілей Росії на Арктичному, Атлантичному та Тихоокеанському напрямках є «забезпечення стратегічної стабільності» (евфемізм для взаємного ядерного стримування).

Водночас, ізраїльський експерт вказує, що не дивлячись на амбітні приготування на національному рівні та значні фінансові інвестиції, залишається багато проблем, що обмежують розвиток РФ як морської держави. Це російські індустрії, як цивільні, так і військові, відсутність технологічних знань, виробничої інфраструктури та кваліфікованого персоналу в багатьох сферах. «Всі російські проекти страждають від різноманітності моделей (що робить складним їх обслуговування); низького рівня якості та недбалості (що призводить до частих серйозних аварій); відхилення в графіках розробки та виробництва. Очікується, що Західний санкційний режим, який ускладнював російське виробництво навіть до поточної війни в Україні, створить значні проблеми для розвитку воєнно-морської потуги Росії, яка передбачена новою Доктриною».

У статті «Russia's New Maritime Doctrine: Adrift From Reality?» експерт з військово-морських сил та морської безпеки Нік Чілдз (Nick Childs), проаналізувавши Доктрину, також вказує на «значний розрив між амбіціями та спроможностями, що є довготривалою проблемою для Кремля» (Childs, 2022).

Має сумніви щодо імплементації нових декларативних положень Морської доктрини

РФ у найближчі роки, яка de facto стала комплементарним документом Воєнної доктрини Росії, й польський дослідник Анджей Вілк (Wilk, 2022).

На особливу увагу заслуговує точка зору відомого та авторитетного експерта із США Пола Гобла (Paul Goble). Він пише, що як і попередні морські доктрини, жодна з яких не була повністю виконана, більша частина нової Доктрини має більш декларативний характер («much of the new doctrine is more aspirational»), ніж є дорожньою картою, яку Москва зможе насправді виконати. Але документ є надзвичайно важливим як заява про наміри Кремля. В той же час, на думку П. Гобла, російська суднобудівна промисловість буде здатною зміцнити Каспійську флотилію (Goble, 2022).

Висновки. Морська доктрина РФ є документом стратегічного планування, фактична мета якого – мілітаризація у власних інтересах Світового океану і Каспійського моря. Росія планує суттєво зміцнити свій Військово-Морський Флот, інші військові формування, які мають відношення до морської діяльності, зокрема шляхом збільшення чисельності кораблів та формування нової системи баз матеріально-технічного забезпечення в країнах різних регіонів світу. РФ має намір контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії Північного морського шляху, а також декларує готовність застосовувати військову силу, в тому числі, за межами власних морських просторів, у міжнародних протоках і районах проходження світових морських транспортних комунікацій. Окрім цього, очевидний факт свідомого ігнорування Росією обов'язкових приписів міжнародного права, зокрема встановлення примату національного права та прагнення незаконного встановлення суверенітету над міжнародною Керченською протокою.

Враховуючи викладене, нова Морська доктрина РФ, безсумнівно, є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці. Політологічний аналіз нормативно-правової бази РФ як протиправної основи для поширення та утвердження російської агресії у світі, зокрема у Світовому океані, вбачаємо перспективним напрямом подальших досліджень.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Крамник, И.А. (2022). *Новая Морская доктрина России: применение идеологии С.Г. Горшкова в XXI веке*. ИМЭМО РАН. <https://www.imemo.ru/news/events/text/russias-new-naval-doctrine-application-of-the-ideology-of-sg-gorshkov-in-the-xxi-century>.
2. К слову: Морская доктрина. (2022). Рассказывает юрист ЮФУ. Южный Федеральный Университет. <https://sfedu.ru/press-center/news/69404>.
3. Прогноз научно-технологического развития Российской Федерации на период до 2030 года: прогноз Министерства образования и науки Российской Федерации от декабря 2013 года. <http://static.government.ru/media/files/41d4b737638b91da2184.pdf>.
4. Тебин, П. (2022). *Новая Морская доктрина и национальные интересы России*. Международный дискуссионный клуб «Валдай». <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/novaya-morskaya-doktrina/>.
5. Указ Президента Российской Федерации № Пр-1210 (2015). Морская доктрина Российской Федерации. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twaqjftS5yrIZUVTJan77L.pdf>.
6. Указ Президента Российской Федерации № 512 (2022). Морская доктрина Российской Федерации. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/xBBH7DL0RicfdtdWPol32UekiLMTAycW.pdf>.
7. Указ Президента Российской Федерации № Пр-2976 (2014). Военная доктрина Российской Федерации. <https://legalacts.ru/doc/voennaja-doktrina-rossiiskoi-federatsii-utv-prezidentom-rf/>.
8. Указ Президента Российской Федерации № 400 (2021). Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>.
9. Указ Президента Российской Федерации № 642 (2016). Стратегия научно-технологического развития Российской Федерации. <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201612010007.pdf>.
10. Указ Президента Российской Федерации № 204 (2018). О национальных целях и

стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года. <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201805070038.pdf>.

11. Указ Президента Российской Федерации № 474 (2020). О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года. <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202007210012>.

12. Childs, N. (2022). *Russia's New Maritime Doctrine: Adrift From Reality?* IISS. <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2022/09/russias-new-maritime-doctrine-adrift-from-reality>.

13. Conte-Rios, A. (2022). *The New Maritime Doctrine of the Russian Federation*. 2022. <https://www.revistaejercitos.com/en/2022/09/01/the-new-maritime-doctrine-of-the-russian-federation/>.

14. Episkopos, M. (2022). *New Russian Naval Doctrine Zeroes in on U.S. as Top Threat. The National Interest*. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/new-russian-naval-doctrine-zeroes-us-top-threat-203935>.

15. Goble, P. (2022). *New Russian Naval Doctrine Assigns Expanded Role to Caspian Flotilla*. Jamestown Foundation. Eurasia Daily Monitor. <https://jamestown.org/program/new-russian-naval-doctrine-assigns-expanded-role-to-caspian-flotilla/>.

16. Parmar, S.S., Sawan, R.S., Agnihotri, K.K. (2022). *Maritime Doctrine of the Russian Federation 2022: An Analysis*. National Maritime Foundation. <https://maritimeindia.org/wp-content/uploads/2022/08/3.-Russias-Maritime-Doctrine-2022-An-Analysis-For-Website-1.pdf>.

17. Rakov, D. (2022). *Russia's New Naval Doctrine: A 'Pivot to Asia'?* The Diplomat. <https://thediplomat.com/2022/08/russias-new-naval-doctrine-a-pivot-to-asia/#:~:text=Russia's%20New%20Naval%20Doctrine:%20A%20'Pivot%20to%20Asia'%3F,2019,%20in%20Manila,%20Philippines.%20Credit:%20AP%20Photo%2FBullit%20Marquez>.

18. Starchak, M. (2022). *Russia Raises Stakes on the World's Oceans*. CEPA. <https://cepa.org/russia-raises-stakes-on-the-worlds-oceans/#:~:text=Russia%20will%20strengthen%20its%20military%20presence%20on%20the,nuclear%20threats%2C%20so%20increasing%20the%20risks%20of%20confrontation>.

19. Weber, Y. (2022). *Russia's New Maritime Doctrine*. MES insights. <https://www.usmcu.edu/Outreach/Marine-Corps-University-Press/MES-Publications/MES-Insights/Russias-New-Maritime-Doctrine/>.

20. Wilk, A. (2022). *Russia's Naval Doctrine*. Centre for Eastern Studies. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-08-03/russias-naval-doctrine>.

REFERENCES:

1. Kramnik, I.A. (2022). *Novaya Morskaya doktrina Rossii: primenenie ideologii S.G. Gorshkova v XXI veke*. [The New Naval Doctrine of Russia: the application of the ideology of S.G. Gorshkov in the XXI century]. IMEMO RAN. <https://www.imemo.ru/news/events/text/russias-new-naval-doctrine-application-of-the-ideology-of-sg-gorshkov-in-the-xxi-century>. [in Russian].

2. K slovу: Morskaya doktrina. (2022).[By the way: Naval doctrine]. Rasskazyvaet yurist YUFU. YUzhnyj Federal'nyj Universitet. <https://sfedu.ru/press-center/news/69404>. [in Russian].

3. Prognoz nauchno-tekhnologicheskogo razvitiya Rossijskoj Federacii na period do 2030 goda: prognos Ministerstva obrazovaniya i nauki Rossijskoj Federacii ot dekabrya 2013 goda. [Forecast of scientific and technological development of the Russian Federation for the period up to 2030: forecast of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from December 2013.]. <http://static.government.ru/media/files/41d4b737638b91da2184.pdf>. [in Russian].

4. Tebin, P. (2022) *Novaya Morskaya doktrina i nacional'nye interesy Rossii*. [The New Naval Doctrine and Russia's National Interests]. Mezhdunarodnyj diskussionnyj klub «Valdaj». <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/novaya-morskaya-doktrina/>. [in Russian].

5. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № Pr-1210 (2015). Morskaya doktrina Rossijskoj Federacii. [Naval Doctrine of the Russian Federation.].

- <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twaqjftS5yrIZUVTJan77L.pdf>. [in Russian].
6. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 512 (2022). Morskaya doktrina Rossijskoj Federacii. [Naval Doctrine of the Russian Federation]. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/xBBH7DL0RicfddtWPo132UekiLMTAycW.pdf>. [in Russian].
7. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № Pr-2976 (2014). Voennaya doktrina Rossijskoj Federacii. [Military doctrine of the Russian Federation.]. <https://legalacts.ru/doc/voennaja-doktrina-rossiiskoi-federatsii-utv-prezidentom-rf/>. [in Russian].
8. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 400 (2021). Strategiya nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii. [National Security Strategy of the Russian Federation]. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>. [in Russian].
9. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 642 (2016). Strategiya nauchno-tehnologicheskogo razvitiya Rossijskoj Federacii. [Strategy of scientific and technological development of the Russian Federation]. <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201612010007.pdf>. [in Russian].
10. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 204 (2018). O nacional'nyh celyah i strategicheskikh zadachah razvitiya Rossijskoj Federacii na period do 2024 goda. [On the national goals and strategic objectives of the development of the Russian Federation for the period up to 2024]. <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201805070038.pdf>. [in Russian].
11. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 474 (2020). O nacional'nyh celyah razvitiya Rossijskoj Federacii na period do 2030 goda. [On the national development goals of the Russian Federation for the period up to 2030]. <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202007210012>. [in Russian].
12. Childs, N. (2022). *Russia's New Maritime Doctrine: Adrift From Reality?* IISS. <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2022/09/russias-new-maritime-doctrine-adrift-from-reality>.
13. Conte-Rios, A. (2022). *The New Maritime Doctrine of the Russian Federation*. <https://www.revistaejercitos.com/en/2022/09/01/the-new-maritime-doctrine-of-the-russian-federation/>.
14. Episkopos, M. (2022). *New Russian Naval Doctrine Zeroes in on U.S. as Top Threat*. The National Interest. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/new-russian-naval-doctrine-zeroes-us-top-threat-203935>.
15. Goble, P. (2022). *New Russian Naval Doctrine Assigns Expanded Role to Caspian Flotilla*. Jamestown Foundation. Eurasia Daily Monitor. <https://jamestown.org/program/new-russian-naval-doctrine-assigns-expanded-role-to-caspian-flotilla/>.
16. Parmar, S.S., Sawan, R.S., Agnihotri, K.K. (2022). *Maritime Doctrine of the Russian Federation 2022: An Analysis*. National Maritime Foundation. <https://maritimeindia.org/wp-content/uploads/2022/08/3.-Russias-Maritime-Doctrine-2022-An-Analysis-For-Website-1.pdf>.
17. Rakov, D. (2022). *Russia's New Naval Doctrine: A 'Pivot to Asia'?* The Diplomat. <https://thediplomat.com/2022/08/russias-new-naval-doctrine-a-pivot-to-asia/#!#:~:text=Russia's%20New%20Naval%20Doctrine:%20A%20'Pivot%20to%20Asia'%3F,2019,%20in%20Manila,%20Philippines.%20Credit:%20AP%20Photo%2FBullit%20Marquez>.
18. Starchak, M. (2022). *Russia Raises Stakes on the World's Oceans*. CEPA. <https://cepa.org/russia-raises-stakes-on-the-worlds-oceans/#:~:text=Russia%20will%20strengthen%20its%20military%20presence%20on%20the,nuclear%20threats%2C%20so%20increasing%20the%20risks%20of%20confrontation>.
19. Weber, Y. (2022). *Russia's New Maritime Doctrine*. MES insights. <https://www.usmcu.edu/Outreach/Marine-Corps-University-Press/MES-Publications/MES-Insights/Russias-New-Maritime-Doctrine/>.
20. Wilk, A. (2022). *Russia's Naval Doctrine*. Centre for Eastern Studies. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-08-03/russias-naval-doctrine>

Bohdan Ustymenko,

*Postgraduate Student, Department of Political Science,
National Pedagogical Dragomanov University*

***Russia's Maritime Doctrine as a Prerequisite for the Spread
of Aggression in the World Ocean***

On July 31, 2022, the first Russian strategic planning document after the full-scale invasion of Ukraine was published – the new Maritime Doctrine of the Russian Federation. The purpose of this article is to analyze the Maritime Doctrine in the context of the priorities of the national maritime policy and the possible spread of the Russian aggression in various areas of the World Ocean, as well as a study of expert opinions regarding the new Doctrine. The author used the following scientific methods: analysis, synthesis, problematization, systematization, and specification. As a result of the conducted research the author of the article made a conclusion that the actual purpose of the Doctrine is the militarization of the World Ocean and the Caspian Sea in Russian interests. Russia plans to significantly strengthen its Navy and other military units related to maritime activities, in particular by increasing the number of warships and establishing a new system of the logistic bases in foreign countries of various regions of the world. The Russian Federation intends to control the naval activities of foreign states in the Northern Sea Route, and declares its readiness to use military force in international straits and international sea routes. In the Doctrine Russia recognized the primacy of national law over international law and removed the provision on the international status of the Kerch Strait from national legislation. Considering the above, the new Maritime Doctrine of the Russian Federation is undoubtedly a prerequisite for the spread of the Russian aggression in the World Ocean and a threat to global security.

Keywords: *geopolitical strategy, national security, regional security, global security, maritime doctrine, national maritime policy, Russian Federation, World Ocean, threat to security, aggression in maritime spaces.*

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.10>

УДК 378. 016 [316+32]

Людмила Валюх,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук,

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0002-0212-5400; EMAIL: lydmullav@gmail.com

Олександр Постельжук,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук

ORCID: 0000-0002-7123-7908; EMAIL: olexandr1506@gmail.com

Галина Невинна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук

ORCID: 0000-0003-3832-6690; EMAIL: nevyinna1@gmail.com

Роман Михальчук,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

ORCID: 0000-0001-9313-4830; EMAIL: r.mykhalchuk@ukr.net

**«МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ»: СПЕЦИФІКА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ**

У статті проаналізована специфіка викладання навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» на другому (магістерському) рівні вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія». З'ясовано, що майбутній викладач соціально-політичних дисциплін повинен оволодіти професійними компетентностями викладання у вищій школі, методикою підготовки і проведення навчальних занять з урахуванням закономірностей педагогічної та психологічної науки, вимог дидактики і власних наукових інтересів у контексті обраного фаху. Ключовим у викладанні дисципліни визначено виявлення закономірностей організації вивчення соціально-політичних дисциплін, а також зв'язок навчального матеріалу з політичною практикою сьогодення, позаяк він є важливим і суттєвим чинником закріплення та систематизації знань майбутнього політолога. Обґрунтовано, що для підвищення якості викладання соціально-політичних дисциплін й розвитку компетентності у майбутніх магістрів-політологів необхідно застосовувати професійно-орієнтовані методи навчання в ситуаціях, наближених до професійної реальності, а також практикувати використання інноваційних активних й інтерактивних методів викладання на основі комбінаторного підходу. Проаналізовано особливості проведення лекційних і практичних занять: усі завдання з різних тем корелюються з раніше виконаними роботами й доповнюють їх; більша частина завдань виконується в малих групах; передбачається обов'язкова презентація результатів досліджуваної проблематики з використанням творчого підходу.

Ключові слова: методика викладання соціально-політичних дисциплін, здобувачі освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти, комбінаторний підхід, традиційні, інноваційні активні й інтерактивні методи навчання.

Вступ. Сучасна система вищої освіти України, яка у контексті державної політики має інтегруватися в єдиний європейський простір вищої освіти, спрямована на виховання освіченого критично мислячого та соціально активного громадянина. Водночас, інтеграція України до єдиного освітнього європейського простору зумовлює необхідність якісної підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних здійснювати високотехнологічний та інноваційний розвиток України в умовах повоєнної відбудови; до самореалізації й

саморозвитку особистості як вищої цінності. Такі вимоги соціального замовлення вимагають пошуку й застосування ефективних методів активізації пізнавальної діяльності здобувачів при викладанні навчальних дисциплін, у тому числі й на спеціальності 052 «Політологія».

Упродовж останніх років спостерігається динамічний розвиток політології і як науки, і як професії. Спеціальність 052 «Політологія» передбачає широкий спектр можливостей для професійної самореалізації особистості. Випускники освітньо-професійної програми магістра (далі – ОПП) цієї спеціальності можуть працювати як у сферах, безпосередньо пов'язаних з політикою (організація виборчих кампаній, партійна діяльність, політичне консультування тощо), так і дотичних до політики (журналістика, робота в громадських організаціях, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування). Окремим вектором професійної реалізації випускників магістратури є робота в закладах вищої освіти, у науково-дослідних інститутах, експертно-аналітичних центрах й т. п. У фокусі ОПП – здобуття фахових компетентностей політолога, викладача соціально-політичних курсів на основі компетентнісного та проектного підходів підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Магістратура є першим етапом професійно-педагогічної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Саме навчання в магістратурі є важливим етапом професійного становлення та розвитку майбутнього викладача, оскільки під час навчання він готується до викладацької діяльності. Відповідні для цієї діяльності компетентності магістранти здобудуть під час вивчення навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» й під час проходження асистентської практики у закладах освіти. Відтак, викладання обов'язкового компоненту ОПП – навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» набуває особливо важливого значення у фаховій підготовці майбутнього магістра політології.

Мета та завдання статті полягають у визначенні особливостей викладання навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» майбутнім магістрам політології, викладачам соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання підготовки магістрів у закладах вищої освіти в останні роки були предметом вивчення Л. Загородньої (2019); В. Кравченко (2017); Н. Мачинської (2012); Г. П'ятакової (2020). Проблеми викладання навчальних дисциплін на другому (магістерському) рівні вищої освіти стали предметом аналізу в публікаціях Н. Батечко (2013); О. Цюняк (2019). Загальні основи викладання соціально-політичних дисциплін викладені І. Ломакою (2016); О. Михайличенком (2011); П. Шляхтуном (2011). Водночас визначення й аналіз специфіки викладання навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» наразі системно не здійснені, тому це питання потребує окремого вивчення. **Методами** дослідження є аналіз, синтез, узагальнення, а також аналіз нормативно-правової бази, що регулює питання стандарту до вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія».

Результати та дискусії. Відповідно до Стандарту вищої освіти України з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 052 «Політологія» (затверджений та введений в дію Наказом МОН України від 18.03.2021 р. № 329) (Про затвердження стандарту вищої освіти України із галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 052 «Політологія», 2020) у Рівненському державному гуманітарному університеті розроблено освітньо-професійну програму підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти за цією спеціальністю (Освітньо-професійна програма «Політологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», 2021). Згідно зі Стандартом та ОПП однією зі спеціальних компетентностей є «спроможність здійснювати фахову педагогічну та/або науково-педагогічну діяльність у закладах освіти», а результатом навчання, відтак, має стати здійснення «управління складною діяльністю у сфері політики,

політології та у ширших контекстах, розробляти плани і заходи з їх реалізації, забезпечувати якість освіти, оцінювати ефективність і результативність діяльності» (Про затвердження стандарту вищої освіти України із галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 052 «Політологія», 2020; Освітньо-професійна програма «Політологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», 2021).

Серед обов'язкових компонент ОПП є навчальна дисципліна «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти», на вивчення якої передбачено 4 кредити (120 год.), з яких 50 год. відводиться на аудиторні заняття (28 год. лекції, 22 год. практичні), 70 год. на самостійну роботу. Вивчення дисципліни завершується екзаменом. У робочій програмі навчальної дисципліни метою курсу визначена «підготовка магістрантів до проходження асистентської практики і майбутньої професійної діяльності – викладання соціально-політичних курсів – у вищій школі» (Робоча програма навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти», 2021).

Навчаючись у магістратурі, майбутній викладач соціально-політичних дисциплін повинен оволодіти професійними уміннями та навичками викладання у вищій школі, методикою підготовки і проведення навчальних занять у закладах різних типів з урахуванням закономірностей педагогічної та психологічної науки, вимог дидактики і власних наукових інтересів у контексті обраного фаху. Успішне засвоєння магістрантом у попередніх семестрах основних понять педагогіки і психології вищої школи, сутності процесу освіти у вищій школі, сучасних підходів до моделювання педагогічної діяльності, форм організації освітнього процесу, педагогічного проектування та педагогічних технологій, особливостей розвитку особистості та її професійного становлення сприяють поглибленню педагогічної, психологічної, методичної, дослідницької, соціально-комунікативної компетенцій, удосконаленню вмінь викладати обрану навчальну дисципліну у закладах вищої освіти.

У зв'язку зі зазначеним вище, акцентуємо увагу на окремих актуальних питаннях щодо методики викладання соціально-політичних дисциплін. Насамперед, зауважимо, що під методикою викладання будь-якої навчальної дисципліни нерідко розуміють систему науково обґрунтованих педагогічних впливів, що допомагають здобувачам засвоїти відповідний навчальний предмет. У сучасній методиці необхідно комплексно враховувати вимоги, зумовлені цілями, що стоять загалом перед системою професійної підготовки політолога, змістом конкретного навчального курсу, специфікою студентського контингенту, можливостями часу й матеріальної бази закладу вищої освіти, а також психолого-педагогічними закономірностями професійної підготовки, встановленими в сучасних академічних дослідженнях.

Важливим у викладанні дисципліни вважаємо виявлення закономірностей організації вивчення соціально-політичних дисциплін, а також зв'язок навчального матеріалу з політичною практикою сьогодення. Такий зв'язок теоретичних положень і повсякденної політичної практики є важливим й суттєвим чинником закріплення та систематизації знань майбутнього політолога. При цьому важливим також є розуміння того, що політолог – не політик; позиція політолога – це насамперед позиція експерта, який може об'єктивно проаналізувати позиції різних політиків, при цьому привселюдно не демонструючи своєї особистої позиції; позиція викладача соціально-політичних дисциплін – це кореспондування політології з педагогікою, психологією та методикою.

Позаяк навчальна дисципліна «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» як навчальний предмет носить теоретико-практичний характер, то запорукою її ефективного вивчення є тісний взаємозв'язок і єдність інтересів викладача та здобувачів. При викладанні навчальної дисципліни вважаємо за недоцільне використовувати традиційні репродуктивні методи освіти, за яких викладач говорить, а здобувач освіти слухає, записує, відтворює. Підготовка майбутніх викладачів соціально-політичних дисциплін буде набагато ефективнішою, коли викладач застосує не лише традиційні, але й

інноваційні активні й інтерактивні методи. Вважаємо, що навіть традиційні форми при викладанні необхідно урізноманітнити введенням комбінаторного підходу до інновацій, як-то: введення ілюстративного матеріалу, нетрадиційне місце проведення, нетрадиційне розміщення здобувачів в аудиторії і т. п. Комбінаторний підхід до інновацій передбачає спільну творчість викладача та здобувача, діалог, групові дискусії, самодіагностику, рольові ігри, тренінги і т. п. (Пошетун та Пироженко, 2002). Вибір і комбінація методик викладання спрямовані на ознайомлення магістрантів із інтерактивними методиками за допомогою їхнього занурення в якості «учнів» у процес вивчення окремих тем політологічної спрямованості.

Вивчення навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» розпочинаємо зі з'ясування очікуваних магістрантами результатів, які на першому занятті оформлюються ними окремими анонімними записками. На заключному занятті проводиться аналіз досягнення (або не досягнення) очікуваних результатів, коментуються причини, надаються рекомендації.

На нашу думку, за умов комбінаторного підходу така традиційна форма навчання у закладі вищої освіти як лекція містить значний потенціал для досягнення поставленої мети. Особливо це стосується таких типів лекцій, як: лекція-бесіда або діалог з аудиторією (базується на активному залученні здобувачів до освітнього процесу через використання бесіди або «мозкового штурму»); лекція-дискусія (передбачає вільний обмін думками викладача та здобувачів); лекція з аналізом конкретних ситуацій (у ній в процесі викладання матеріалу використовуються конкретні приклади, які обговорюються); проблемна лекція (моделює протиріччя реального життя через їх вираження у теоретичних концепціях); «лекція вдвох» (взаємодія і співпраця двох лекторів на основі проблемної подачі освітнього матеріалу); лекція-прес-конференція (її зміст оформлено у запитальній формі за запитам здобувачів зі залученням декількох викладачів); «лекція-провокація» (із використанням методу «живої ситуації», формує вміння оперативно аналізувати, орієнтуватись у запропонованому матеріалі й оцінювати його).

Засвоєння теоретичних знань та формування практичних умінь у процесі магістерської підготовки майбутніх викладачів соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти забезпечується методами роботи, які розвивають критичне мислення, формують практичні вміння та досвід творчої діяльності, як-то: дискусія; методи контекстного навчання, практико-орієнтоване навчання, методи інтерактивного навчання; міні-тренінги; портфоліо, кейс-метод, презентації та ін.

Ефективним є застосування імітаційних ігрових технологій, адже під час їх проведення забезпечується реалізація принаймні трьох важливих завдань професійної підготовки майбутніх викладачів соціально-політичних дисциплін: оптимізація креативного мислення; розвиток професійних умінь; моделювання практичної професійної діяльності. Імітаційні ігрові технології сприяють формуванню в здобувачів цілісного уявлення про майбутню професію, набуттю професійного й соціального досвіду, удосконаленню пізнавальної мотивації. Магістранти на практичних заняттях зі задоволенням грають в «інтелектуальний футбол», «інтелектуальний марафон», «акваріум» й ін. Такі ігри дають здобувачам змогу ознайомитися із зазначеними методиками, при координуючій ролі викладача усвідомити методичні, психолого-педагогічні й технологічні особливості їх проведення.

Наприклад, досить відомою є методика «Акваріум», що використовується нами у контексті вивчення дисципліни «Актуальні проблеми сучасної міжнародної політики». Група ділиться на дві підгрупи. Одна підгрупа в центрі аудиторії (розсідається у внутрішнє коло) обговорює актуальну проблему (наприклад, проблема боротьби з транснаціональними злочинами). Друга підгрупа розсідається за спинами учасників першої підгрупи (зовнішнє коло). Завдання другої підгрупи – спостерігати за ходом обговорення заявленої теми першою підгрупою. Опісля чого друга підгрупа коментує хід обговорення, висловлені докази, механізми аргументації. Наприкінці заняття викладач підводить підсумок. Практика

проведення занять за цією методикою показала, що атмосфера внутрішнього кола змінювалася від скутості й сором'язливості на початку гри до розкнутості й захоплення в кінці. Причому друга підгрупа (зовнішнє коло) на певному етапі намагається активно включитися у процес обговорення проблем.

Ефективною у межах викладання курсу є ділова гра «Прес-конференція», адже в її проведенні залучається уся група здобувачів; методика дозволяє широко розглянути тему, вивчити різні її аспекти. Методика формує вміння працювати в колективі, приймати рішення; проявляти творчі здібності й логічне мислення. Використання цієї методики дає змогу вирішувати класичні завдання, виконувати інші види робіт: складати таблиці, готувати презентації, писати есе, робити аналітичні звіти й т. п.

Необхідно зазначити, що наступність методик і наскрізний характер тем – найважливіша складова ефективного викладання «Методики викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» в магістратурі. Приміром, з теми «Методика підготовки та проведення лекцій із соціально-політичних дисциплін» після вивчення теоретичних основ на лекційному занятті проводиться блок практичних занять із викладачем, спрямованих на вивчення практичних аспектів теми, і самостійна робота магістрантів. Зокрема, магістрантам дається завдання підготувати методичну розробку (план) до лекції на задану тему, згодом вони готують інтерактивний супровід заняття, виробляють й обґрунтовують критерії зовнішнього оцінювання лекції. Наступний етап – викладач демонструє «показовий» фрагмент лекції з однієї зі соціально-політичних дисциплін із наступним її обговоренням у відповідності з тими критеріями, які були вироблені самими ж магістрантами. У межах підсумкового етапу здобувач освіти читає фрагмент пробної лекції з відповідної теми з наступним обговоренням магістрантами. Необхідно зазначити, що за подібною схемою вивчається тема «Методика підготовки та проведення практичних та семінарських занять із соціально-політичних дисциплін», причому тема, за якою магістрантами проводяться пробні лекційне й практичне заняття, є наскрізною.

Доцільно акцентувати увагу на ефективності ще одного інтерактивного методу – методу конкретних ситуацій або «кейс-методу» (від англ. «case study»). Вважаємо, що доцільність застосування «кейс-методу» у підготовці майбутніх викладачів соціально-політичних дисциплін можна пояснити насамперед тим, що в ньому закладений значний потенціал для формування професійних умінь вирішення проблемних ситуацій, готовності оперативно приймати оптимальні рішення в подібних випадках у реальному житті (Пошетун, 2021). «Кейс-метод» тісно пов'язаний з реальною дійсністю, життєвим досвідом, оскільки відображає конкретну ситуацію, що вимагає прийняття невідкладних рішень. Велика перевага методу полягає в можливості майбутнього фахівця відстоювати свою думку та власну позицію, у сприянні розвитку критичного мислення, формуванні навичок прийняття важливих рішень щодо вирішення професійних проблем, вихованні почуття відповідальності. «Кейс» мотивує до відповідної поведінки у разі виникнення аналогічної ситуації у подальшій професійній діяльності (Сидоренко та Чуба, 2011). Застосування кейс-методу передбачає наявність написаного викладачем «кейсу», тобто опису реальної ситуації, яку потрібно розв'язати під час заняття. Основним інструментом методу є аналіз ситуації здобувачами. Типовий кейс – це розповідь про реальну ситуацію, приміром, на занятті в академічній групі, що може виникнути у викладача і вимагає прийняття відповідного рішення. Для більш ефективного засвоєння знань, метод case study доцільно використовувати при вивченні тем із навчальної дисципліни «Соціальна політика».

Головною умовою успішності ситуативної методики при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін є створення сприятливої невимушеної атмосфери в ході інформативної взаємодії. Завдання «кейсу» полягає у формуванні вмінь знаходити вихід зі складних ситуацій, у формуванні навичок діяльності у певній ситуації (Сидоренко та Чуба, 2011). Водночас, необхідно відзначити, що проаналізовані методики упродовж апробації удосконалюються, доповнюються й видозмінюються. Що ж стосується доцільності вибору конкретної методики, то це залежить від специфіки навчальної дисципліни та її змісту.

У динамічних умовах професійних реалій сучасний викладач вищої школи повинен мати сформовані на належному рівні *soft skills* (уміння взаємодіяти у нестандартних ситуаціях, працювати з різними джерелами інформації, обирати ефективні способи поведінки в конкурентному середовищі, бути здатним до самоосвіти, самовдосконалення, розвитку професійної майстерності). Це відтак актуалізує необхідність опанування майбутніми магістрами методиками самоосвіти, самовдосконалення, самовиховання, що визначає важливість активізації самостійної роботи. З метою організації цього виду навчальних занять викладачеві необхідно в першу чергу визначити й конкретизувати вимоги до видів і змісту самостійної роботи.

Висновки. Отже, нами розглянута специфіка викладання навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» на другому (магістерському) рівні вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія». З'ясовано, що майбутній викладач соціально-політичних дисциплін повинен оволодіти професійними уміннями та навичками викладання у вищій школі, методикою підготовки і проведення навчальних занять у закладах різних типів із урахуванням закономірностей педагогічної та психологічної науки, вимог дидактики й власних наукових інтересів у контексті обраного фаху. Водночас, першочерговим у викладанні дисципліни визначено виявлення закономірностей організації вивчення соціально-політичних дисциплін, а також зв'язок навчального матеріалу з політичною практикою сьогодення.

Схарактеризовані особливості методик проведення лекційних і практичних занять: по-перше, усі завдання з різних тем корелюються з раніше виконаними завданнями й доповнюють їх; по-друге, більша частина завдань виконується в малих групах; по-третє, передбачається обов'язкова презентація виконаного завдання з використанням творчого підходу до презентації. Відтак, практика викладання навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти» показала, що в процесі виконання завдань від першої до останньої теми відбуваються якісні зміни у підході магістрантів: вони вчаться працювати у групі, чути колег, дискутувати, приходити до спільного висновку, проявляти творчі здібності, системно аналізувати, мислити критично, зрештою, у них з'являються навички публічного виступу, що є дуже важливим для майбутнього політолога. Вважаємо, що для підвищення якості викладання соціально-політичних дисциплін й розвитку компетентності майбутніх магістрів-політологів необхідно застосовувати професійно-орієнтовані методи навчання в ситуаціях, наближених до професійної реальності, а також практикувати різні форми індивідуальної роботи здобувача вищої освіти.

Отже, у кінцевому результаті випускник магістратури спеціальності 052 «Політологія» на початку своєї викладацької діяльності буде мати той портфель освітніх методик, які він засвоїть у процесі навчання, зокрема, під час вивчення навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти». Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у більш ґрунтовному аналізі специфіки самостійної роботи здобувачів з обов'язкових дисциплін та проходженні виробничої практики (в політичних партіях, громадських організаціях, органах державної влади й місцевого самоврядування) та асистентської практики – в закладах вищої освіти.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Загородня, Л. (2019). Підготовка магістрів для дошкільної галузі в зарубіжних країнах. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Випуск № 4.2019. 29–36.
2. Кравченко, В. (2017). *Теоретичні і методичні засади модернізації професійної підготовки викладачів вищої школи в умовах магістратури* [Дис... докт. політ. Наук, Класич. приват. ун-т.].

3. Мачинська, Н. (2012). Формування змісту педагогічної освіти магістрантів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Вип. 17. 198–205.
4. П'ятакова, Г. (2020). *Підготовка магістрів-філологів в університетах країн Вишеградської групи: виклики, традиції, досвід*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
5. Батечко, Н. (2013). Сучасні підходи до формування змісту підготовки майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури. *Педагогічний процес: теорія і практика*. № 4, 5–20.
6. Цюняк, О. (2019) Організація самостійної роботи майбутніх магістрів початкової освіти у процесі професійної підготовки до інноваційної діяльності. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. № 25, 269–275.
7. Ломака, І. (2016). *Методика викладання соціально-політичних дисциплін: навчально-методичний посібник для студентів Факультету історії, політології та міжнародних відносин. Галузь знань – 05 «соціальні поведінкові науки». Напрямок підготовки – 052 «політологія»*. Івано-Франківськ.
8. Михайличенко, О. (2011). *Суспільно-політичні та гуманітарні науки: теорія, історія та методика навчання*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка.
9. Шляхтун, П. (2011). *Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін*. Київ : ВЦ «Академія».
10. Міністерство освіти і науки України. (2021) Наказ Про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 052 «Політологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. № 329 <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.
11. *Освітньо-професійна програма «Політологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» (2021)* https://www.rshu.edu.ua/images/osvitni_programi/osv_prog_mag_052_polit_2021.pdf.
12. *Робоча програма навчальної дисципліни «Методика викладання соціально-політичних дисциплін у закладах вищої освіти»*. (2021). Рівне.
13. Пометун, О. та Пироженко, Л. (2002). *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід*. Київ : А.П.Н.
14. Пометун, О. (2021). Ситуаційний метод навчання. *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінком Інтер.
15. Сидоренко, О. та Чуба, В. (2011). *Ситуаційна методика навчання: теорія і практика*. Київ : Центр інновацій та розвитку.

REFERENCES:

1. Zahorodnia, L. (2019). Pidhotovka mahistriv dlia doshkilnoi haluzi v zarubizhnykh krainakh. [Master's training for the preschool industry in foreign countries]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriya «Pedagogichni nauky»*. Vypusk № 4. 2019. 29–36. [in Ukrainian].
2. Kravchenko, V. (2017). *Teoretychni i metodychni zasady modernizatsii profesiinoi pidhotovky vykladachiv vyshchoi shkoly v umovakh mahistratury* [Theoretical and methodical principles of modernization of professional training of higher school teachers in conditions of master's degree]. [Dys... dokt. polit. Nauk, Klasych. pryvat. un-t.]. [in Ukrainian].
3. Machynska, N. (2012). *Formuvannia zmistu pedahohichnoi osvity mahistrantiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv nepedahohichnoho profilu*. [Formation of the content of pedagogical education of master's students of higher educational institutions of a non-pedagogical profile]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. Vyp. 17. 198–205. [in Ukrainian].
4. P'iatakova, H. (2020). *Pidhotovka mahistriv-filolohiv v universytetakh krain Vyshehradskoi hrupy: vyklyky, tradytsii, dosvid*. [Training of masters of philology in universities of Visegrad

- countries: challenges, traditions, experience]. Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
5. Batechko, N. (2013). *Suchasni pidkhody do formuvannia zmistu pidhotovky maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly v umovakh mahistratury*. [Modern approaches to the formation of the content of the training of future teachers of a higher school in the conditions of the master's degree]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka*. № 4, 5–20. [in Ukrainian].
6. Tsiuniak, O. (2019) P. *Orhanizatsiia samostiinoi roboty maibutnikh mahistriv pochatkovoї osvity u protsesi profesiinoї pidhotovky do innovatsiinoї diialnosti*. [Organization of independent work of future masters of primary education in the process of professional training for innovative activities]. *Naukovyi zbirnyk «Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka»*. № 25, 269–275. [in Ukrainian].
7. Lomaka, I. (2016). *Metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv Fakultetu istorii, politolohii ta mizhnarodnykh vidnosyn. Haluz znan – 05 «sotsialni povedinkovi nauky». Napriam pidhotovky – 052 «politolohiia»*. [Methodology of teaching socio-political disciplines: educational and methodological manual for students of the Faculty of History, Political Science and International Relations]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
8. Mykhailychenko, O. (2011). *Suspilno-politychni ta humanitarni nauky: teoriia, istoriia ta metodyka navchannia*. [Socio-political and humanitarian sciences: theory, history and teaching methods]. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka. [in Ukrainian].
9. Shliakhtun, P. (2011). *Metodyka vykladannia sotsialno-humanitarnykh dystsyplin*. [Methods of teaching social and humanitarian disciplines]. Kyiv : VTs «Akademiia». [in Ukrainian].
10. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2021) *Nakaz Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity Ukrainy za spetsialnistiu 052 «Politolohiia» dlia drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity*. [Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021) Order on the approval of the standard of higher education of Ukraine in specialty 052 "Political science" for the second (master's) level of higher education]. № 329 <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-os>. [in Ukrainian].
11. *Osvitno-profesiina prohrama «Politolohiia» drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 052 «Politolohiia» haluzi znan 05 «Sotsialni ta povedinkovi nauky»* [Educational and professional program «Political science» of the second (master's) level of higher education in specialty 052 «Political science» field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences»]. (2021) https://www.rshu.edu.ua/images/osvitni_programi/osv_prog_mag_052_polit_2021.pdf [in Ukrainian].
12. *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin u zakladakh vyshchoi osvity»*. [Working program of the educational discipline «Methodology of teaching socio-political disciplines in institutions of higher education»]. (2021). Rivne.
13. Pometun, O. & Pyrozhenko, L. (2002). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid*. [Interactive learning technologies: theory, practice, experience]. Kyiv : A.P.N. [in Ukrainian].
14. Pometun, O. (2021). *Sytuatsiyni metod navchannia*. [Situational teaching method]. *Entsyklopediia osvity*. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
15. Sydorenko, O. ta Chuba, V. (2011). *Sytuatsiina metodyka navchannia: teoriia i praktyka. [Situational teaching method: theory and practice]*. Kyiv : Tsentr innovatsii ta rozvytku. [in Ukrainian].

Liudmyla Valiukh,*PhD., associate professor of the Department of Political Sciences
of Rivne State University of Humanities***Oleksandr Postelzhuk,***PhD., associate professor of the Department of Political Sciences***Halyna Nevyinna,***PhD., associate professor of the Department of Political Sciences***Roman Mykhalchuk***PhD., associate professor of the Department of Political Sciences****Specifics Of Teaching The Academic Discipline «Methods Of Teaching Socio-Political
Disciplines In Higher Education Institutions»***

The article analyzes the specifics of teaching the academic discipline «Methods of teaching socio-political disciplines in higher education institutions» at the second (master's) level of higher education in the specialty 052 «Political Science». The research proved that the future lecturer of socio-political disciplines must master the professional competences of teaching in higher education, the methodology of preparation and conducting of educational classes taking into account the achievements of pedagogical and psychological science, the requirements of didactics and own scientific interests in the context of the chosen profession.

The key role in teaching the discipline plays the identification of regularities in the organization of the study of socio-political disciplines, as well as the connection of the educational material with the political practice of today, since it is an important and essential factor in consolidating and systematizing the knowledge of a future political scientist. The research substantiated that in order to improve the quality of teaching socio-political disciplines and develop competence among political science master degree students, it is necessary to apply professionally oriented teaching methods in situations close to the professional reality, as well as to practice the use of innovative active and interactive teaching methods based on the combinatorial approach.

The research analyzed the peculiarities of conducting lectures and practical classes: all tasks on various topics are correlated with the previously completed assignments and complement them; most tasks are performed in small groups; the tasks assume a mandatory presentation of the results of the researched issues using a creative approach.

Keywords: *methods of teaching socio-political disciplines, students of the second (master's) level of higher education, combinatorial approach, traditional, innovative active and interactive methods of teaching.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.11>

УДК 323.1(477.83)

Ольга Воляннюк,*кандидат політичних наук., доцент, доцентка кафедри політичних наук,**Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова**ORCID: 0000-0002-1606-7416; EMAIL: volyanyuk@ukr.net***ЕТНОПОЛІТИКА: ПРАКТИЧНІ ЗНАННЯ ДЛЯ РЕАЛЬНОГО СВІТУ**

Знання про етнічність слугували, а часто й формувались на користь конкретних політичних інтересів, як частина політичних стратегій, передвиборних програм і навіть воєн. У статті осмислюється цінність таких знань для політологів як конкурентоспроможних гравців сучасного ринку праці. Увазі читача пропонується оглядова стаття, яка передусім ґрунтується на аналізі класичних і сучасних наукових текстів із проблем етнополітики. Контент-аналіз окремих політичних програм, резонансних заяв лідерів думок, як і академічних напрацювань допоміг з'ясувати прикладний зміст проблематики. Звернення до популярних ресурсів дозволило зробити деякі висновки про поширені уявлення і твердження з обраної тематики, відкрити додаткові освітні можливості відповідної дисципліни. Проблематика аналізується за трьома основними напрямками: суб'єктів/об'єктів, цінностей, інструментів. У світлі останніх викликів

етнополітика описана з точки зору її потенціалу вирішувати реальні індивідуальні, групові, національні та міжнародні проблеми.

Чимало проаналізованих праць сучасних авторів з етнополітики є гостро дискусійними, залишають більше відкритих питань, аніж відповідей, водночас їх аналіз збагачує словниковий апарат політичної науки, а також відкриває нові напрямки для прикладної політичної аналітики. Вибіркові та нормативні дисципліни для майбутніх політологів у сучасній вищій школі можуть почерпнути цінний матеріал у подібних фахових виданнях для критичного аналізу, подальшого дослідження та професійного зростання.

Ключові слова: *етнополітика, етнічність, вища освіта, політична наука, документування, політика пам'яті, геноцид.*

Вступ. Етнополітика – складна категорія, що набувала різних концептуальних означень, чимало трансформацій під впливом пануючих ідеологічних наративів, зазнавала категоричних трактувань: від гіперболізації аж до втрати інтересу до її можливостей, навіть її заперечення. У соціально-поведінкових науках часом деякі питання видаються завершеними, а їх подальше дослідження окремими авторами вбачається малозначимим, таким, що втратило практичний сенс. Загальновідома теза про «кінець історії» від Ф. Фукуями могла би бути підтвердженням такої думки, якби навіть сам автор не спростував її з плином часу. У цьому ж світлі навпаки видається, що багато політологічних проблем потребують саме постійних, систематичних і послідовних досліджень, нерідко інституційного оформлення. Адже навіть тимчасове «згасання» суспільного резонансу довкола окремих політичних питань і/або ідей зовсім не означає остаточного згортання комплексу інтересів, потреб, зрештою потенційних викликів, які можуть у будь-який момент повернутися до порядку денного політики. Наявність і підтримка кадрового потенціалу, здатного відповідати на задавлені чи «несподівані» питання подібного ґатунку, як і розвиток інших дослідницьких ресурсів може допомогти вчасно й ефективно вирішувати складні суспільно-політичні проблеми. Проблема етнополітики має як академічний, так і освітній виміри. Знання, вміння, компетентності, яких потребують сучасники, все більше орієнтовані на світ реальних суспільних відносин. Варто з'ясувати, чи у структурі таких відносин все ще можуть відігравати значиму роль етнічні спільноти та їх політична активність.

Мета цієї статті – окреслити коло гостро актуальних етнополітичних питань для сучасника, зокрема випускника вищої школи. За завдання ставимо проаналізувати особливості сучасних досліджень етнополітики, їхній потенціал у розумінні реальних суб'єктів, об'єктів, цінностей, інструментів відповідної галузі політики.

Однак питання етнічності як виразної політичної сили також можна віднести до теоретико-прикладних питань сучасної політичної науки, що, на перший погляд, втрачають певну зацікавленість серед широкого загалу. Може здатися, що нові покоління байдужі до мовних, культурних, релігійних та інших подібних розбіжностей, про які властиво розмірковують антропологи, етнологи, культурологи, історики та фахівці багатьох інших галузей знань. Нерідко й у ЗМІ ці питання репрезентуються як винятково архаїчні. Більш того, про це певною мірою свідчить й **аналіз останніх публікацій**. Деякі сучасні політологічні словники, підручники, колективні монографії випускають із уваги цілий комплекс проблем, пов'язаних з питаннями етнічних груп, меншин, націй та їхнього впливу на політичні відносини й процеси. З деяких навчальних планів підготовки політологів у сучасній вищій школі зникають дисципліни, метою яких було розуміння особливостей етнополітики.

У новому фаховому виданні авторитетного у цій галузі знань науково-дослідного центру (Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України) – у журналі «Політичні дослідження» – розділ з етнополітології та етнoderжавознавства має місце у двох із трьох випусків. За нашими підрахунками, це загалом 3 статті з 28 опублікованих за останні два роки (2021-2022). Безумовно внесок наукових співробітників Інституту в розвиток сучасного знання про етнічність у політиці

важко переоцінити, він вимірюється численними монографічними виданнями, науковими конференціями, захистами дисертацій та іншими цінними заходами з відповідної тематики. Однак останніми роками спостерігається і певне зміщення дослідницьких акцентів, переорієнтація цих зусиль на проблеми загальної теорії політики, політичних інститутів, політичної культури, політичної психології, на проблеми світового політичного розвитку та інші не менш важливі питання порядку денного. При чому подібну тенденцію можемо спостерігати й за багатьма іншими відомими політологічними школами в Україні. Такі зміни вочевидь пов'язанні як з гостро актуальними політичними викликами та загрозами, перед якими постала Україна, так і з новими академічними тенденціями.

В сучасному ж міжнародному та полідисциплінарному просторі академії етнічність все ще викликає певний інтерес та є предметним полем для подальшого інституційного розвитку й співтворчості великих інтелектуальних спільнот. З іншого боку, ця тематика може використовуватися політиками маніпулятивним чином, в т.ч. і через імітацію академічної діяльності. У цьому зв'язку розглянемо останні напрацювання Association for the Study of Nationalities (ASN). Це академічна асоціація стверджує, що займається популяризацією етнополітичних знань, сприяє розумінню етнічної приналежності, національностей, націоналізму, етнічних конфліктів, з особливим географічним фокусом на Центральній, Східній та Південно-Східній Європі, Україні, Росії, Кавказі та Євразії. Прикметно, що своїм створенням ASN завдячує активній групі українських учених-емігрантів під керівництвом історика з Іллінойсу С. Горак (1920-1986). За останні півстоліття ASN виросла з невеликої групи до міждисциплінарної міжнародної наукової спільноти. ASN базується в Колумбійському університеті, організовує щорічну Всесвітню конференцію в Інституті Гаррімана, а також періодичні європейські конференції; присуджує премію Джозефа Ротшильда з етнічних досліджень («Association for the Study», n.d.).

Професор С. Горак у 1972 р. також заснував провідний журнал ASN «Nationalities Papers» за інституційної підтримки Наукового товариства імені Шевченка в Нью-Йорку. Видання досі виходить у світ, але сьогодні вже у співпраці з групою спеціалістів з етнополітики Асоціації політичних досліджень (PSA). На думку редакції, «Nationalities Papers» є таким місцем, «куди можна звернутись за передовими міждисциплінарними розвідками про націоналізм, міграцію, діаспори та етнічні конфлікти» («Nationalities Papers», n.d.). Це рецензовані статті істориків, політологів, соціологів, антропологів, літературознавців, вчених з інших галузей, які видає Cambridge University Press. В наші дні головний редактор видання – Г. Майлонас, фахівець із міжнародних відносин, політолог із Греції. Проаналізуємо останній випуск («Nationalities Papers», 2022), щоб сформулювати уявлення про деякі тенденції у цій галузі знань та етнополітиці загалом.

Тематично 6-й випуск «Nationalities Papers» за листопад 2022 р. можна було б розділити на декілька розділів – за регіонами досліджень і окресленими проблемами. Відкриває видання теоретична стаття про особливості взаємозв'язку соціального відчуження та етнічної приналежності, зосереджена при цьому на конкретних європейських прикладах (А. Брачич). Традиційно значний інтерес у дослідників етнічності викликає ситуація на Балканах. Тож у журналі окрема стаття присвячена колективним ідентичностям та формуванню рухів у глибоко розділених суспільствах, де на прикладі Боснії та Герцеговини досліджуються різноманітні способи, якими лідери протестного руху торкалися питань етнічності у власних дискурсах (К. Мілан). При цьому більшість статей має виразний політологічний зміст. Навіть весільний звичай (вивішування прапорів у тій же країні) аналізується через призму концепції Х. Арндт про націоналізм, який в сучасну епоху пов'язує сім'ю та державу (К. Даут, А. Тузович, А. Хамзіч). У західній науці не викликає сумніву й політологічний зміст поширених у суспільстві мнемонічних практик. Зокрема одразу дві статті присвячуються особливостям вшанування пам'яті про геноцид у Сребрениці та практикам опору цьому маршеві (М. Літьєнс, Є. Шурель, А. Любоєвич).

Ще більше статей (загалом чотири у цьому виданні) торкаються окремих аспектів етнополітики в сучасній Туреччині. Це, наприклад, дослідження окремих вимірів

авторитарного неолібералізму в муніципалітетах – нещодавньої практики турецької держави щодо усунення прокурдських мерів і призначення на їх місце довірених осіб без проведення нових виборів (С. Туткал). У виданні пояснюється феномен «гнучкої нації», зокрема як змінилася турецька національна ідентичність з 2010 р., під час правління «Партії справедливості та розвитку» (Г. Кафтан). Не менш важливі сюжети для сучасної політичної науки та практики знаходимо й в аналізі звітів турецького парламенту з 1946-1960 рр., який свідчить, що уявні загрози безпеці значною мірою сприяють негативному опису політичними силами окремих етносів, зокрема турецькими політичними партіями вірмен (С. Нефес). Феномен бездержавної нації, на прикладі курдського питання, також осмислюється у ретроспективі – через «неприпустиму різноманітність у різних регіонах», які постраждали від війни, щодо варіантів самовизначення, нібито національність деяких народів мала меншу легітимність, ніж інші (Л. Радпей).

У виданні запропоноване й історичне дослідження польсько-радянського суперництва міжвоєнного періоду, що демонструє зв'язок між проблемами безпеки та національною політикою, а також розкриває окремі українські контексти питання – стосовно лояльності до держави, влади тощо (О. Палько). Вже про сучасну Росію пишуть у контексті нагромаджених етнополітичних проблем, зокрема цього разу увага звернена на деякі сибірські шкільні адміністрації, де відсутні адаптаційні програми для дітей мігрантів, цілеспрямовано підтримується їхня ізоляція, а відтак мають місце обмеження для подальшого досягнення ними успіху (К. Демінцева).

Загалом автори на сторінках цього видання не уникають складних і гостро актуальних питань. «Росія: фашистська чи консервативна?» – такою назвою відкривається останній розділ журналу. Це книжковий симпозіум, присвячений новій роботі М. Ларюель – відомій авторці з Франції, яка вибудувала свою кар'єру в низці пострадянських, в т.ч. і російських інститутів, і присвятила деякі свої праці «величі російської ідеології неоевразійства». Самій авторці також дають слово на сторінках журналу. Її книга 2021 р., яка «викриває пропагандистські звинувачення стосовно російського режиму», замислювалась як відповідь на роботу Т. Снайдера. Авторка заперечує, що у Росії встановився фашизм, натомість пропонує використовувати велике різноманіття альтернативних термінів щодо держави-агресора – «неліберальний, християнський, консервативний, геополітично континентальний, націєцентричний» режим тощо. Викликає занепокоєння, що реакції самого Т. Снайдера у журналі не опубліковано. Натомість інші коментатори (М. Оренштейн, Й. М. Еррера, А. Шеховцов) хоч і визнають, що авторка пропонує до розгляду багато важливих аспектів російського режиму, які інші аналітики, можливо, не помітили, однак ці висновки вважають не завжди точними, особливо після розв'язаної РФ повномасштабної війни проти України. М. Оренштейн зауважує, що у 2022 р. режим Путіна все ж «еволюціонував до фашизму з релігійним відтінком, як і попереджав Т. Снайдер».

Загалом огляд останніх публікацій із проблем етнополітики залишає відкритими багато теоретичних і прикладних питань, а також наштовхує на необхідність подальших дискусій з проблеми, зближення дослідницьких проєктів зі світом реальної політики, виявлення маніпулятивних аспектів у академічному дискурсі.

Методи. Пріоритетним для нас у цій статті є аналіз окремих класичних і сучасних наукових текстів з проблем етнополітики. Контент-аналіз деяких політичних програм, резонансних заяв лідерів думок, як і академічних напрацювань допоможе з'ясувати та співставити прикладний зміст проблематики. Звернення до популярних ресурсів дозволить зробити деякі проміжні висновки про поширені уявлення і твердження з обраної тематики, відкрити додаткові освітні можливості відповідної дисципліни. Принципи науковості, об'єктивності, плюралізму є визначальними для політологічного розуміння етнополітики загалом.

Результати і дискусії. Окрім згаданого раніше видання, ASN у наші дні співпрацює зі ще одним відомим, рецензованим науковим журналом «Ethnopolitics» (раніше «Global Review of Ethnopolitics»), який свого часу засновували політологи у Великій Британії.

Головні редактори журналу також фахівці з політичних наук: німецький дослідник та урядовий консультант С. Вольф і британський професор К. Корделл («Ethnopolitic»). Це видання ще більшою мірою сконцентроване на власне етнополітичній проблематиці. За останній рік тут опубліковано 5 випусків, короткий аналіз яких допоможе нам визначити ключові поняття, якими в сучасному світі користуються фахівці з етнополітики різних країн («Ethnopolitic», 2022). Умовно статті за останній рік можна об'єднати за такими основними напрямками досліджень: 1) суб'єкти етнополітики; 2) інструменти та механізми етнополітики; 3) ціннісні аспекти етнополітики. У першій групі аналізуються як традиційні, так і нові постаті й організації, що набувають впливовості в етнополітичній сфері: державні інституції, етнічні партії, ліберальні групи, сепаратистські рухи, неформальні моделі об'єднань тощо. Автори звертають увагу на ключові, а часто й протилежні, взаємовиключні інструменти й механізми етнополітики: картографування домовленостей, демократичне залучення, постконфліктне правосуддя, референдуми, автономізація, дискримінація та інші. Виразний інтерес викликає проблема взаємовпливу етнополітики та політичної психології, політичної культури в суспільстві, зокрема деякі автори звернули увагу на заміри націоналістичних настроїв у Європі.

Попри те, що чимало запропонованих статей вкотре залишають більше відкритих питань, аніж відповідей, а також є гостро дискусійними, їх аналіз суттєво збагачує словниковий апарат сучасного дослідника етнополітичних проблем, а також відкриває нові напрямки для прикладної політичної аналітики. Більш того, як вибіркові, так і нормативні дисципліни для майбутніх політологів у сучасній вищій школі можуть почерпнути багато цінного матеріалу в подібних фахових виданнях для критичного аналізу та подальшого дослідження. Нижче спробуємо актуалізувати проблематику за тими ж трьома основними напрямками, зокрема у світлі останніх викликів виразніше показати етнополітику з точки зору її потенціалу вирішувати реальні індивідуальні, групові, національні та міжнародні проблеми.

Як і будь-який інший різновид політики, політика, яка спрямована на етнокультурні відносини та процеси, визначається колом зацікавлених і латентних суб'єктів і об'єктів, стратегічними орієнтирами і домінуючими цінностями, а також пріоритетним набором ресурсів та інструментів, що в розпорядженні різних акторів політики можуть призводити до різних наслідків. Аналізуючи актуальні аспекти розвитку етнополітики, досить складно визначитись із пріоритетністю навіть цих трьох ключових її складових, вже не згадуючи про інші – допоміжні. Навіть у один і той самий історичний проміжок часу за різних суспільно-політичних обставин, в різних куточках нашої планети можуть практикуватись цілковито протилежні моделі етнополітичного устрою – від автократичного насильства та навіть тоталітарної уніфікації до абсолютизації толерування різноманітності тощо. Залежить такий вибір моделі етнополітики не лише від легітимного управлінського класу, але й від панівних ідей, усталених традицій, рівня соціально-економічного життя тощо.

Ми розпочнемо з *аналізу ціннісних аспектів*, хоча й ставимо за завдання описати етнополітику з максимально практичної точки зору. Однак саме праксеологічний акцент зобов'язує найперше звернути увагу на поширені в суспільстві та/або серед окремих субкультур знання, ідеї, установки, стереотипи й настрої, які пов'язанні зі світом етнічного різноманіття. Обізнаність в проблемах етнополітики може стати перевагою на сучасному ринку, і навпаки – нехтування таким знанням часом спричиняє до втрати навіть вже здобутих на ньому позицій. Допоможе обґрунтувати цю думку нещодавній інцидент, що трапився з американським виконавцем поп-музики Канье Вестом. Після його антисемітських заяв низка міжнародних компаній, з якими він афілійований (зокрема «Adidas» і «Balenciaga»), припинили цю співпрацю, а відтак і його перебування в списку мільярдерів «Forbes». К. Вест і раніше був відомий жінконенависництвом, трампізмом, античорними висловлюваннями, зокрема він заявляв, що історично рабство було усвідомленим «вибором», а у свою модну лінійку одягу додав сорочки з написом «White Lives Matter» (Respers, 2022). Зрештою селебріті перепросив за свої висловлювання, але його заяви стали предметом

широких громадських, інтелектуальних, медіа дискусій про місце расизму в сучасному американському суспільстві, а також причиною втрати частини статків й самого виконавця. Лідери думок та їх публічні активності сьогодні можуть стати окремим предметним полем для дослідників ціннісних аспектів етнополітики. Йдеться не лише про подібні резонансні заяви, але й про низку інших, в т.ч. й прихованих сенсів, які ті (не)свідомо поширюють назагал, розвиваючи або ж навпаки обмежуючи здатність суспільства до критичного етнополітичного мислення, порозуміння в питаннях історичної пам'яті тощо.

Етнополітика дозволяє нам бачити тісний взаємозв'язок ціннісних установок різного рівня та різних сфер суспільного життя. Сучасні дослідники шукають відповіді на складні, часом міждисциплінарні питання порядку денного політики. Поширеною стає гіпотеза, що неекологічне вбрання, неவிбагливі музичні вподобання, схильність до бездоказової медицини, кітчеві інтер'єри, примітивні рецепти на кухні, некритичне сприйняття медіа-продукції тощо – усі ці вияви можуть бути показниками регресу цілих спільнот, а не лише індивідуальних схильностей. Відомо, що політичний режим визначає соціально-економічні можливості людей, позначається на культурі споживання. Однак сучасні дослідники вбачають нерідко і зворотній вплив: «Байдужість до якості їжі корелює із байдужістю до якості власного життя. Здатність ковтати огидні на смак продукти – із здатністю толерувати огидні вчинки інших» (Kostyuchenko & Pushkar, 2022). У такий спосіб дослідники намагаються довести, що окремі етнічні групи схильні до насильства та легко піддаються політичним маніпуляціям в тому числі й тому, що регресує, наприклад, їхня культура споживання під впливом автократичного врядування. Безумовно ця теза є достатньо дискусійною, втім вона має значний потенціал для подальшого обговорення, в т.ч. й в освітніх цілях.

Вивчаючи ціннісні орієнтири етнополітики, а тим більше впроваджуючи її, вкрай важливо зважати і на багатоманітність людських спільнот, відмовитись від абсолютизації саме етнічного фактору, що також може загрожувати дискримінаційними практиками. На цю думку нас наштовхують дослідження «Pew Research Center» – це позапартійний аналітичний осередок, який вивчає політику, міжнародні відносини, соціальні, демографічні та економічні тенденції, новинні звички, інтернет-технології, релігійну, расову та етнічну приналежність, міграційні процеси тощо; центр проводить опитування громадської думки, демографічні дослідження, аналіз контенту та інші соціальні дослідження на основі даних. Серед іншого тут приділяють увагу системному вивченню підтримки відомого громадсько-політичного руху «Black Lives Matter» (BLM). За ключовими вимогами BLM пересічному спостерігачеві може видатись, що рух користується підтримкою переважно чорношкірих громадян США, однак глибинні дослідження дозволяють помітити не тільки ці поверхові тенденції. Відповідно до опитувань Pew Research Center навесні 2022р., американські підлітки частіше, ніж дорослі, висловлювали підтримку руху BLM. Як і серед дорослих, серед підлітків існують значні расові та етнічні відмінності в підтримці руху. Чорношкірі підлітки частіше кажуть, що вони принаймні певною мірою підтримують BLM. Приблизно вісім із десяти латиноамериканських підлітків висловлюють певну підтримку, порівняно з меншою кількістю білих підлітків (57%). Погляди також відрізняються за партійною ознакою, але підлітки-республіканці та демократи все ще більше підтримують рух, ніж їхні дорослі однопартійці. Погляди демократично орієнтованих підлітків більше збігаються з поглядами їхніх дорослих однодумців, з розривом у 9 процентних пунктів. Підлітки-демократи також дещо частіше, ніж дорослі демократи, кажуть, що вони рішуче підтримують рух BLM (Hurst, 2022). Отже, фактор етнічності варто досліджувати комплексно, поряд із іншими впливовими чинниками політики – щонайменше віковими, гендерними, освітніми, професійними, партійними, класовими та іншими особливостями цільових і діяльних груп. Важливо, щоб ціннісно орієнтована етнополітика не обмежувалася стереотипними уявленнями про окремі етнічні групи та народи, адже в політичному процесі мотиви людської поведінки різнопланові та залежать від множини ідентичностей.

Цей ракурс проблематики поступово підводить нас до наступного блоку питань – *окреслення суб'єктів і об'єктів етнополітики*. Така формула з класичної теорії політики у реальному суспільно-політичному житті також має суттєве значення. У західних демократіях етнічність поступово трансформується з об'єкту, який потребує політичної підтримки, захисту, регулювання, в дієвий суб'єкт, для якого етнічна ідентичність є додатковою перевагою, можливістю до реалізації поставлених політичних цілей. Етнічність відгукується не лише у широких суспільно-політичних масах, знаходить нові форми протестного прояву, чи враховується в електоральній інженерії, вона також має виразний елітарний вимір у політиці. Сучасні політичні лідери демократичних, правових держав все більше виявляють своє походження, згадують про власне коріння у політичній риторичі, максимально залучають його, в т.ч. й заради зміцнення політичних позицій, об'єднання громадян навіть у багатонаціональних країнах. Етнічність стає частиною іміджевих рішень, яка може вигідно вирізнити образ політика та скласти основу для стабільної репутації.

Наприклад, консервативний офіс британського прем'єра 26.10.2022, вже на другий день після присяги Ріші Сунака, святкує разом із новим очільником одне з основних індійських свят – Дівалі (Діпавалі) – важливе у цій культурі дійство, фестиваль вогнів, що символізує перемогу світла над темрявою. У своїх соцмережах політик публікує фото серед представників цієї культури та традиційних предметів у офісі на Downing Street, 10, зокрема він пише: «Я зроблю все можливе на цій роботі, щоб побудувати Британію, де наші діти та наші онуки зможуть запалити свої Diyas і дивитися в майбутнє з надією» (Sunak, 2022). «Diya» – це традиційна масляна лампа, що має сакральне значення в індуїзмі, буддизмі, важлива для виконання низки релігійних ритуалів, молитов. Р. Сунак, який зростав у родині пенджабського походження, не приховує, що є індуїстом, свого часу в Палаті громад складав присягу депутата на Бгагавад-Гіті, та в наш час вже на найвищій урядовій посаді продовжує сприяти звичаям й традиціям свого народу. Він послідовно вибудовує політичну кар'єру, в т.ч. звертаючись до різних (не)матеріальних символів етнічності. Якщо проаналізувати коротку програму Р. Сунака, опубліковану на його офіційному веб-сайті, помітимо, що велику її частину автор пов'язує саме з досвідом своєї родини (наприклад, зростання в сім'ї лікарів, що утворює його прагнення розвивати систему громадської охорони здоров'я). Серед пунктів політичного плану цього депутата з Консервативної партії від Річмонда 4-а позиція – під назвою «Чемпіонські навички + школи» – особливо підкреслює обізнаність політика в етнічних питаннях, розуміння ним проблеми з особистого досвіду. Серед різних моделей етнополітики він вочевидь є прихильником сприяння освітній траєкторії: «Я пристрасно прагну забезпечити кожному, незалежно від його походження, доступ до освіти світового рівня. Це єдиний найкращий спосіб, яким ми можемо розширити можливості для всіх, особливо для людей із неблагополучного середовища» (Sunak, n.d.). Загалом й інші пункти плану – підтримка фермерства, малого підприємництва, ширококутного інтернету тощо – досить вдало доповнюють образ і політичну стратегію сучасного британського прем'єра. Цей приклад демонструє успішну стратегію вияву етнічної ідентичності у виборчій боротьбі, що дозволяє розвивати політичну суб'єктність, займати високі пости в окремих сучасних західних демократіях.

Розвиваючи ідеї про суб'єктів і об'єктів етнополітики, різновиди етнічної ідентичності, наприкінці 1980-х рр. дослідники виокремлювали відмінні її моделі, форми, типи (Breton, 1988), а вже ближче до наших днів підкреслювали взаємозв'язок цих моделей (Reitz, 2009). Крім того, ми можемо часто помітити, що більшість тих, кого цитують сучасні дослідники етнології, антропології, кроскультурних проблем, мали пряме чи опосередковане відношення до урядової чи опозиційної політики свого часу. У цьому зв'язку наведемо приклад М. Новака (1933–2017) – американця словацького походження, політичного філософа католицького спрямування, автора відомих праць «Піднесення нерозпавленої етнічності: нова політична сила семидесятих» (1972), «Дух демократичного капіталізму» (1982). Окрім академічної кар'єри він працював послом США у Комісії ООН з прав людини у 1980-х рр., долучався до міжнародних безпекових форумів, знав багатьох політичних діячів

світового рівня. М. Новак у своїх працях про етнополітику також виявляв власні передвибірчі сподівання: «Вибори 1972 року можуть відрізнятись від виборів 1968 року, якщо професійна еліта намагатиметься наслідувати, а не керувати; намагатиметься бути інклюзивною, а не ексклюзивною; почути голоси та акценти, проти яких вона занадто довго закладала вуха; намагатиметься пом'якшити власні ідеологічні «гарячкові» інтереси заради спільних» (Novak, 1972). Він переконував, що етнополітика має бути культурною політикою, а не політикою інтересів; що ненависті у політиці неможливо уникнути, її варто прийняти та опрацьовувати. Тогочасні вибори демократи, яких в т.ч. консультував М. Новак, програли, але до кінця життя він залишався впливовим інтелектуалом.

Отже, знання про етнічність слугували, а часто й формувались на користь конкретних політичних інтересів, як частина політичних стратегій, державних реформ, передвибірних програм – і в цьому їхня неабияка цінність для вивчення сучасними політологами. Водночас на практиці ми можемо спостерігати, як сучасні професійні політики намагаються поєднувати щонайменше одразу декілька важливих вимірів етнополітики – етнічну ідентичність у конкретних символічних речах (одязі, їжі тощо), у культурних звичаях своєї етнічної спільноти, в мові, в підтримці інтересів і цілей своєї етнічної спільноти тощо. Чимало сучасних політиків не приховують, а навпаки намагаються максимально виявити своє походження, що є ще одним важливим кроком до демократичної відкритості політики.

Межа між впливовим і виконавчим, дієвим і пасивним все більше розмивається в сучасному світі політики. Вивчаючи особливості організації етнополітичного життя в окремій країні, аналізуючи міжнародні аспекти етнополітики, важливо зважати не лише на найвищі політичні пости, визначені урядові відомства, офіційно уповноважених персон, але й на низку інших, часто латентних акторів політики, чия роль не одразу помітна або й зовсім поза увагою конкуруючих політичних сил, сприймається винятково інструментально. Відтак останній аспект – *інструменти і механізми етнополітики* – вочевидь міг би бути одним із найширших. Адже йдеться про зростаючу кількість альтернатив, до яких переважно має доступ сучасний урядовець чи інший впливовий суб'єкт політичного процесу. Це питання може бути предметом не одного дослідження, ми ж лише звернемо увагу на окремі тенденції, особливо важливі з практичної точки зору.

У цьому зв'язку найперше звернемося знову до сфери масової культури, яка найшвидше абсорбує останні зміни. Саме продукти масової культури та їх використання, інструменталізація у т.ч. й у етнополітиці, стали ефективним засобом досягнення цілей. Південна Корея у цьому ключі згадується чи не найчастіше, адже завдяки поєднанню елементів західного шоу-бізнесу з традиційною культурою корейського народу остання стала достатньо впізнаваною на міжнародній арені, та навіть заручилась багаточисельними групами фанатів по всьому світу. 20.09.2021 р. на засідання Генеральної асамблеї ООН разом із президентом цієї країни прибув і відомий південнокорейський К-поп гурт «BTS». Музиканти представляли свою країну як спецпосланці. За їхнім виступом у Нью-Йорку, в прямому ефірі спостерігали більш як 1 млн осіб – це рекордна за всі роки існування Генасамблеї ООН кількість. Під час виступу артисти звернулися до соціально-політичних проблем: екологічних загроз, закликали вакцинуватися, а також підтримали молодь за стійкість в епоху COVID-19 (United Nations, 2021). Із інструменту м'якої сили етнополітики, культурної дипломатії такі виконавці мають значний потенціал зростання до впливових суб'єктів політики навіть міжнародного рівня.

Водночас, апробуючи найсучасніші підходи до розуміння етнополітики та політики загалом, не варто забувати і про архаїчні форми та методи, які все ще практикують щодо етнічних меншин, цілих народів чи окремих їх представників автократії. Окрім того інструменти, які охоче сприймаються у демократичних суспільствах, видаються недостатніми там, де гостро назріли безпекові питання, де існують прямі загрози існуванню нації та збереженню національної ідентичності. Агресивна війна РФ проти України, геноцидні практики російських військових на українських територіях зобов'язують об'єднуватися без винятку усіх суб'єктів і об'єктів політики в Україні та демократичному

світі загалом, а відтак залучати цілий комплекс інструментів для збереження суверенітету, територіальної цілісності, історичної, культурної спадщини України. Римський статут міжнародного кримінального суду (стаття 7(1)(h) суворо засуджує навіть найменші переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти за етнічними, расовими, національними, релігійними, культурними, політичними, гендерними або іншим мотивами. Однак РФ вже від початку окупації Криму та ОРДЛО системно порушує ці норми, зокрема стосовно українців, а також кримських татар. Переслідування за національною ознакою в умовах повномасштабної агресії переросли у геноцидні практики РФ у багатьох інших регіонах України, супроводжуються багатотисячними жертвами та іншими втратами українського народу. Росія під час вторгнення в Україну порушує Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, вчинила і продовжує скоювати усі 5 відомих актів геноциду (вбивство, заподіяння серйозної шкоди, умисне створення умов життя, спрямованих на фізичне знищення, заходи зі запобігання народженню, насильницька передача дітей до іншої групи). На цьому все частіше наголошують як сучасні правозахисники, громадські, політичні діячі, міжнародні актори, так і авторитетні представники різних академічних шкіл.

Для виразнішого обґрунтування у цій статті процитуємо висновки лише одного незалежного дослідження від The New Lines Institute for Strategy and Policy, а саме 36 експертів з різних галузей. У звіті наводяться достатні аргументи того, що Росія несе відповідальність за пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду, а також за геноцид з наміром знищити частину української національної групи. Цей жорстокий, цілковито протилежний ідеям гуманізму та демократії інструмент насильства варто проаналізувати в рамках етнополітики. Підбурювання до геноциду, зорганізоване Росією, виявляється, на думку згаданого колективу дослідників, за такими ознаками: *заперечення існування української ідентичності*, зокрема російськими високопосадовцями та коментатори державних ЗМІ; *«звинувачення у дзеркалі»*, коли російська влада звинувачує Україну в плануванні тих звірств, які сама скоює, як привід для вторгнення; *«денацифікація» та дегуманізація*, тобто застосування риторики, яка зображує ціле покоління українців як нацистів, перетворюючи на необхідну мішень, конструювання екзистенційної загрози в особі українців; *підготовка російської аудиторії до скоєння чи схвалення звірств* через посилення пропаганди, контрольовані медіа і жорстку військову цензуру, внутрішнє прийняття такої пропаганди російськими солдатами під час скоєння звірств. Наміри геноциду – «загальний план» знищення частини української національної групи – також можуть вважатися злочином. Геноцидна модель знищення, що спрямована на українців і детально описана вченими, охоплює такі злочини: *масові вбивства; умисні напади на укриття*, шляхи евакуації та гуманітарні коридори; *невибіркове бомбардування житлових районів*; російські *воєнні облоги*, зокрема умисне та систематичне створення умов, що загрожують життю (знищення критичної інфраструктури, атаки на систему охорони здоров'я; знищення та вилучення предметів першої необхідності, гуманітарної допомоги та зерна; утримування українців в місцях з небезпечними для життя умовами тощо); *звалтування та сексуальне насильство; насильницьке переміщення українців*, в т.ч. дітей; *вибіркове переслідування українських лідерів чи активістів*, їх викрадення і вбивства («New Line Institute», 2022). Вибрані тут фрагменти з майже 50-сторінкового звіту міжнародних експертів – лише дрібна частка тих дослідницьких зусиль, які вкрай необхідно консолідувати на усіх рівнях для подальшої ефективної протидії геноцидним практикам РФ.

Відтак ще одним важливим інструментом етнополітики, про який не можемо не згадати, зважаючи на гостру актуальність, є документування. Це спосіб максимально точно й повно зберегти та поширити знання про факти, історії, події та інші важливі явища й процеси, що описують реалії національного життя, передають особливості національної ідентичності, а також фіксують спроби їх знищення державою-агресором. У справі документування злочинів РФ в Україні сьогодні важливу роль відіграють як правоохоронні органи України, так і міжнародні організації, як відповідальні державні структури, так і

академічні й творчі групи. Цей інструмент важливо опанувати якомога ширшому колу зацікавлених осіб та організацій, що в умовах масових вбивств, катувань, знищення культурної спадщини, як й інших важливих основ національного буття, є дійсним проявом інституційної стійкості та співпраці. Характерно, що масштабні проекти з розвитку документування війни в Україні сьогодні переважно започатковують західні науково-дослідні інституції у партнерстві з окремими українськими вченими, наприклад, це проект вище згаданого Т. Снайдера («The Institute for Human», 2022).

Висновки. Загалом, проаналізувавши останні дослідження окремих видань з етнополітики, зауважимо, що вони переважно міждисциплінарні та відрізняються зосередженістю на конкретних регіональних особливостях. Історичні, психологічні, антропологічні дослідження тут також мають виразний політологічний зміст і потенціал. Водночас саме відкриті можливості до дискусії дозволяють сучасним представникам різних галузей знань і з різних регіонів виходити на якісні, практично значимі результати, на нові горизонти осмислення актуальних проблем етнополітики. У цьому зв'язку вбачаємо особливу актуальність для подальшої роботи над створенням прозорих академічних й освітніх майданчиків із пошуку об'єктивних відповідей на важливі питання порядку денного етнополітики.

Ціннісні, інструментальні та суб'єкт-об'єктні виміри етнополітики тісно взаємозв'язані. Найвиразніше це спостерігаємо, коли аналізуємо актуальні виклики суспільно-політичного життя. Єдність різних суб'єктів політики, заснована на спільних демократичних ціннісних орієнтирах, незалежно від етнічного походження допомагає знаходити дієві та м'які інструменти політичного впливу. І навпаки – автократичний спосіб врядування, архаїчне колоніальне управління, що нагромаджує все більше соціально-економічних і інших труднощів для різних за своїми інтересами й традиціями громадян, єдиний спосіб виживання вбачає у створенні спільних ворогів, аж до провокування масового насильства, знищення національної/их груп(и), геноциду.

Прийняті українським законотворцем принципи академічної свободи дозволяють сьогодні максимально наближати дослідницькі проекти, навчальні курси, програми та інші важливі освітні й наукові виміри етнополітичного знання до реальних потреб ринку. Етнополітика стосується низки особливо вразливих груп, чутливого спектру проблем – тому теорії відводимо велике значення, особливо в частині розвитку термінологічного апарату, відмінностей різних наукових шкіл, труднощів перекладу тощо. Обізнаність в проблемах етнополітики може стати перевагою на сучасному ринку, і навпаки – нехтування таким знанням часом спричиняє до втрати навіть вже здобутих на ньому позицій. Сьогодні, коли навіть на міжнародну політичну арену виходять найрізноманітніші актори, зокрема й некеровані диктатори, професійні маніпулятори, представники поп-культури, особливо важливо саме академічним спільнотам зрощувати власну політичну суб'єктність, об'єднувати зусилля зокрема й у сфері етнополітики. Етнополітика як науково обґрунтована галузь підтримуватиме справедливий баланс між теоретичними основами і компаративним пошуком відповідей на актуальні питання порядку денного, зможе сприяти врегулюванню та попередженню етнічних конфліктів, плюралізму ідей, правам меншин, збереженню ідентичностей, зокрема й у контексті подальшої демократизації, повернення безпеки та стабільності державам і регіонам.

REFERENCES:

1. New Line Institute for Strategy and Policy (May, 2022). *An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent*. <https://newlinesinstitute.org/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/>
2. Association for the Study of Nationalities (n.d.). <https://nationalities.org/>

3. Breton, R. (1988). From ethnic to civic nationalism: English Canada and Quebec, *Ethnic and Racial Studies*, 11:1, 85-102, <https://doi.org/10.1080/01419870.1988.9993590>
4. The Institute for Human Sciences. (2022). *Documenting Ukraine*. <https://www.iwm.at/program/documenting-ukraine>
5. Taylor & Francis. (n.d.). *Ethnopolitic*. . <https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?show=aimsScope&journalCode=reno20>
6. *Ethnopolitics*. (2022). *Volume 21, Issue 5*. <https://www.tandfonline.com/toc/reno20/21/5?nav=toCList>
7. Hurst, K. (2022, June, 15). *U.S. teens are more likely than adults to support the Black Lives Matter movement*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2022/06/15/u-s-teens-are-more-likely-than-adults-to-support-the-black-lives-matter-movement>
8. Kostyuchenko, Y.& Pushkar, V. (2022). Nyamka and Khryuchevo: Regressive cooking of the modern Russia. *Social Transformation Sentinel. Volume 3 Issue 2 (apr.-june)*. https://stgroup.in.ua/index.php/en/sentinel/sentinel-journal/articles/volume-3-2022-issue-2/niamka-vs-khruchevo?fbclid=IwAR11DJ-iqVZf9jWEiEpzKT0Pw_KTQ6Vns9PPsBN-6hq5-rA2PGFPrdEhu-k
9. Reitz, J.G., Breton, R., Dion, K. K., Dion, K. L., Phan, M. B. & Banerjee, R. (2009). *Multiculturalism and Social Cohesion: Potentials and Challenges of Diversity*. Springer.
10. *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*. Cambridge Core: the home of academic content from Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers>
11. *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*. (2022, November). *Volume 50, Issue 6*. <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/latest-issue>
12. Novak, M. (1972). *The Rise of the Unmeltable Ethnics: The New Political Force of the Seventies*. New York: Macmillan.
13. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. *Політичні дослідження. Журнал*. (2021-2022). <https://ipend.gov.ua/publication-category/politychni-doslidzhennia/>. [in Ukrainian].
14. United Nations (English). (2021, September, 20). President Moon Jae-in & BTS at the Sustainable Development Goals Moment. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=jzptPcPLCnA>
15. Respers, L. (2022, October, 29). *Kanye West's antisemitism did what his anti-Blackness did not. And some people have a problem with that*. CNN. <https://edition.cnn.com/2022/10/29/entertainment/kanye-west-antisemitism-anti-black/index.html>
16. Sunak, R. (2022, October, 26). *Brilliant to drop into tonight's Diwali reception in No10*. [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/RishiSunak/status/1585342561018839044?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Eembeddedtimeline%7Ctwterm%5Escreename%3ARishiSunak%7Ctwcon%5Es1
17. Sunak, R. *UK Prime Minister and MP for Richmond (Yorks). My Plan*. (2022). Conservatives. <https://www.rishisunak.com/myplan>

Olha Volianiuk,

Candidate of Political Science, Associate Professor,

National Pedagogical Dragomanov University

Ethnopolitics: Practical Knowledge for the Real World

Knowledge about ethnicity served, and was often formed for the benefit of specific political interests, as part of political strategies, election programs and even wars. This, as the author notes, is their considerable value for study by modern political scientists. A review article is offered to the reader's attention, which is primarily based on the analysis of classical and modern scientific texts on the problems of ethnopolitics. The content analysis of individual political programs, resonant statements of opinion leaders, as well as academic studies helped to clarify the applied content of the issue. Turning to popular resources made it possible to draw some conclusions about common ideas and statements on the chosen topic, to open up additional educational opportunities in the relevant discipline. The problem is analyzed in three main directions: subjects/objects, values, tools. In the light of recent challenges, ethnopolitics is described in terms of its potential to solve real individual, group, national and international problems.

Many of the analyzed articles by modern authors on ethnopolitics are hotly debated, leaving more open questions than answers, while their analysis enriches the vocabulary of a modern researcher of ethnopolitical problems, and also opens up new directions for applied political analysis. Selective and normative disciplines for future political scientists in today's higher education can draw valuable material from such professional publications for critical analysis, further research, and professional growth.

Keywords: *ethnopolitics, ethnicity, higher education, political science, documenting, memory politics, genocide.*

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Остапенко М.

КОНСЦІЄНТАЛЬНА ВІЙНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....5

Баранівська М.

СТИГМАТИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ

ПОПУЛІСТСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....12

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Науменко О.НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РЕКРУТУВАННЯ
ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ.....24**Бучинська А.**ЗМІНА ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ:
ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ.....31**Гаверилук В.**ДОСВІД УРЯДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ АКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ У
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ: УРОКИ ДЛЯ УРЯДУ УКРАЇНИ.....42

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ХХІ СТОЛІТТІ

Іванова Н., Лисенко Ю.ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНЕ СПРЯМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....50**Меньшеніна А.**ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В СВІТЛІ ВІЙНИ
РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....56**Тараненко Г.**

ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО МИРУ ДЛЯ АНАЛІЗУ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....63

Устименко Б.

МОРСЬКА ДОКТРИНА РОСІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА

ПОШИРЕННЯ АГРЕСІЇ У СВІТОВОМУ ОКЕАНІ.....81

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Валюх Л., Постельжук О., Невинна Г., Михальчук Р.

«МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ»: СПЕЦИФІКА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ.....91

Волянчук О.

ЕТНОПОЛІТИКА: ПРАКТИЧНІ ЗНАННЯ ДЛЯ РЕАЛЬНОГО СВІТУ.....99

CONTENT

HISTORY AND THEORY OF POLITICAL SCIENCE

Ostapenko M.
CONSCIENTIAL WAR AS AN ELEMENT OF HYBRID WAR5

Baranivska M.
STIGMATIZATION AS A TOOL OF POPULIST POLITICAL DISCOURSE.....12

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES IN UKRAINE AND THE WORLD

Naumenko O.
THE CONSEQUENCES OF THE TRANSFORMATION OF THE ELECTORAL SYSTEM REGARDING RECRUITMENT TO THE POLITICAL-POWER ELITES OF UKRAINE.....24

Buchynska A.
CHANGE OF THE ELECTION LEGISLATION AS AN ELEMENT OF ELECTION TECHNOLOGIES: APPLICATION PRACTICES IN UKRAINE.....31

Havryliuk V.
THE EXPERIENCE OF THE GOVERNMENT OF THE GREAT BRITAIN DURING THE IMPLEMENTATION OF CURRENT TASKS IN THE SOCIAL AND ECONOMIC SPHERE: LESSONS FOR THE GOVERNMENT OF UKRAINE.....42

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE 21ST CENTURY

Ivanova N. Lysenko Y.
EUROPEAN INTEGRATION DIRECTION OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY AT THE PRESENT STAGE50

Menshenina A.
ECONOMIC SANCTIONS AS A FOREIGN POLICY TOOL IN THE LIGHT OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE.....56

Taranenko A.
DEMOCRATIC PEACE THEORY FOR RUSSIA-UKRAINE WAR ANALYSIS.....63

Ustymenko B.
RUSSIA'S MARITIME DOCTRINE AS A PREREQUISITE FOR THE SPREAD OF AGGRESSION IN THE WORLD OCEAN.....81

METHODS OF TEACHING SOCIO-POLITICAL DISCIPLINES

Valiukh L., Postelzhuk O., Nevynna H., Mykhalchuk R.
SPECIFICS OF TEACHING THE ACADEMIC DISCIPLINE «METHODS OF TEACHING SOCIO-POLITICAL DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS».....91

Volianiuk O.
ETHNOPOLITICS: PRACTICAL KNOWLEDGE FOR THE REAL WORLD.....99

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методики викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська. Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення невирішених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітерований список оформлюються за APA Style (7th edition). Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання.

Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com, +38(044) 486-25-83.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

*Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 32

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор – Т. В. Семигіна
Відповідальний редактор – О. В. Бабкіна
Відповідальний секретар – О. Я. Волянюк
Технічний секретар – А. Є. Меньшеніна

Підписано до друку 24 листопада 2022 р. Формат 60x84/8.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 11,75. Облік. видав. арк. 8,44.

Наклад 300. Зам. № 389

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає